

ELÄMÄNHALLINTA SOSIAALIPEDAGOGISENA KÄSITTEENÄ

MÄKIRANTA TIMO
Tampereen yliopisto
Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos
Sosiaalityön pro gradu –tutkielma
Huhtikuu 2008

Tampereen yliopisto
Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos

MÄKIRANTA, TIMO: Elämänhallinta sosiaalipedagogisena käsitteenä

Pro gradu –tutkielma, 74 s.

Sosiaalityö

Huhtikuu 2008

Tutkielman tutkimustehtävänä on tutkimuskirjallisuuteen perustuen määritellä elämänhallinnan käsite sosiaalipedagogisessa viitekehyksessä. Monitieteisyytensä vuoksi sosiaalipedagogiikalla on yhteistä teoreettista ja käytännöllistä pohjaa muiden elämänhallintaa tutkivien tieteenalojen, sosiologian, psykologian ja sosiaalipolitiikan, kanssa. Näiden sosiaali- ja käyttäytymistieteiden kokonaisuudesta muodostuu myös ihmisen sisäisten yksilöllisten toimintayllykkeiden, sosiaalisten ja fyysisten toimintaympäristöjen ja aineellisten toiminnan ja olemassaolon edellytysten kokonaisuus. Samaa edellä mainittua kokonaisuutta tavoittelee sosiaalipedagogiikan lähtökohtana oleva holistinen ihmiskäsitys (Rauhala) sekä sosiaalitieteellinen hyvinvointitutkimus (Allardt). Elämänhallinta on tämän ihmisenä olemisen kokonaisuuden kattava käsite, joten sitä on ollut tarkoituksenmukaista tutkia näiden Rauhalan ja Allardtin käsitejärjestelmien kautta. Tutkimusmetodini on yhdistely ja kokoava uudelleentulkinta. Olen pyrkinyt vertailemaan, rinnastamaan ja yhdistelemään Lauri Rauhalan termejä tajunnallisuus, kehollisuus ja situationaalisuus Erik Allardtin käsitteisiin elintaso (Having), yhteisyysuhteet (Loving) ja itsensä toteuttamisen muodot (Being). Tämän lisäksi olen yhdistänyt nämä osatekijät niitä keskeisesti tutkivien tieteenalojen alle ja kuvailen sitä, miten niiden empiirisiä tutkimustuloksia on käytetty elämänhallinnan teoreettisessa määrittelyssä ja miten se poikkeaa sosiaalipedagogisesta tavasta määritellä elämänhallintaa. Sosiologiasta, psykologiasta ja sosiaalipolitiikasta poiketen sosiaalipedagogiikka on normatiivinen tieteenala, sen suhde elämänhallintaan on lähtökohtaisesti pedagoginen perustuen dialogiin pedagogisena suhteena.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO.....	1
2. TUTKIMUKSEN TAUSTAA.....	2
3. MONITAHOINEN ELÄMÄNHALLINTA.....	7
4. TIETEENALOITTAINEN ELÄMÄNHALLINNAN TARKASTELO.....	10
4.1. Hyvinvointitutkimuksen käsitteistö ja holistinen ihmiskäsitys tutkimusmetodin jäsentäjinä.....	10
4.2. Sosiologia ja ulkoinen elämänhallinta.....	15
4.3. Psykologia ja sisäinen elämänhallinta.....	22
4.4. Elämänhallinta sosiaalipoliittisessa tutkimuksessa.....	35
5. SOSIAALIPEDAGOGIIKKA JA ELÄMÄNHALLINTA.....	41
5.1. Sosiaalipedagogiikka tieteenä ja oppialana.....	41
5.2. Dialogisuus pedagogisena suhteenä.....	45
5.3. Sosiaalipedagogiikan kehityslinjat.....	48
6. YHTEENVETOA JA POHDINTAA.....	61
7. LÄHTEET.....	68

KUVIOLUETTELO:

Kuvio 1. Raimo Raitasalon elämänhallinnan malli.....5

1 JOHDANTO

Elämänhallinnan käsite on mielenkiintoinen jo pelkästään sen ristiriitaisuuden ja paradoksaalisuuden vuoksi. Syvemmin pohtimatta käsitteestä pelkkänä sanana voisi tehdä sen johtopäätöksen, että elämä sinänsä on hallittavissa. Toisaalta elämän luonteeseen kuuluu epävarmuus ja ennakoimattomuus. Ennalta arvaamattomia ja hallitsemattomia ovat myös suurelta osin tai mahdollisesti kokonaan ihmisestä itsestä ja hänen omista toimistaan riippumattomat onnettomat tapahtumat, onnettomuudet ja katastrofit. Hallitsemattomuus on muuttunut jopa globaaliksi kysymykseksi. Maailmantalouteen liittyvään keskusteluun on tullut markkinavoimien käsite juuri siinä merkityksessä, että maailmassamme on jopa kokonaisista valtioista riippumattomia itsenäisesti oman logiikkansa mukaan toimivia, poliittisesta hallinnasta irrallisia tekijöitä. Maailmankuvamme on muuttunut, koska olemme osa yhtenäistä, mutta hyvin kompleksista kokonaisuutta, jossa toisella puolella maapalloa tapahtuneet asiat voivat vaikuttaa yksittäisen ihmisen arkielämään. Elämänhallintaa sanana käytetään runsaasti eri yhteyksissä, mm. artikkeleissa ja tutkimuksissa ja jokaisella käyttäjällä ja kaikei jokaisella kuulijallakin on ainakin intuitiivinen käsitys siitä, mitä sanan takana olevaan elämänhallinnan käsitteeseen sisältyy. Mitä elämänhallinta syvemmin tarkasteltuna siis voi olla ja miksi se myös sosiaalipedagogisessa ajattelussa on tärkeä käsite? Yrityksen vastata tähän kysymykseen otan omalla kohdallani vielä ainakin tämän pro gradu – tutkielman teon mittaiseksi ”elämäntehtäväksi”.

Kiinnostus aiheeseen syntyi jo keväällä 2001 Sosiaalipedagoginen työpaja – opintojaksossa, jolloin yhteistyössä Taija Jokimaan kanssa kirjoitin esseän elämänhallinnan käsitteestä. Kyseinen essee on pohjaideana myös tässä tutkielmassa, joten käytän melko paljon jo tuolloin löytämiämme lähteitä.

Sosiaalipedagogiikan perusopinnoissa jäi mieleen ja herätti erityisen mielenkiinnon se, että viime vuosikymmenten saksalaisessa sosiaalipedagogisessa keskustelussa ja teorianmuodostuksessa ”realistisen” ja ”emansipatorisen” käänteen myötä ovat korostuneet arjen, subjektiuden ja elämänhallinnan käsitteet. ”Samalla käsitteet ilmentävät sosiaalipedagogiikan saksalaisen perinteen ”suurta linjaa”, johon kuuluu vaikeissa oloissa elävien ihmisten subjektiuden ja elämänhallinnan tukeminen ja heidän auttamisensa itseapuun ja yhteistoimintaan arjen ongelmien kohtaamisessa ja ratkaisemisessa”.

(Hämäläinen & Kurki 1997, 126.) Monimerkityksisin ja vaikeaselkoisin ja samalla kiehtovin näistä käsitteistä on elämänhallinta. Siksi se on säilynyt motiivina myös tämän teoreettisen, tutkimuskirjallisuuden perustuvan gradu-tutkielman teolle.

Käsitteinä arki, subjektiivisuus ja elämänhallinta eivät ole minkään yhteiskunnallisen oppisuunnan yksinomaisuutta (mt., 126). Esimerkiksi elämänhallinnan käsitettä, sen käyttöä ja teoreettisia yhteyksiä tutkittaessa päädytään useammalle eri tieteenalalle. Elämänhallinnan käsitteeseen perustuvaa tutkimusta tehdään sosiaalipedagogiikan lisäksi sosiologian, psykologian ja sosiaalipolitiikan alalla.

Elämänhallinta on tärkeä käsite myös sosiaalityön käytännössä ja sosiaalityötieteessä. Olen silti aivan harkitusti tehnyt sen ratkaisun, että sosiaalityö ei ole näkökulmana mukana tutkielmassani, koska sillä on myös elämänhallinnan käsite huomioon ottaen yhteisiä alueita sekä sosiaalipedagogiikan että sosiaalipolitiikan kanssa. Raunion (1999, 205, 294) mukaan asiakaskohtaista sosiaalityötä tarvitaan silloin, kun ongelmiin joutunutta ei voida auttaa yleisten sosiaalipoliittisten palveluiden turvin ja kun tarvitaan erityisiä toimenpiteitä toimeentulon ja toimintakyvyn turvaamiseksi tai yhteiskunnan edellyttämän sosialisoinnin varmentamiseksi. Siten asiakaskohtainen sosiaalityö muodostaa valtiollisen sosiaalipolitiikan kokonaisuudessa erityisen ”mikrostruktuurin” eli se on niin sanottua mikrotason sosiaalipolitiikkaa.

Sosiaalipedagogiikalla on sekä yleinen, kansalaiskasvatuksen teemoista rakentuva tehtävä että erityinen, syrjäytyneinä ja onnettomina elävien ihmisten tukemisen tehtävä (Kurki 2007, 204). Sosiaalipedagogiikan ja sosiaalityön yhteinen alue leikkaa juuri sosiaalipedagogiikan erityistehtävän kohdalla, jolloin asetetaan heikommassa asemassa olevien ihmisten puolelle ja pyritään lieventämään heidän kärsimyksiään. Lisäksi sosiaalipedagogiikka on Suomessa osa sosiaalityön opetusta. Itsekin olen nimenomaan sosiaalityön sosiaalipedagogiikan linjan opiskelija.

2 TUTKIMUKSEN TAUSTAA

Tutkielmani aiheena on elämänhallinta sosiaalipedagogisena käsitteenä, joten tehtävänäni on määrittellä sekä elämänhallinnan käsite että sosiaalipedagogiikan niin sosiaalinen kuin pedagoginen sisältö ja merkitys. Ennen kuin on mahdollista määrittellä elämänhallintaa

sosiaalipedagogisesta näkökulmasta, on tarkasteltava tämän monitieteisen käsitteen aikaisempia käsitelmärittelyjä ja tutkimuksia eri tieteenaloilla.

Elämänhallinnan käsitteen on suomalaiseen sosiaalitieteeseen tuonut J. P. Roos (1985, 40-43; 1987, 64-67). Hän teki 80-luvulla elämäntapa- ja elämäkertatutkimusta, jossa hän elämäkertoja jäsentämällä ja tyypittelemällä tarjoaa näkökulmia suomalaisten ihmisten elämään. Hän korostaa sitä, että hänen itse kehittämiensä tyypittelymuuttujat perustuvat keskeisesti tutkimuksen elämäkerta-aineistoon. Hän sanoo vasta tyypittelyn jälkeen tutustuneensa W. I. Thomasin kuuluisaan ”neljään toiveeseen”, yhteen Chicagon koulukunnan keskustelluimmista teoreettisista yleistyksistä, joka sekin perustui oleellisesti juuri tapaustutkimusaineistoon. Neljä toivetta (four wishes), joita ihmisillä Thomasin mukaan on, ovat uuden kokemuksen toive, tunnustuksen, sosiaalisen arvostuksen ja toisen sukupuolen osoittaman kiinnostuksen toive, elämän hallinnan toive ja turvallisuuden toive.

Roosin typologian (1985, 52) keskeinen kriteeri on juuri elämänhallinta eli se, missä määrin ihminen on tai katsoo olevansa oman elämänsä ja elämäntapansa määrääjä. Roos kirjoittaa myös: ”Ei ole pelkästään minun keksintöäni, että elämänhallintaa voi olla kahdenlaista, ulkoista ja sisäistä. Mutta tärkeintä on, että se tulee niin selkeästi esille tutkimissani elämäkerroissa (ei kuitenkaan niin, että ihmiset itse puhuisivat näillä käsitteillä).”

Runsaat kymmenen vuotta sen jälkeen kun Roos oli tuonut elämänhallinnan käsitteen suomalaiseen sosiaalitieteeseen, hän herätti keskustelun elämänpolitiikan käsitteestä, jota voidaan pitää elämänhallinnan eräänlaisena kattokäsitteenä. Elämänpolitiikka määrittyi hyvin painokkaasti postmodernin yhteiskunnan tutkimuksen käsitteeksi. Roos (1998, 20-22) toteaa, että elämänpolitiikka on Anthony Giddensin luoma käsite. Roosin mukaan Giddens tarkoittaa elämänpolitiikalla (life politics) politiikkaa, jolla on tekemistä minän, identiteetin, itserefleksiivisyyden, elämänkulun, hyvinvoinnin ja elämäntyylin kanssa. Käsite on muuttunut tärkeäksi juuri nyt, kun hyvinvointivaltion perusteet ovat muuttuneet. Hyvinvointivaltiokin on edustanut ”traditionaalista” yhteiskuntapolitiikkaa, jonka tarjoamat etuudet on otettu annettuina ilman laajempaa keskustelua. Elämänpolitiikka tarjoaa uuden tavan tarkastella hyvinvointivaltiota. Siirtyminen lopullisesti traditionaalisesta yhteiskunnasta jälkitraditionaaliseen on Giddensille elämänpolitiikan synnyn edellytys.

Silloin olemme siirtyneet yhteiskuntaan, jossa eivät vallitse yleisesti hyväksytyt, itsestään selvät periaatteet ja jäykät auktoriteettirakenteet.

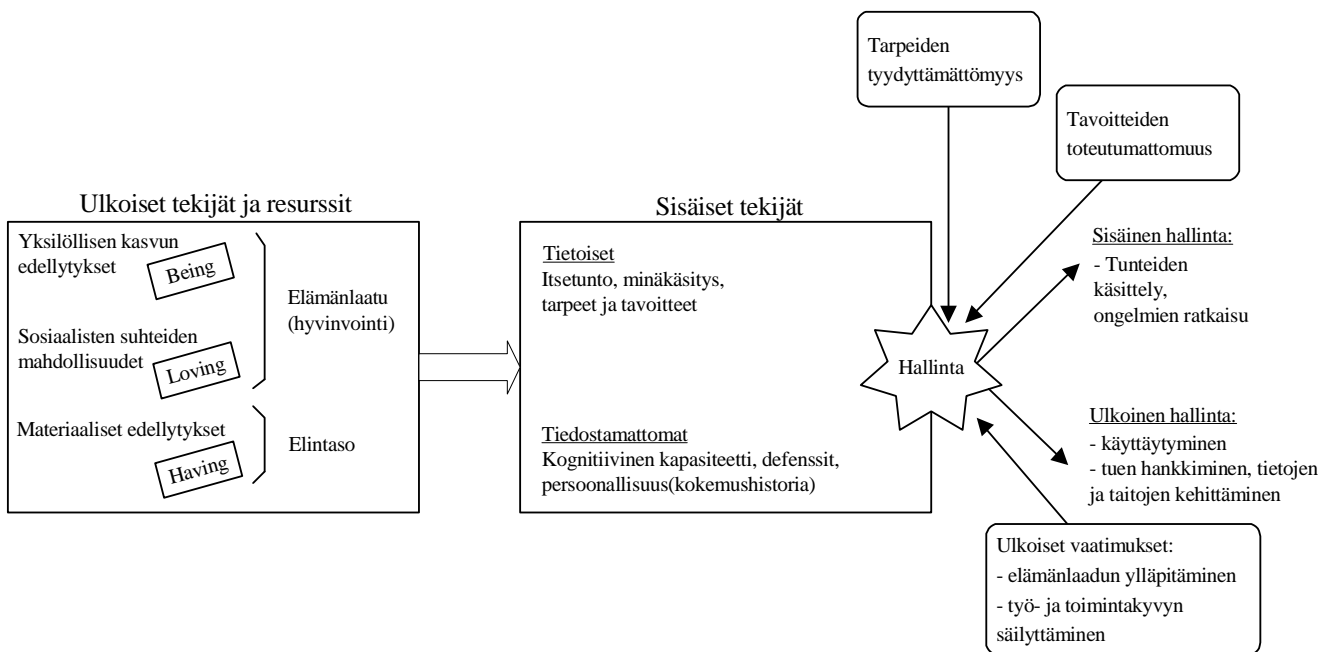
Elämänpolitiikka on siis uusi käsite yhteiskuntatieteissä, vaikka sen taustalla olevia keskusteluja yksilöllisyydestä, valinnan vapaudesta ja refleksiivisyydestä voidaankin pitää jo klassisina. Roosin ja Hoikkalan (1998,9) mukaan elämänpolitiikka on kehys tai kokoava periaate ainakin seuraaville alueille tai käsitteille: alapolitiikka (Beck), antroponomia (Bertaux), arki ja elämäkokemus, elämä ja elämäkerta sekä sen rakentaminen, elämänhallinta, itsekuri ja moraalinen järjestys sekä tulevaisuussuuntautuminen. Muut käsitteet ovat jo termeinä ymmärrettäviä, mutta Beckin ja Bertaux'n käsitteet vaativat tarkempaa määrittelyä. Ilmo Massa (1998, 198) on tutkinut Ulrich Beckin tekstejä ja kertoo hänen tarkoittavan alapolitiikalla virallisen poliittisen järjestelmän ulkopuolella teknologian, talouden, tieteen ja tiedotusvälineiden piiristä kehkeytyvää uutta valtaa. Bertaux (1998, 79-80) pitää antroponomisina kotityötä ja monia muita sellaisia toimintoja, jotka johtavat palveluksiin, jotka ylläpitävät ruumiin ja sielun sekä niiden sisältämän elinvoiman tuotantoa ja uusintamista. Vaikka ne ovat hyvin erilaisia, niille on yhteistä se, että ne kaikki liittyvät ihmisten ruumiiseen ja sieluun. Tällaisia ovat jo mainitun kotityön lisäksi terveyspalvelut, koulutus, vanhuspalvelut, vammaispalvelut ja niin edelleen. Näiden toimintojen summaa hän kutsuu antroponomiaksi, ihmistaloudeksi.

Elämänpolitiikalle on tarpeen asettaa rajoittavia määrittelyitä. Silloin kun ihmiset tekevät omaa elämäänsä koskevia päätöksiä yksilöinä, he eivät tee elämänpolitiikkaa, vaan yrittävät hallita elämäänsä, jolloin on syytä puhua elämänhallinnasta. Toisaalta tavallinen "politiikka" ei ole elämänpolitiikkaa. Elämänpolitiikka jää näiden kahden väliin ja "se koostuu yhteisistä, ryhmiä ja yhteiskuntaa koskevista ratkaisuista, joilla vaikutetaan ihmisten elämänkulkuun, mahdollisuuksiin, ihmissuhteisiin, itsensä toteuttamiseen, kurjuuteen ja hyvinvointiin". (Roos & Hoikkala 1998, 12.)

Elämänhallinnan käsitteellä on juurensa sekä yhteiskuntatieteellisessä että psykologisessa tutkimuksessa. Näkyvimmin käsite on ollut esillä sosiaalipoliittisessa keskustelussa. Suomessa aivan 90-luvun alusta alkanut voimakas yhteiskunnallinen ja taloudellinen muutos vaikutti hyvin monin tavoin – ja vaikuttaa edelleen – yksittäisten ihmisten ja perheiden arkielämään. Taloudelliset vaikeudet ja odottamattomat yhteiskunnalliset muutokset vähensivät monen kansalaisen elämän mielekkyyttä ja toiveikkautta suhteessa

tulevaisuuteen. Julkistalouden supistusten vuoksi myös sosiaalipolitiikka joutui tuolloin vastaamaan uusiin haasteisiin ja kehitystehtäviin. Sen vuoksi kansaneläkelaitoksen kehitysyksikössä tehtiin kartoitus elämönhallinnasta sosiaalipoliittisena peruskäsitteenä. (Raitasalo 1995, 7.)

Raitasalo on luonnostellut mallin elämönhallinnan toisistaan riippuvista ja toisiinsa vaikuttavista osatekijöistä. Malli antaa hyviä viitteitä siitä, millaisiin tekijöihin on kiinnitetty huomiota monitieteisessä elämönhallinnan käsitteen määrittelyssä. (Mt., 61.)

Kuvio 1. Raimo Raitasalon elämönhallinnan malli (1995, 61)

Elämönhallinnan käsitettä on usein haluttu täsmentää kahtiajaolla sisäiseen ja ulkoiseen elämönhallintaan. Myös Raimo Raitasalo on konstruoimassaan elämönhallinnan mallissa jakanut elämönhallintaa ohjaavat tekijät J. P. Roosin (1985, 40-43 ja 1987, 64-67) käsitteitä mukaillen ulkoisiin ja sisäisiin tekijöihin. Sisäiset tekijät hän on edelleen jakanut tietoiisiin ja tiedostamattomiin. Raitasalon (1995,73) mukaan sisäinen elämönhallinta tarkoittaa tapahtumasarjaa, jossa ”ihminen pyrkii omien tunteiden, havaintotoimintojen ja mielikuvien käsittelyn avulla selviytymään kokemistaan paineista, ahdistuneisuutta aiheuttavista ristiriidoista ja haasteellisina kokemistaan tilanteista”. Ulkoinen

elämänhallinta taas on välineellistä käyttäytymistä, jonka pyrkimyksenä on vaikuttaa elintason ja muihin olosuhdetekijöihin niin, että ne vastaisivat entistä paremmin yksilön omia tavoitteita ja tarpeita.

Erik Allardt teki klassisen vertailevan pohjoismaisen hyvinvointitutkimuksen 1970 – luvulla. Allardt luokitteli hyvinvoinnin tekijät, erityyppiset tarpeentyydytyksen luonteen avulla määritellyt tarpeet, kolmeen perusluokkaan: elintaso (Having), yhteisyyssuhteet (Loving) ja itsensä toteuttamisen muodot (Being). (1976, 37-38.) Tähän hyvinvointikäsitteen laajennukseen häntä innoitti tyytymättömyys siihen, että hyvinvointi usein käsitettiin vain aineellisista resursseista koostuvaksi. Hän piti perusteltuna ja hedelmällisenä käsittää hyvinvointi huomattavasti monisäikeisemmäksi ilmiöksi. (Mt., 9.) Tätä Allardtin jaottelua myös Raitasalo käyttää mallissaan määritellessään elämänhallinnan ulkoisia tekijöitä ja resursseja.

Samaa ihmisen eri olemuspuolten vuorovaikutuksellisuutta ja monisäikeisyyttä korostaa myös Lauri Rauhala (2005, 32-34) esittäessään erään hyvin perusteltavissa olevan humanistiseen psykologiaan perustuvan holistisen ihmiskäsityksen. Ihmisen sisäinen tajunnallisuus on aina riippuvainen hänen ympäristöstään ja ulkoisesta elämäntilanteestaan, "situaatiosta". Perusteellisten filosofisten analyysien pohjalta hän esittää ihmisen ontologisen perusmuotoisuuden kolmijakoisena. Ihmisen olemassaolon perusmuodot nimetään tällöin seuraavin termein: tajunnallisuus (psykkis-henkinen olemassaolo), kehollisuus (olemassaolo orgaanisena tapahtumisena) ja situationaalisuus (olemassaolo suhteina todellisuuteen).

Psykologiassa elämänhallintaa vastaavana englanninkielisenä terminä esiintyy usein coping. Tämän tutkimussuunnan uranuurtajat Richard S. Lazarus ja Susan Folkman ovat määritelleet elämänhallinnan siten, että se on jatkuvasti muuttuvia kognitiivisia tai käyttäytymiseen liittyviä ponnistuksia sellaisten erityisten ulkoisten ja/tai sisäisten vaatimusten hallitsemiseksi, joita yksilö pitää voimavarojaan kuormittavina tai ne ylittävinä (1984, 141). He ovat tehneet perustavaa stressitutkimusta ja selvittäneet selviytymisstrategioita ja hallintatyylejä, joista heidän mukaansa keskeisiksi ovat osoittautuneet ongelmasuuntautuneet ja tunnesuuntautuneet ratkaisukeinot (mt., 150-154).

Tunteiden säätelyn (ja sitä kautta sisäisen elämänhallinnan) tutkimus on viime vuosituhatlupulla lähtien ollut yksi kuumimmista psykologian alan tutkimusaiheista. Tutkimuksiin on käytetty muun muassa Lea Pulkkisen ”Lapsesta aikuiseksi” – pitkäikäistutkimuksen (1996) aineistoa. Seuranta on tapahtunut niin pitkän ajan kuluessa, kirjaimellisesti lapsuudesta aikuisuuteen, että aineisto on harvinaislaatuinen persoonallisuuden ja sosiaalisen kehityksen tutkimuksessa.

3 MONITAHOINEN ELÄMÄNHALLINTA

Roos (1987, 65-66) pitää ulkoisena elämänhallintana yksinkertaisimmillaan sitä, että odottamattomat, elämäkulkua järkyttävät tekijät on kyetty torjumaan tai niitä ei ole lainkaan ollutkaan, ja monimutkaisimmillaan sitä, että ihminen on kyennyt toteuttamaan elämälleen asettamansa tavoitteet ja tarkoitukset jokseenkin ilman katkoksia hänen oman suunnitelmansa mukaan. Siten ulkoiseen elämänhallintaan vaikuttavat mitä suurimmassa määrin sukupolvi, sukupuoli, koulutus ja ammatti. Ulkoisen hallinnan olemassaoloa on olla aineellisesti ja henkisesti turvatussa asemassa. Siksi aineellisen vaurauden ja taloudellisesti turvatussa aseman tavoittelu on niin keskeinen osa ihmisen elämän kokonaisuutta. Sen sijaan sisäinen elämänhallinta Roosin mukaan ”merkitsee, että ihminen, riippumatta siitä, mitä hänelle elämässä tapahtuu, kykenee sopeutumaan, ”katsomaan asioita parhain päin”, sisällyttämään elämäänsä mitä dramaattisimpia tapahtumia”.

Olavi Riihisen (1996, 29) mukaan Roosin jaottelu ulkoiseen ja sisäiseen elämänhallintaan ei näytä ongelmattomalta. Yksi pulmista koskee elämän päämääriä, jotka voivat olla aineellisia, henkisiä, eettisiä, uskonnollisia jne.. Aineellisten päämäärien toteutumista voitaneen parhaiten pitää ulkoiseen elämänhallintaan kuuluvana, kun taas henkisten, eettisten ja uskonnollisten päämäärien toteutumisessa on mitä ilmeisimmin kysymys sisäisestä elämänhallinnasta. Roosin luonnehdinnastakin voi havaita sen elämäkululle ominaisen dynamiikan ja dynaamisuuden, joka korostaa ”ulkoisen” ja ”sisäisen” välistä vuorovaikutusta ja tekee vaikeaksi määritellä mikä on ulkoista ja mikä sisäistä. Oma ongelmansa liittyy myös sisäisen elämänhallinnan määritelmään, jossa sopeutuminen on keskeistä. Sopeutuminen on kuitenkin käsitteellisesti lähempänä alistumista kuin hallintaa.

Raitasalo tarkoittaa sisäisellä elämähallinnalla ”tapahtumasarjaa, joka pyrkii tunteiden, havaintotoimintojen ja mielikuvien avulla käsittelemään tapahtuneiden vaurioiden ja menetysten sekä uhkien ja vaarojen aiheuttamaa ahdistuneisuutta sekä myös haasteellisina koettuja tilanteita. Se tapahtuu mielen sisäisenä emotionaalisen ja kognitiivisen prosessina.” Hänen mallissaan sisäinen hallinta tapahtuu siis tunteiden käsittelynä ja ongelmien ratkaisuna. (1995, 61.) Kuitenkaan tämän hallinnan sisäisiä tekijöitä eritellessään hän ei eksplisiittisesti viittaa mihinkään tunteisiin liittyvään, joten jako tietoihin ja tiedostamattomiin tunteisiin jää kokonaan tekemättä. Kuitenkin loogisesti ajatellen kaikkiin Raitasalon esittämiin sisäisiin tekijöihin, niin tietoihin kuin tiedostamattomiin, liittyy tunteet ja niiden tiedostaminen ja hallinta tai tiedostamaton, alitajuinen vaikutus.

Sisäisen elämähallinnan tiedostamattomina tekijöinä Raitasalo pitää kognitiivista kapasiteettia, defenssejä sekä persoonallisuutta ja kokemushistoriaa (mt., 61). Kognitiivinen kapasiteetti on mainittu tiedostamattomana tekijänä, vaikka kognitiivista toimintaa voisi pitää nimenomaan tietoisena prosessina. Olisi ehkä syytä kokonaan luopua sisäisten henkisten prosessien jakamisesta kömpelösti ja epäjohdonmukaisesti joko kokonaan tietoihin tai kokonaan tiedostamattomiin ja sijoittaa ne Lauri Rauhalan (1995, 68-77) näkemyksen mukaisesti sille tajuisuuden yhtenäiselle jatkumolle, jonka ääripäinä ovat tiedostamaton ja tietoinen. Etenkin fenomenologinen filosofia on vaikuttanut nykyisen ihmistutkimuksen vallitsevaan tendenssiin siten, että freudilainen ”kahden valtakunnan” oletus on väistymässä. Tajunta käsitetään yhtenäiseksi jatkumoksi, jonka ääripäiden välillä kokemukset aaltoilevat kadoten välillä kaiken tietoisuuden ulottumattomiin ja välillä palaten oivaltuvuuteen.

Timo Rusanen (1996, 78) Kuopion yliopiston sosiaalitieteiden laitokselta tekee tärkeän oivalluksen Kelan järjestämän tutkijaseminaarin ”Elämähallinta sosiaalipoliitikassa” kommenttipuheenvuorossa olettaessaan, että useimpien elämähallintaa tutkivien tieteenalojen on helpompaa tutkia ulkoisen elämähallinnan kuin sisäisen elämähallinnan tukemista ja tuen vaikutusta on helpompi mitata. Se on myös sosiaalipoliittisen tutkimuksenteon ydinaluetta. Lisäksi aineelliset resurssit parempien ulkoisen elämähallinnan edellytysten luomiseksi ovat niitä etuuksia, joita sosiaaliturvana jaetaan.

Raitasalo (1995, 26) myöntää, että ei ole lainkaan ongelmatonta hankkia sosiaalipoliittisen tiedon lisäksi yksittäistä ihmistä koskevaa psykologista tietoa, vaikka se ihmisten ja väestöryhmien elinoloihin, elämäntapaan ja elämänlaatuun liittyvien elämänhallinnan ulkoisten ja sisäisten tekijöiden ymmärrettävyyden, hallittavuuden tai jopa ennustettavuuden kannalta olisi hyvinkin perusteltua ja tarpeellista. Sosiaalipoliittinen teoria, tutkimuskäytäntö ja tutkijoiden ammatillinen perehtyneisyys ovat perinteisesti keskittyneet ihmisten elämänhallinnan ulkoisiin resurssitekijöihin. Tulee siis vakavasti kysyä miten ne kykenevät teoreettisesti ja ammattieettisesti selvittämään, kartoittamaan ja kohtaamaan yksittäisten ihmisten sisäisen elämänhallinnan monitekijäisiä ristiriitoja sekä paineita, kuten esimerkiksi ihmisten tuntemuksia heidän itselleen arkaluontoisiksi kokemistaan aiheista, kärsimyksistä, sisäisistä ristiriidoista, epätoivoisista mielikuvista, onnellisuuden kokemusten monivivahteisesta kirjosta ja aggressiivisista impulsseista.

Elämänhallinnan peruskäsitteen tarkempaan määrittelyyn liittyvä käsitteiden epätäsmällisyys ja monitulkintaisuus ei johdu pelkästään eri tieteenalojen välisten käsitteiden vastaamattomuudesta, vaan myös tieteenalojen sisällä käytetään samaa käsitettä eri yhteyksissä merkitsemään enemmän tai vähemmän toisistaan poikkeavia asiasisältöjä. Seppo Vuorion (1996, 84) mukaan termiä elämänhallinta voidaankin pitää eräänlaisena sateenvarjokäsitteenä, jonka alle sijoittuva käsitteiden joukko kattaa laajan epäyhtenäisen tutkimusalueen.

Elleivät tieteenalojensa huippututkijat tieteidenvälisenä yhteistyönä ole kyenneet luomaan elämänhallinnan käsitteelle aukotonta operationalisointia, terminologista yhteisymmärrystä ja tutkimuksellisia kompromisseja, ei minunkaan ole syytä pyrkiä yhdistävään käsittemäärittelyyn. En usko edes siihen, että tutkimuksiin ja käsitteistöön syvällisemminkään tutustumalla kykenisin määrittelemään esimerkiksi sitä, mitkä ihmismielen, ihmisen toiminnan ja toimintaympäristöjen edustuksista voisivat lukeutua elämänhallinnan joko sisäisen hallinnan tai ulkoisen hallinnan alueeseen.

Käsittemäärittelyni tavoitteena on määritellä elämänhallintaa sosiaalipedagogisena käsitteenä. Onko lopputuloksena siis vain tiheämpi käsiteviidakko? Vaikka sosiaalipedagogiikka jo itsessään on monitieteinen tieteenala, katson silti tarpeelliseksi kuvaila elämänhallintaa sitä eniten tutkineiden tieteenalojen, sosiologian, sosiaalipolitiikan ja psykologian omien näkökulmien ja keskeisten painoalueiden kautta voidakseni

määritellä, mikä on ominaista ja erityistä juuri sosiaalipedagogisessa tavassa määritellä elämänhallintaa.

4 TIETEENALOITTAINEN ELÄMÄNHALLINNAN TARKASTELU

4.1 Hyvinvointitutkimuksen käsitteistö ja holistinen ihmiskäsitys tutkimusmetodin jäsentäjinä

Monilukuiselle ja monitahoiselle alakäsitteiden joukolle, joka sisältyy elämänhallinnan käsitteen määrittelyyn, ei varmastikaan löydy selvyyttä pyrkimällä jokaisen käsitteen tarkentaviin määrittelyihin. Ratkaisevampaa on hakea yhtäläisyyksiä laajempia kokonaisuuksia edustavista käsitteistä ja saada siten otetta käsitteiden massasta ja siten jäsentää kokonaisuutta järkevällä tavalla. Siitä tutkimuskirjallisuudesta, jonka varaan olen pro gradu –tutkielmani rakentanut, olen systemaattisesti tulkittavaksi ydinaineistoksi valinnut Erik Allardtin kategoriat ja Lauri Rauhalan holistisen ihmiskäsityksen kolmijaon.

Allardt pyrki tarpeiden luokittelullaan kuvaamaan yksilöä, hänen ympäristöään ja yksilön ja ympäristön välistä suhdetta mahdollisimman kokonaisvaltaisesti. Tämän laajan kokonaisuuden hallintaan liittyvät tarpeet hän luokitteli kolmeen perusluokkaan: elintaso (Having), yhteisyysuhteet (Loving) ja itsensä toteuttamisen muodot (Being).

Pohjoismaisessa haastattelututkimuksessa hän jakoi nämä keskeiset arvoluokat osatekijöihin seuraavasti:

1. Elintaso (Having)

- tulot
- asumistaso
- työllisyys
- koulutus
- terveys

2. Yhteisyysuhteet (Loving)

- paikallisyhteisyys
- perheyhteisyys

- ystävyysuhteet

3. Itsensä toteuttamisen muodot (Being)

- arvonanto (status)
- korvaamattomuus
- poliittiset resurssit
- mielenkiintoinen vapaa-ajan toiminta (Allardt 1976, 50)

Myös Lauri Rauhala (2005, 32) esittää holistisen ihmiskäsityksen pohjalta ihmisen ontologisen perusmuotoisuuden kolmijakoisena. Ihmisen olemassaolon perusmuodot hän nimeää seuraavin termein: tajunnallisuus (psykkis-henkinen olemassaolo), kehollisuus (olemassaolo orgaanisena tapahtumisena) ja situationaalisuus (olemassaolo suhteina todellisuuteen).

Holistisessa ihmiskäsityksessä ei edellytetä, että ihmisen kokonaisuuden äärirajana olisivat hänen kehonsa ulkoiset ääriajat. Päinvastoin ajatellaan, ettei ihmistä voida käsittää ilman maailmaa, jossa hän elää. Maailmalla tai todellisuudella tarkoitetaan tässä yhteydessä kaikkea sitä konkreettisesti ja ideaalisesti olemassa olevaa, johon ihmiset yleensä voivat olla suhteessa. Situaatio eli elämäntilanne on se osa maailmaa, johon yksilö joutuu suhteeseen. Vastaavasti suhde situaatioon eli situationaalisuus on ihmisen olemassaolon käsittämiseksi yhtä alkuperäinen ja välttämätön ontologinen perustekijä kuin kehollisuus ja tajunnallisuuskin. (Mt., 33-34.)

Tajunnallisuus ja tajunta ovat filosofisen analyysin kannalta vaikeita, epämääräisiä ja monitulkintaisia käsitteitä. Holistisessa ihmiskäsityksessä tajunta käsitetään inhimillisen kokemuksen kokonaisuudeksi. Elämys ja mieli ovat tajunnallisen tapahtumisen peruselementtejä. (Rauhala 1989, 29)

Kehollisuudessa eli olemassaolossa orgaanisena tapahtumisena on aina kysymys aineellisista konkreettisista vaikutuksista. Orgaanisessa tapahtumisessa vallitsevana ja säätelevänä toiminnallisena tapahtumisen ehtona on fyysinen koskettavuus. (Rauhala 1992, 37.) Mikään ei orgaanisen tapahtumisen piirissä tapahdu symbolisena tai käsitteellisenä vaikutuksena. Orgaaninen kehollinen tapahtuminen voi olla mielekästä,

mutta ei koskaan mielellistä. Mielellisyydestä voidaan puhua vain tajunnallisen tapahtumisen yhteydessä. (Rauhala 1989, 32-34.)

Elämä on orgaanisen olemassaolon olemus. Ihmisellä elämän toteutuminen jakautuu hyvin suureksi joukoksi osatehtäviä. Näiden osatehtävien onnistuneisuuden muodot ja vaiheet ovat kyseessä orgaanisen tapahtumisen mielekkyydestä puhuttaessa. (Mt., 34.)

Kolmas ihmisen olemassaolon perusmuoto on situationaalisuus eli olemassaolo suhteutuneisuutena todellisuuteen, toisin sanoen omaan elämäntilanteeseen eli elämäntilanteisuuteen. ”Tämän termin kantasana on situaatio eli elämäntilanne, jolla tarkoitetaan kaikkea sitä, mihin ihmisen kehollisuus ja tajunnallisuus ovat suhteessa. Elämäntilannetta ovat siten ilmastolliset ja maantieteelliset olot, kulttuuripiiri, kansallisuus, yhteiskunnalliset ja taloudelliset olot, toiset ihmiset, arvot, normit, Jumala, helvetti jne. Elämäntilanteisuus on ihmisen kietoutuneisuutta näihin elämäntilanteensa rakennetekijöihin.” (Rauhala 1992, 40.)

Rauhala (1989, 35) pitää tilanteen rakenteessa erittäin olennaisena myös jakoa konkreettisiin ja ideaalisiin komponentteihin eli rakennetekijöihin. Konkreettisia komponentteja ovat ravinteet, saasteet, maantieteelliset ja ilmastolliset olot, työpaikkojen ja kotien ulkoiset puitteet, monet yhteiskunnan ja kulttuurin muodosteet, luonto fyysisenä ilmiönä jne. Arvot ja normit, uskonnolliset aatteet ja virtaukset, taide useimmissa muodoissaan, ihmissuhteet koettuina sisältöinä kuten myös luonto siinä mielessä kuin se koetaan ovat vastaavasti esimerkkejä ideaalisista komponenteista. Rauhala käyttää termiä faktisuus silloin kun hän puhuu tilanteen komponenttien sisällöstä spesifioimatta sitä.

Osa ihmisen tilanteen komponenteista määräytyy sillä tavoin kohtalonomaisesti, että hänellä ei ole ollut mahdollisuutta vaikuttaa niiden sisältöön. Vallitsevana käsityksenä on se, että ihminen ei voi valita vanhempiaan eikä sen myötä genejäänkään eikä yhteiskuntaansa ja kulttuuripiiriään, johon syntyy. Joidenkin komponenttien määrään ja laatuun ihminen voi kuitenkin vaikuttaa. Hän voi valita puolisonsa, ystävänsä, harrastuksensa ja monet ihmiset voivat myös valita ammattinsa, asuinpaikkansa, sen mitä syövät jne. Kohtalonomaiset tekijät rajoittavat kuitenkin valintoja. Näkövammaiset eivät

voi valita ammattia, jossa tarvitaan tarkkaa näköaistia eikä epämusikaalisesta henkilöstä tule muusikkoa tai kapellimestaria. (Mt., 35)

Pro gradu -tutkielmani tutkimustehtävänä on määritellä elämänhallinnan käsite sosiaalipedagogisessa viitekehyksessä. Sosiaalipedagogiikka on monitieteinen tieteenala, jolla on hermeneuttis-fenomenologinen lähtökohta. Juuri monitieteisyytensä vuoksi sosiaalipedagogiikalla on yhteistä teoreettista ja käytännöllistä pohjaa muiden elämänhallintaa laajemmin tutkivien tieteenalojen (sosiologia, psykologia ja sosiaalipolitiikka) kanssa. Näiden sosiaali- ja käyttäytymistieteiden kokonaisuudesta muodostuu myös ihmisen sisäisten yksilöllisten toimintayllykkeiden, sosiaalisten ja fyysisten toimintaympäristöjen ja aineellisten toiminnan ja olemassaolon edellytysten kokonaisuus.

Samaa edellä mainittua kokonaisuutta tavoittelee sosiaalipedagogiikan lähtökohtana oleva holistinen ihmiskäsitys (mm. Rauhalan) ja samaan pyrkii myös sosiaalitieteellinen hyvinvointitutkimus (mm. Allardt). Elämänhallinta on tämän ihmisenä olemisen kokonaisuuden kattava käsite, joten sitä on mahdollista ja tarkoituksenmukaista tutkia näiden Rauhalan ja Allardtin käsitejärjestelmien kautta.

Tutkimusmetodini on ”yhdistely ja kokoava uudelleentulkinta” (Eskola 1975, 70). Pyrin vertailemaan, rinnastamaan ja yhdistelemään Lauri Rauhalan termejä tajunnallisuus, kehollisuus ja situationaalisuus (2005, 32-34) Erik Allardtin käsitteisiin elintaso (Having), yhteisyysuhteet (Loving), itsensä toteuttamisen muodot (Being) (1976, 37-38) ja Doing, jonka hän jossakin yhteydessä on lisännyt hyvinvoinnin osakäsitteisiinsä (Roos 1998, 25). Tämän lisäksi yhdistän nämä osatekijät niitä keskeisesti tutkivien tieteenalojen alle.

Sekä Allardtin että Rauhalan esitys ihmisen olemuksen kokonaisuudesta on kolmijakoinen. Vasta myöhemmin sen jälkeen, kun jo olin ”löytänyt” tutkimuksellisen asetelmani, löysin kirjallisuudesta ensimmäisen ja tähän mennessä ainoan viittauksen Allardtin ja Rauhalan käsitteiden rinnastamiseen. Kyösti Raunio (1999, 310) kirjoittaa teoksessaan Sosiaalipolitiikan lähtökohtia: ”Allardtin luokitteluun sisältyvä käsitys inhimillisten tarpeiden osa-alueista heijastaa länsimaiseen ajatteluun syvälle juurtunutta näkemystä ihmisen olemuksellisesta kolminaisuudesta. Tämä näkyy niin tarpeiden jakamisena olemassaolon,

yhteisyyden ja kasvun tarpeisiin kuin ihmisen olemassaolon perusmuotojen luokitteluna kehollisiin, situationaalsiin ja tajunnallisiin.”

Molempien, sekä Allardtin että Rauhalan, kolmiakon ulottuvuuksissa on keskeisesti samoja sisältöjä. Allardtin ”Loving” vastaa Rauhalan ”situationaalisuutta”. Vastaavasti ”Being” saa vastinparikseen ”tajunnallisuuden”. Siltä osin kuin on kysymys elintason puhtaasti materiaalisista edellytyksistä ”Having” saa vastineekseen ”kehollisuuden”, mutta jos taas on kysymys erilaisten elämäntilanteiden vaikutuksen huomioonottamisesta eri ihmisten edellytyksissä saavuttaa elintason materiaalista hyvää, ”situationaalisuus” tulee myös sisällyttää ”Having” –tekijään.

Elämänhallinnan käsitteen teoriaa ja käytäntöä on merkittävimmin tutkinut juuri kolme tieteenalaa, psykologia, sosiologia ja sosiaalipolitiikka. Keskeisten tutkimusalueidensa perusteella myös näiden tieteenalojen on mahdollista löytää omat vastinparinsa kolmiajaosta. Psykologian tutkimussisältöä ovat ”Being” ja ”tajunnallisuus” ja Raitasalon mukaan on tällöin kysymys yksilöllisen kasvun edellytyksistä (kts. Raitasalon elämänhallinnan malli). Sosiologian aluetta ovat ”Loving” ja ”situationaalisuus”, Raitasalon sanoin sosiaalisten suhteiden mahdollisuudet. Sosiaalipolitiikan tutkimuksen kohteena olevat elintason materiaaliset edellytykset eli ”Having” sisältää ”kehollisuuden” ja ”situationaalisuuden” ominaispiirteitä.

Erik Allardt on jossakin yhteydessä lisännyt hyvinvoinnin osakäsitteisiinsä vielä neljännen tekijän ”Doing” (Roos 1998, 25). Tämä ”tekeminen” vastaa olennaisesti sosiaalipedagogiikan aluetta, koska sosiaalipedagogisen käytännön ja sen pedagogisen toiminnan tavoitteena on ihminen, joka on oman elämänsä subjekti, toimija, joka itse ”tekee” oman elämänsä ehtoja. Koska sosiaalipedagogiikka tieteenalana perustuu vankasti holistiseen ihmiskäsitykseen ja alan tutkimuksessa ja käytännön työssä otetaan tasapuolisesti huomioon ihmisen kaikki olemuspuolet, on välttämätöntä ajatella, että Rauhalan käsitteistä kaikki kolme, ”kehollisuus”, ”tajunnallisuus” ja ”situationaalisuus”, yhdessä ovat Allardtin ”Doing” –käsitteen vastinpari.

Selviytyäkseni tämän tutkielman nimen mukaisesta tehtävästä, elämänhallinnan määrittelystä sosiaalipedagogisena käsitteenä, minun tulee kyseisten tieteenalojen keskeisten tiedonintressien ja esittämieni vastinparien pohjalta ensin selvittää näiden

tieteenalojen käsitys elämänhallinnasta. Vasta sitten voin kuvailla mitä ominaista ja erityistä sosiaalipedagogisessa tavassa ymmärtää elämänhallinnan käsite on verrattuna mainitsemiini tieteenaloihin.

4.2 Sosiologia ja ulkoinen elämänhallinta

Ari Haavio ja Seppo Pöntinen (2004, 342) esittävät saksalaista Rudhard Stollbergia lainaten sosiologiasta seuraavan täsmennetyt määritelmän: ”sosiologia tutkii yhteiskunnan, sen luokkien, instituutioiden, ryhmien ja yksilöiden rakennetta ja kehitystä sekä toimintaa keskinäisissä suhteissaan”.

Edelläolevan määritelmän pohjalta Haavio ja Pöntinen (2004, 344) ovat kehittäneet asetelman, joka kuvaa yhteiskunnan rakenteita:

- YHTEISKUNTA, joka tässä ymmärretään läsnä olevana olosuhteena
- YHTEISKUNTALUOKAT pitäen sisällään yhteiskunnalliset perusjaot
- YHTEISKUNNALLISET INSTITUUTIOT, joiden variaatio ulottuu aina toistuvista toimintakäytännöistä pysyviin rakenteisiin saakka
- SOSIAALISET RYHMÄT, joissa vuorovaikutus tapahtuu joko kasvokkain, lokaalisti tai verkostoissa
- YKSILÖ, joka on tavoitteinen, rationaali ja tunteva toimija ja roolin kantaja

Allardt (1976, 42-43 ja 50) määrittelee yhteisyysuhteiden (Loving) osatekijöiksi paikallisyhteisyyden, perheyhteisyyden ja ystävyysuhteet. Lähtökohta on siis melko yksilökeskeinen, vaikka Allardt myöntääkin, että kokonaisia yhteiskuntia tutkittaessa tietynasteista solidaarisuutta ja yksimielisyyttä pidetään tavallisesti kansallisen edun mukaisena ja yhteiskunnan funktionaalisen toiminnan edellytyksenä. Silti kansallinen solidaarisuus on vain erikoistapaus, kun lähdetään siitä, että ihmisellä on solidaarisuuden ja toveruuden tarve ja tarve kuulua sellaisten suhteiden verkostoon, jossa toisista pitäminen ja välittäminen ilmaistaan. Keskeistä on se, että yksilöllä on rakkauden ja lämpimien suhteiden tarve. Parhaimmassa muodossaan rakastavat suhteet ovat symmetrisiä, jolloin ihminen sekä on itse pidetty ja huolenpidon kohteena että saa itse vastavuoroisesti osoittaa muita kohtaan välittämistä ja huolenpitoa. ”Kun suhteet ovat

symmetrisiä ja sisältävät rakkauden ilmauksia ja huolenpitoa, voidaan puhua yhteisyydestä”.

Lauri Rauhalan (2005, 41-42) mukaan ”situationaalisuudella ihmisen olemassaolon muotona tarkoitetaan ihmisen kietoutuneisuutta todellisuuteen oman elämäntilanteensa kautta ja mukaisesti”. Situationaalisuus ihmisen olemassaolossa tulee ymmärrettävämmäksi, kun käsitetään että ihminen vääjäämättä elää situaationsa rakennetekijöiden eli komponenttien määrittämässä puitteissa ja samalla muovautuu sellaiseksi kuin niiden luonne edellyttää. Tärkeää on myös ymmärtää miten situaatio rakentuu. Ihminen ei itse voi kokonaan vaikuttaa siihen, mitä kaikkia komponentteja hänen situaationsa sisältää, toisin sanoen osa ihmisen situaation komponenteista määräytyy kohtalonomaisesti. Ihminen ei esimerkiksi ole voinut valita vanhempiaan, eikä näin ollen myöskään geenejään, rotuaan, ihonväriään, kansallisuuttaan, yhteiskuntaansa eikä kulttuuripiiriä, johon hän syntyy. Ihminen kohtaa myös katastrofeja ja onnettomuuksia, joista niistäkään ihminen itse ei ole läheskään aina vastuussa. Toisaalta ihminen voi myös muunnella situationaalisuuttaan eli monia situaationsa komponentteja hän voi itse valita. Ihminen voi esimerkiksi valita puolisonsa, ystävänsä ja harrastuksensa. Melko useissa tapauksissa ihminen voi valita myös esimerkiksi ammattinsa, työnsä, asuntonsa ja ravintonsa. Rauhala pitää kuitenkin kohtalonomaisuutta ylikäyvänä tekijänä. Sokeutunut ei voi valita autonkuljettajan ammattia eikä musikaalisesti lahjaton voi ryhtyä ammattimuusikoksi tai säveltäjäksi.

Rauhala (mt., 42) pitää situaation rakenteessa erittäin olennaisena myös jakoa konkreettisiin ja ideaalisiin komponentteihin. Konkreettisia komponentteja ovat esimerkiksi ravinteet, saasteet, maantieteelliset ja ilmastolliset olot, työpaikkojen ja kotien ulkonaiset puitteet, monet yhteiskunnan ja kulttuurin muodosteet, kaikenlaiset reaaliset ihmisen kanssakäymisen muodot ja fyysinen luonto. Esimerkkejä ideaalisista komponenteista taas ovat arvot ja normit, henkisen ilmapiirin muodot, uskonnolliset ja aatteelliset virtaukset, ihmissuhteet koettuina sisältöinä, taide useissa muodoissaan, samoin ympäröivä luonto sellaisena kuin ihmiset sen kokevat.

Holistisen ihmiskäsityksen mukaan jonkin komponentin kuuluessa ihmisen situaatioon, se myös eriasteisesti määrittelee sitä, mitä ihmisen tajunnalliset ja keholliset prosessit ilmentävät. ”Situaatiohan on kaikkea sitä, mihin ihminen on suhteessa, ja käänteisesti

tämä suhteessa oleminen on juuri tiluaation rakennetekijän 'vaikutuksen alaisuutta', joka näyttöytyy tajunnallisessa kokemuksessa ja kehon orgaanisissa prosesseissa". Rauhalan mukaan tiluaation komponentin vaikutussuhde on välttämättömyyssuhde. Kun jokin komponentti kuuluu ihmisen tiluaatioon, se välttämättömästi ainakin jollakin tavalla vaikuttaa ihmisen olemassaolon tapaan ja laatuun. (Mt., 42-43.)

Miten sitten yhteiskunnan rakenteissa, yhteisyysuhteissaan ja tiluaationsa komponenttien vaikutuksen välttämättömyysuhteissa elävän ihmisen elämönhallinta ilmenee ja millä perusteilla voidaan elämönhallinnan käsitettä katsoa tarkasteltavan sosiologisesta viitekehuksesta? Raimo Raitasalo (1996, 59-60) on perehtynyt sosiologi Aaron Antonovskyn näkemyksiin elämönhallinnasta. Hän on yksi elämönhallintaa koskevien teorioiden ja katsomusten kehittäjistä. Raitasalon mukaan Antonovsky alkoi kutsua ajattelutapaansa salutogeeniseksi suuntaukseksi. Hän ei ollut kiinnostunut sairauksien ja häiriöiden patogeenisista vaan stressiä aiheuttavien tekijöiden menestyksellisestä käsittelemisestä ja terveyden ylläpitämisestä ja edistämisestä ja siitä, miten ihmiset pysyvät terveinä huolimatta lukemattomista erilaisista jatkuvasti ihmistä kohtaavista patogeenisista tekijöistä.

Julkaisuissaan Antonovsky sanoo tarkastelevansa salutogeenisia tekijöitä sosiologin, terveys sosiologin ja lääketieteellisen sosiologin näkökulmasta. Raitasalon (mt., 63-64) mukaan Antonovsky on kiinnostunut ensisijaisesti yhteiskunnan rakenteellisista tekijöistä. Hän tutkii missä määrin yhteiskunnan muovaamat institutionaaliset roolit, aina lapsuudesta vanhuuteen saakka, edistävät riittävän voimakkaan koherenssin tunteen syntyä ja toisaalta kuinka sosiaalinen rakenne aiheuttaa ihmisessä kyvyttömyyttä selviytyä sellaisista stressoreista, jotka ovat sosiaalisten tekijöiden aiheuttamia. Koherenssin tunteen määritelmän Raitasalo lainaa suoraan Antonovskyn teksteistä: "Koherenssin tunne on globaali suuntautuneisuus, joka ilmaisee, missä määrin ihmisellä on laajeneva ja pysyvä, joskin dynaaminen, luottamuksen tunne, että 1) elämän kuluessa sisäisistä ja ulkoisista ympäristöistä tulevat ärsykkeet ovat jäsenyntyitä, ennustettavissa ja selitettävissä olevia (ymmärrettävyys), 2) ihmisellä on käytettävissään voimavaroja, joilla hän voi kohdata näiden ärsykkeiden aiheuttamia vaatimuksia (hallittavuus) ja 3) nämä vaatimukset ovat sen arvoisia haasteita, että niihin sitoudutaan (mielekkyyttä)".

Raitasalon (mt., 64) mukaan Antonovsky pitää keskeisenä ihmisen elämänhallinnalle sitä, kykeneekö hän, ja missä määrin, tuntemaan elämänsä ymmärrettävänä. Ihminen pystyy käsittelemään stressiä aiheuttavia ilmiöitä vain siinä tapauksessa, että hänellä on selvä kognitiivinen kartta ongelman luonteesta ja ulottuvuuksista (ymmärrettävyys). Järjestyksen kognitiivinen havaitseminen mielekkäällä tavalla (mielekkyys) tarkoittaa Antonovskylle sitä, että ihminen pitää elämäänsä elämisen arvoisena ja vaikka stressiä aiheuttavat asiat olisivatkin tuskallisia ja kivuliaita, ihminen pitää niitä hallittavissa olevina tai jopa haasteina mieluummin kuin lamaannuttavina. Nähdessään elämänsä tällä tavoin, ihminen saa motivaatiota järjestää ympäristöään elämänhallintaa lisäävään suuntaan ja muuttaa potentiaaliset resurssinsa elämäntilanteen vaatimuksia vastaaviksi. Voidakseen edetä stressiä aiheuttavien ongelmien ratkaisussa ihmisellä täytyy olla riittävät resurssit itsellään tai sellaisten ihmisten käsissä, joihin hän luottaa (hallittavuus).

90-luvun puolivälissä Antonovskyn mielenkiinto on siirtynyt terveys- tai sairausilmiöistä yhteiskuntapolitiikan alueelle. Hän on alkanut käyttää sosiologista konfliktin käsitettä ja koherenssin tunteen keskeiseksi elementiksi on noussut käsite ”perussääntöjen järjestelmä”. Raitasalon käsityksen mukaan Antonovsky tarkoittaa perussääntöjen järjestelmällä ihmisen sisäistämää arvojen, uskomusten, mielipiteiden ja katsomusten melko pysyvää kokonaisuutta. Antonovsky toteaa koherenssin tunteen perustuvan sosiologisten ja strukturaalisten resurssitekijöiden lisäksi perussääntöjen ohjeiston mukaisiin joustaviin hallintataktiikoihin. (Mt., 67.)

Antonovskyn salutogeenista mallia kritisoidaan erityisesti ”koherenssin tunne” –käsitteen osalta. Koherenssi-käsitys sisältää ihmisen omia kokemuksia, tulkintoja ja ilmaisuja ja juuri siitä Antonovskyllä sanotaan olevan vaikeuksia pitää riittävän selkeästi erillään sosiologiset, ihmisen ulkopuolella olevat tekijät. Antonovskyn ei myöskään katsota onnistuneen parhaalla mahdollisella tavalla kytkemään sen enempää sosiologisia kuin psykologisiakaan peruskäsitteitä koherenssin tunteen käsitteeseen. Koherenssia pidetään puhtaasti kognitiivisena, joten siitä puuttuu kokonaan emotionaalinen alue, minkä vuoksi se on käyttökelvoton fyysisen terveydentilan selvittämisessä. Jo pitkään on tunnettu psyyken ja sooman yhteys eli emotionaaliset kokemukset (riippumatta koherenssin tunteesta) aktivoivat autonomista hermostoa ja endokriinistä järjestelmää, jotka puolestaan vaikuttavat fyysiseen terveydentilaan. (Mt. 68-69.)

Mielenkiintoisinta Antonovskyn tuotannon antia on yleinen salutogeeninen suuntautuneisuus, joka olisi hyvä pitää mielessä sosiaalipoliittisessa, sosiologisessa ja psykologisessa hyvinvointi-pahoivointi –tutkimuksessa. Elämänhallinnan tarkastelu pelkän koherenssin tunteen ja käsityksen varassa jää Raitasalon mukaan aivan liian niukaksi ja teoreettisesti jäsentymättömäksi. (Mt., 69.)

Sosiologisesti ajatellen yhteiskunnalla valtiollisena järjestelmänä on elintärkeä tehtävä pitää itseään yllä eli uusintaa itse itsensä. Tärkeää on saada integroitua kaikki yhteiskunnan jäsenet hyödyllisiksi yhteiskunnan vallitsevaa järjestystä tukeviksi ja yhteiskuntaa hyödyttäviksi ja rakentaviksi kansalaisiksi. Tätä päämäärää tavoitellaan sosialisoinnin kautta. Yhteiskuntafilosofisesti on mielenkiintoista pohtia sitä, tapahtuuko yhteiskuntaan sosiaalistuminen, sosialisointi, yhteiskunnan vai yksilön ehdoilla. Luoko yhteiskunta kasvatus- ja koulutusjärjestelmät sekä muut sosialisointia tukevat instituutiot itsensä ja säilymisensä vuoksi vai taataksaan jäsenilleen hyvän ja turvallisen elämän ja parhaat mahdolliset edellytykset hyvään yksilölliseen elämänhallintaan.

Kurt Lüscher (1981, 7) on toimittanut teoksen, johon on koottu yksiin kansiin kahdeksan Urie Bronfenbrennerin eri kulttuuriympäristöissä tekemää sosialisointitutkimusta. Hänen mielestään Bronfenbrennerin lähtökohtana on ymmärtää sosialisointi yhteiskunnallisena tehtävänä. Bronfenbrenner tunnetaan lasten puolestapuhujana. Perimmäinen kysymys, jota hän lopulta käsittelee, pohtii mitä voidaan tehdä, että tuleville sukupolville luodaan paremmat edellytykset persoonalliseen ja sosiaaliseen menestykseen.

Eri tieteenalojen välistä liikkuvuutta ja raja-aitojen suhteellisuutta kuvastaa se, että Bronfenbrenner on psykologi ja kuitenkin hän on kehittänyt myös sosiologiseksi tulkittavan ekologisen teorian, joka kuvaa sitä, että kasvuun vaikuttavat biologisten tekijöiden lisäksi ympäristön vaikutukset. Lapsen kasvuun ja kehitykseen ja myös ympäristöön ja yhteiskuntaan integroitumiseen, sosialisointiin, vaikuttavat tekijät ovat monetasoisia, lasta läheisemmin tai etäisemmin koskettavia. Nämä vaikutuksen tasot ovat Bronfenbrennerin (1979, 209-291) mukaan (1) mikrosysteemi, joka tarkoittaa lapsen välitöntä lähiympäristöä, esim. perhe, (2) mesosysteemi, joka käsittää niiden yhteisöjen verkoston, joiden jäsenyyteen lapsi kuuluu, esim. koti, koulu, (3) eksosysteemi, joka sisältää lasta etäämpää koskettavat asiat, esim. vanhempien työn laatu, työvuorot tai työttömyys ja (4) makrosysteemi, joka tarkoittaa yhteiskunnallista tasoa, kuten koululainsäädäntöä,

perhetuen muotoja ja perheen arvostusta. Makrosysteemi luo aineellisia edellytyksiä perheen tehtävien täyttämiseksi sekä toimintaideologian.

Bronfenbrenner kehitti ekologisen teoriansa kritiikkinä sille, että senaikaiset teoreettiset mallit ja tutkimussuuntaukset rajoittuivat tavallisesti tuloksiin ja prosesseihin, joita esiintyy yhden ainoan sosialisatioympäristön sisällä, kuten esimerkiksi perheessä, luokkahuoneessa tai toveriryhmässä. Ekologinen teoria sitä vastoin tekee välttämättömäksi tutkimuksen painopisteen käsittämisen laajemmin. Silloin on otettava mukaan järjestelmien väliset suhteet, jotka heijastuvat yksilön käyttäytymiseen ja kehitykseen. Aikaisemmat teoreettiset pohdiskelut rajoittuivat yleensä sellaisiin ekologisiin järjestelmiin, joihin lapsi liittyy välittömästi. Esimerkkejä tästä ovat perhe, esikoulu, koululuokka ja toveriryhmä. Ainoastaan joskus ne ottivat huomioon näiden järjestelmien lähipiirissä olevat tai hiukan etäämmälläkin olevat vaikuttavat järjestelmät, joista tosiasiasa riippuu se, mitä välittömissä yhteyksissä tapahtuu tai jää tapahtumatta. Tällaisia rajat ylittäviä järjestelmiä ovat muun muassa vanhempien työpaikan laatu ja vaatimukset, naapuruston erityispiirteet, liikenneyhteydet, koulun ja yhteisön suhde ja vaikkapa television merkitys joko välittömänä vaikutuksena lapseen tai välillisenä vaikutuksena perheeseen kokonaisuutena. (Bronfenbrenner 1981, 197-198)

Edellä mainittuihin laajoihin järjestelmiin kuuluu myös melkoinen joukko muita ekologisia tapahtumia ja asioita, jotka määräävät lapsen elämää, muun muassa sen kenen kanssa ja miten lapsi tai nuori viettää aikaansa. Esimerkkeinä voidaan mainita perheeseen pieneminen, yhden vanhemman perheiden lisääntyminen, asuin- ja työpaikkojen eriytyminen, perinteisten naapurisuhteiden häviäminen, uudet rakennussuunnitelmat ja kaavoitus, alueellinen ja sosiaalinen liikkuvuus, perus- ja jatkokoulutusjärjestelmien muutokset, asunnon ja työpaikan välinen matkustaminen, molempien vanhempien työssäkäynti ja sen myötä lasten kasvatuksen osittainen siirtyminen ammattivoimille ja muille kodin ulkopuolisille henkilöille sekä valtakunnallisen lapsi-, nuoris- ja perhepolitiikan rakenteet ja sisältö. (Mt., 198.)

Alpo Heikkinen (2002, 47) on täydentänyt Bronfenbrennerin mallia keskeisillä riskeillä ja voimavaroilla. Hän on ekologisesta näkökulmasta määritellyt koti-, koulu- ja lähiökontekstin riskitekijät sekä viranomaistoiminnan vahvuudet ja puutteet. Mikro- ja mesosysteemin riskejä ovat epävakaa perhesuhteet, perheväkivalta, mielenterveys- ja

päihdeongelmat, heikko kouluviihtyvyys ja –menestys sekä perustarpeiden vajavainen täyttyminen kun taas voimavaroja ovat lasta tukeva vanhemmuus, vanhempien koulutus, taloudelliset resurssit sekä riittävä aika lasten ja vanhempien yhdessäoloon. Eksosysteemin riskitekijänä Heikkinen pitää epäsosiaalista vertaisryhmää. Saman systeemisen tason vahvuuksia ovat asuinympäristön sosiaalinen pääoma, aikuisten tuki ja vertaistuki. Vaarallinen kasvuympäristö, heikot harrastemahdollisuudet sekä alueen heikot lapsi- ja nuorisopalvelut ovat makrosysteemin riskitekijöitä, kun kontrastina olevat taloudelliset resurssit ja monipuoliset palvelut ovat vastaavasti voimavaroja.

Niin Bronfenbrennerin kuin Allardtinkin luomien teorioiden syntyvaiheista on nyt kulunut kolmisenkymmentä vuotta. Molemmat teorit ovat olleet aikanaan moderneja ja edellä aikaansa, eikä niitä vieläkään voi todeta vääriksi, vaan ne ovat edelleen relevantteja ja monelta osin vieläkin käyttökelpoisia. Roosin ja Hoikkalan (1998, 18) mukaan pohjoismainen hyvinvointivaltioajattelu jätti hyvin vähän tilaa subjektiiviselle hyvinvoinnille. Yksittäisen kansalaisen elämäntapaa ei pidetty olennaisena, vaan keskeistä oli se, että hänen ansiotasonsa ja terveydentilansa pysyivät entisellä tasolla ja että hän oli saanut riittävän määrän koulutusta. Erik Allardt suuntautui aikanaan erittäin radikaalisti subjektiivisen hyvinvoinnin tarkastelun suuntaan, mutta jäi lähes kokonaan ilman seuraajia. Tämän hetken ehkä tunnetuin ja luetuin sosiologi Anthony Giddens painottaa myös subjektiivista hyvinvointia jopa elämänpolitiikan keskeisenä tehtäväkenttänä.

Anthony Giddens (1995, 83-85) käyttää tämän ajan yhteiskunnasta käsitettä jälkitraditionaalinen yhteiskunta, jonka keskeinen ilmentymä on globalisaatio. Ei enää missään päin maailmaa voida olla tiedostamatta sitä, että varsin etäisetkin toimijat ja tapahtumat vaikuttavat ihmisten paikallisiin askareihin ja arkisiin toimiin joskus jopa hyvin määräävästi. Käänteisesti yksilön arkipäiväisillä toimilla, ratkaisuilla ja valinnoilla on tänään maailmanlaajuiset seuraamukset. Yksilön päätöksellä ostaa tietty tuote, esimerkiksi vaate tai ravintoaine on monenlaisia globaaleja seuraamuksia. Sen lisäksi, että päätös vaikuttaa toisella puolella maapalloa asuvan toimeentuloon, se mahdollisesti myös osaltaan nopeuttaa ekologista rapautumista, millä edelleen on potentiaalisia seuraamuksia koko ihmiskunnalle. ”Tämä vahva ja kiihtyen voimistuva keskinäisyhteys arkisten tapahtumien ja globaalien seuraamusten välillä sekä sen kääntöpuoli – globaalitason järjestysten vaikutus yksilön elämään – muodostavat uuden työjärjestyksen avainkysymyksen”.

Roosin ja Hoikkalan (1998, 18-19) päättelyn mukaan giddensiläinen elämänpolitiikka yhteiskunnallisena kysymyksenä on ennen kaikkea sosiaalisiin ja ympäristöriskeihin liittyvää, reflektiivisen yhteiskunnan ongelmanratkaisua, jossa eettiset tekijät on otettu tarkasti huomioon. ”Elämänpolitiikka yksilötasolla liittyy ennen kaikkea elämänhallintaan eettisesti hyväksyttävällä ja globaalit ongelmat huomioonottavalla tavalla”.

Ulrich Beckin (1995, 16-17) mukaan yhteiskunnan modernisaatiota ei tule pitää itsemääräytyvänä kehityksenä, vaan on hyväksyttävä riskiyhteiskunnan muodostuminen. ”Riskiyhteiskunnan käsite tarkoittaa modernin yhteiskunnan kehitysvaihetta, jossa sosiaaliset, poliittiset, taloudelliset ja yksilölliset riskit yhä useammin luistavat teollisen yhteiskunnan seuranta- ja turvainstituutioiden otteesta”. Vakavimmassa vaiheessa teollisen yhteiskunnan vaarat alkavat hallita julkista, poliittista ja yksityistä elämää ja syntyneitä konflikteja. Tässä vaiheessa teollisen yhteiskunnan instituutiot tuottavat sellaisia uhkia, joita ne eivät enää pysty itse valvomaan. ”Refleksiivinen modernisaatio” on autonomista, ei-toivottua ja huomaamatonta siirtymistä teollisesta yhteiskunnasta riskiyhteiskuntaan.

Ihmisen elämänhallinnan arveluttavimpia ja osin irvokkaitakin pyrkimyksiä ovat halu hallita itse elämää ja sen perusmuotoja ”kehittyneen” lääketieteen tai geenimanipuloinnin avulla. Näistä ”geneettisistä” yhteiskunnan muutoksista eivät tee päätöksiä parlamentit ja hallitukset vaan perinnöllisyystieteen ja geenimanipulaation menestys ajaa pian vanhemmat ja lääkärit yksityisten, epäpoliittisten sfäärien kautta siihen tilanteeseen, että heidän on valittava tulevien sukupolvien ominaisuuksia suotavien piirteiden listoista. (Mt.,70-71.)

4.3 Psykologia ja sisäinen elämänhallinta

Liisa Keltikangas-Järvisen (2004, 41) mukaan ”elämänhallinnalla tarkoitetaan psykologiassa sitä, että ihminen pyrkii muuttamaan niitä ulkoisia tai sisäisiä olosuhteita, jotka hän arvioi itselleen liian rasittaviksi tai voimavaransa ylittäviksi. Ihminen siis pyrkii joko muuttamaan konkreettiset olosuhteet toisiksi tai muuttamaan oman tapansa tulkita tai kokea asioita itselleen suotuisammaksi. Hän pyrkii sopeutumaan ja tarkastelemaan asioita uudella tavalla.”

Kasvopsykologiaksi nimetyn psykologian haaran piirissä toimineet tutkijat ovat pyrkineet määrittelemään terveen persoonallisuuden ideaalia. Olavi Riihisen (1996, 16-17) mukaan Maslowin ja Frommin teorioiden lisäksi Gordon Allportin ”kypsä henkilö”, Carl Rogersin ”täysin toimiva henkilö”, Carl Jungin ”yksilöllistynyt henkilö”, Viktor Franklin ”itsensä ylittävä henkilö” ja Fritz Perlsin ”sekä siellä että täällä –henkilö” edustavat psykologian sitä perinnettä, jolla on yhtymäkohtia yhteiskuntatieteellisen hyvinvoinnin problematiikan kanssa. Vaikka nämä teoriat poikkeavatkin toisistaan, niissä kaikissa voidaan tavata yksi yhteinen piirre. Ne ovat yhtä mieltä siitä, että psykologisesti terveet henkilöt kykenevät tietoisesti hallitsemaan ja kontrolloimaan omaa elämäänsä. Useimpien teorioiden mukaan psykologisesti terveet henkilöt tietävät, keitä ja mitä he ovat. Nämä ihmiset ovat tietoisia sekä omista vahvoista puolistaan että heikkouksistaan, sekä hyveistään että paheistaan, mutta hyväksyvät silti itsensä ja ovat suvaitsevia niin itseään kuin toisia ihmisiä kohtaan. He osaavat toimia sosiaalisissa rooleissaan odotusten mukaisesti, mutta eivät sekoita näitä rooleja todellisen minänsä kanssa eivätkä teeskentele olevansa jotakin muuta kuin mitä todellisuudessa ovat. Useimpien näiden teoreetikoiden mukaan sillä, miten persoonallisuus on aiemmin rakentunut, ja erityisesti lapsuudella on vaikutusta elämäntapaan, mutta eivät pidä sitä lopullisesti määräävänä, deterministisenä, tekijänä, koska psykologisesti terveet henkilöt eivät elä omissa menneisyydessään.

Stressitutkimus on nykyisen elämäntapausta koskevan ajattelun ja tutkimuksen historiallinen lähtökohta ja perusta, mutta stressin käsite elää edelleenkin tieteellisessä tutkimuksessa. Nykyaikainen stressitutkimus pyrkii yksilön ulkoisten tekijöiden lisäksi tarkastelemaan samanaikaisesti yksilön sisäisiä tekijöitä, koska ihmisen kokemukset ja tulkinnat ympäristön tapahtumista vaikuttavat siihen, mitkä tekijät muodostuvat hänelle sellaisiksi stressoreiksi, jotka haittaavat ja uhkaavat hänen hyvinvointiaan. Stressitutkimus on painotukseltaan laajentunut ja se on yhä enemmän kiinnittänyt huomiota elämäntapaan, selviytymisen ja onnistuneen mukautumisen kysymyksiin. Stressin käsitteeseen perustuvan elämäntapaustutkimuksen uranuurtaja on Richard S. Lazarus. (Aromaa 1996, 14)

Psykologiassa elämäntapausta vastaavana englanninkielisenä terminä esiintyy usein ”coping”. Olavi Riihinen on Lazaruksen ja hänen työtoverinsa Susan Folkmanin tuotannosta vuodelta 1980 löytänyt määrittelyn, jonka mukaan coping tarkoittaa ”kognitiivisia ja käyttäytymisenä ilmeneviä ponnistuksia, joiden avulla hallitaan, siedetään

tai vähennetään ulkoisia ja sisäisiä vaatimuksia sekä niiden välisiä ristiriitoja” (Riihinen 1996, 17). Toisessa yhteydessä samat tutkijat ovat määritelleet käsitteen tarkoittavan ”jatkuvasti muuttuvia kognitiivisia tai käyttäytymiseen liittyviä ponnistuksia sellaisten erityisten ulkoisten ja/tai sisäisten vaatimusten hallitsemiseksi, joita yksilö pitää voimavarojaan kuormittavina tai ne ylittävinä” (Lazarus & Folkman 1984, 141).

Laatiessaan pääasiassa Allardtin, Antonovskyn ja Lazaruksen käsitteistöön tukeutuen elämänhallinnan yleistä kuvailevaa viitekehystä, Raitasalo (1995,56) pyrkii valottamaan ihmisen sisäisten, tunteisiin (emootiot, affektit) ja kognitioihin (arviot, käsitykset, perspektiivit) liittyvien sekä käyttäytymistä ohjaavien (vietit, tarpeet, motivaatio) tekijöiden laajaa kirjoa. Hänen mukaansa ihminen ei ole ”pimeä laatikko”, jonka tuntemukset, arvioinnit ja käyttäytyminen olisivat ainoastaan sosiaalisesti tai fysiologisesti määräytyneitä.

Allardtin ja Rauhalan käsitykset ihmisen psykologisesta elämänalueesta

Raitasalon esittämät sosiaalinen ja fysiologinen määräytyminen vastaavat Lauri Rauhalan käsitteitä situationaalisuus ja kehollisuus. Holistisen ihmiskäsityksen kolmas ihmisen olemassaolon muoto on tajunnallisuus eli psyykkis-henkinen olemassaolo. ”Jotta elämäntilanne ja keho tiedettäisiin oman olemassaolon muodoiksi, on ihmisellä oltava tajunta, jossa se oivalletaan. Näin tajunta puolestaan on elämäntilanteen ja kehon mielellisen ymmärtämisen välttämätön ehto. Vain omaa olemassaoloaan merkitysten avulla ymmärtäen ihminen voi ohjata elämänkulkuaan, muunnella elämäntilannettaan eli sitä asiaperustaa, josta hän saa kokemusaineiksensa ja hoitaa kehoaan, jonka avulla hän kokee.” (Rauhala 1992, 45)

Tajunta käsitetään tässä ihmiskäsityksessä inhimillisen kokemisen kokonaisuudeksi. Sen perustava rakenne on mielellisyyttä. Se tarkoittaa sitä, että tajunnallisuus tulee olemassa olevaksi mielen ilmenemisessä ja niiden keskinäisessä organisoitumisessa. Mielen avulla ymmärrämme ilmiöt ja asiat joksikin. Ymmärtäminen voi olla esimerkiksi tietämistä, tuntemista tai uskomista. Mieli on siis tavallaan merkityksen antaja. Mieli koetaan aina jossakin tajunnan tilassa eli elämyksessä. Mieli ja elämys ovat aina yhdessä. Havaintoelämyksen ja tunne-elämyksen lisäksi elämyksellisiä tiloja ovat muun muassa uskon ja tiedon elämykset. Elämys ja mieli ovat tajunnallisen tapahtumisen eräänlaisia

perusyksikköjä, joista tajunnan struktuurin analyysin on aina lähdettävä. Tajuntaa itseään ei voi havaita, vaan ainoastaan sen sisältöjä, joissa tajunta on olemassa. (Rauhala 1989, 29)

Mieliä on suunnaton joukko. Objektien, ilmiöiden ja asiantilojen nimet ilmaisevat, nimeävät tai välittävät erilaisia mieliä. Mielet suhteutuvat toisiinsa mielellisyyden eli niiden sisäisen merkitsevyyden sitomina. ”Kun mieli asettuu tajunnassamme suhteeseen jonkin objektin, asian tai ilmiön kanssa siten, että ymmärrämme tuon objektin, asian tai ilmiön kyseisen mielen avulla joksikin, syntyy merkityssuhde”. Sellaisia juuri ovat havainnot, ajattelu ja monet tunteet. Merkityssuhteessa ihminen asettuu ymmärtävällä tavalla suhteeseen tilanteeseensa. Merkityssuhteiden muodostamista verkostoista syntyvät maailmankuvamme ja myös käsitykset itsestämme. (Rauhala 1989, 29-30 ja 1995, 44)

Rauhalan (2005, 37-38) mukaan tajunnallisen tapahtumisen suunta voi olla positiivinen tai negatiivinen. Kehityssuuntaa voidaan pitää positiivisena silloin, kun tajunnassa ei ole liian voimakkaasti vääristyneitä merkityssuhteita, vaan tietoa, tunnetta, uskoa ja intuitiota edustavista merkityssuhteista muodostuu sopusointuinen maailmankuva. Jokaisen merkityssuhteen lajin on oltava omalla tasollaan siten, ettei yksikään vie liikaa tilaa muilta. Esimerkiksi tieto ei saa korvautua tunteella eikä tunne tiedolla, mikäli pyritään ideaaliseen tilaan. Negatiivisen kehityssuunnan vallitessa merkityssuhteet ovat karkeasti vääristyneitä, epäselviä, puutteellisesti jäsentyneitä tai ne edustavat tuskaisuutta, ahdistuneisuutta, pelkoa tai jotakin vastaavaa kielteistä tunnetta tai tilaa. ”Negatiivinen kehityssuunta vallitsee aina myös silloin, kun merkityssuhteet eivät muodosta harmonista maailmankuvaa, vaan kilpailevat, ovat ambivalentteja tai konfliktissa keskenään taikka edustavat yksipuolisesti tunnetta tai tietoa”.

Raitasalon (1995, 57-58) mukaan Allardtilta ja monelta muultakin sosiaalipoliittisesti tai sosiologisesti suuntautuneelta keskustelijalta ja tutkijalta puuttuvat kokonaan tai osittain ihmiseen itseensä ja hänen persoonalliseen minään liittyvien sisäisten prosessien kuvailevat käsitteet. Allardtin hyvinvointiteoriakin jää sosiologisen painotuksensa vuoksi suhdeteorioiden tasolle, jolloin tässä tapauksessa painottuvat yksilön suhteet elintasoon, muihin ihmisiin, yhteiskuntaan ja luontoon, vaikka sen pohjana ovat ihmisten perustarpeet, halut ja ympäristön mahdollisuudet. Vaikka Allardtin hyvinvointitutkimuksen mallissa sivutaan ihmisten tuntemuksia ja tunteita sekä ihmisten kykyä ilmaista tyytyväisyyttä ja

epämukavuutta, se ei sisällä selkeästi yksilöllisiä tekijöitä, jollaisia ovat esimerkiksi itsetunto, minäkuva, omat tavoitteet sekä käsitykset omista kyvyistä ja niiden puutteista.

Allardtin kategoria "Being" (itsensä toteuttamisen muodot) ei yhtä selväpiirteisesti ja kokonaisuudessaan kuvaa psykologian tutkimusalaa kuin Rauhalan käsite "tajunnallisuus". Allardtin kyseistä arvoluokkaa koskevassa tutkimuksellisessa otteessa ovat kohteina kognitioihin liittyviä tekijöitä, kuten esimerkiksi arviot ja käsitykset sekä käyttäytymistä ohjaavia tekijöitä, joita edustavat muun muassa tarpeet ja motivaatio. Sen sijaan esimerkiksi emootioita ja affekteja, jotka ovat ihmisen sisäisiä, tunteisiin liittyviä tekijöitä, ei ole huomioitu juuri lainkaan.

Allardt sisällyttää itsensä toteuttamisen muotoihin arvonannon, korvaamattomuuden, poliittiset resurssit ja mielenkiintoisen vapaa-ajan toiminnan (1976, 50). Arvonanto on tärkeä osatekijä, jolla ei tarkoiteta aivan suoranaisesti sosiaalista statusta, vaan yksilölle suotua kunnioitusta hänen omassa elämäntehtävässään ja elinympäristössään. Korvaamattomuus on indikaattori, joka myös oli mukana pohjoismaisessa hyvinvointitutkimuksessa, mutta sitä oli vaikea tutkia objektiivisesti, koska sitä pitäisi kysyä mieluummin muilta ihmisiltä kuin ihmiseltä itseltään. Korvaamattomuutta voidaan pitää tärkeänä hyvinvointikategoriana siitäkkin huolimatta, että on olemassa hokema, että kukaan ei ole korvaamaton. Jonkinasteinen ja jollakin tavoin ilmenevä korvaamattomuus esimerkiksi perheessä, rakkaussuhteessa, työelämässä, seurakunnassa, politiikassa tai muussa vastaavassa yhteydessä on ihmiselle tärkeä. Ihminen, joka tuntee olevansa kaikkialla helposti korvattavissa, vieraantuu ja kärsii. (Allardt 1998, 46)

Käsitteellä "poliittiset resurssit" on pyritty operationalisoimaan niitä arvoja, jotka liittyvät ihmisen mahdollisuuksiin vaikuttaa elämäänsä. Vaikka pyrkimyksenä oli painottaa yksilön mahdollisuuksia vaikuttaa omaan elämäänsä, tuntui adjektiivi "poliittinen" Allardtin mielestä oikealta. Pohjoismaisen hyvinvointitutkimuksen toteuttamisen aikaisessa yhteiskunnassa yksilön mahdollisuudet olivat melko vahvasti sidoksissa poliittisiin päätöksiin ja siten hänen poliittisiin resursseihinsa. (Allardt 1976, 49.) Allardtin näkemys on sidoksissa kolmenkymmenen vuoden takaiseen yhteiskunnalliseen tilanteeseen, jolloin hyvinvointivaltioajattelu eli voimakasta nousukauttaan.

Allardt pitää itsensä toteuttamista hyvinvoinnin tärkeänä osana, vaikka se arvoluokkana onkin laaja ja vaikeasti mitattavissa. Positiivisena arvona puhutaan itsensä toteuttamisesta eli yksilön mahdollisuuksista kehittää piileviä, sisäisiä mahdollisuuksiaan. (1976, 46.) Raitasalo (1995, 58, 61) puhuukin tämän Allardt'n arvoluokan yhteydessä yksilöllisen kasvun tarpeista ja edellytyksistä. Täsmäntäessään itsensä toteuttamista Allardt tuo esiin sen vastakohtan ja kielteisen puolen, vieraantumisen (1976, 46-47).

Myöhemmin Allardt (1998, 44-45) on esittänyt, että itsensä toteuttaminen on sanontana liian kapea, joten hän on joskus puhunut peräti ihmisenä olemisesta. Psykologisesti ajatellen tärkeä tarve ihmisellä on identiteetin muodostaminen. Tutkimukset ovat osoittaneet, että ihmiset, jotka eivät kykene muodostamaan selkeää kuvaa itsestään, omista kyvyistään ja omista ryhmätunnuksistaan, saattavat joutua jopa sellaisiin vaikeuksiin, että ne purkautuvat joko aggressiivisuutena tai äärimmäisenä passiivisuutena. Identiteetin muodostamiseen ja ylläpitämiseen ihmiselle keskeisenä tarpeena sisältyy sekä käsitys omista kyvyistä että tietoisuus omasta taustasta ja omista ryhmäjäsenyyksistä. Se on Allardt'n myöhemmän käsityksen mukaan laajempi pyrkimys kuin pelkkä itsensä toteuttaminen. Englanniksi hän on tästä tarpeen yleiskategoriasta käyttänyt sanaa Being ja ruotsiksi sanontaa att vara, mutta suomeksi hän ei ole omasta mielestään kyennyt keksimään hyvää termiä, koska ihmisenä olemisenkin on terminä liian laava.

Stressitutkimus ja selviytymisstrategiat

Psykologian alalla urauurtavaa työtä tehneet ja elämäntalouden teoriaa ja käsitteistöä kehittäneet Richard S. Lazarus ja Susan Folkman (1984, 150) haluavat erottaa kaksi tapaa pyrkiä hallitsemaan stressaavia tilanteita. Ensimmäisen he nimeävät ongelmasuuntautuneeksi elämäntaloudeksi. Silloin ihminen pyrkii ratkaisemaan tai muuttamaan itse ongelmaa, josta ahdistus ja huoli aiheutuu. Silloin kun ihminen pyrkii säätelemään emotionaalista suhtautumistaan stressaavaan tilanteeseen, Lazarus ja Folkman puhuvat tunnesuuntautuneesta elämäntaloudesta.

Yleensä tunnesuuntautuneet elämäntalouden muodot ilmenevät silloin kun ihminen on arvioinut, ettei mitään ole tehtävissä haitallisten, pelottavien tai haasteellisten olosuhteiden muuttamiseksi. Vastaavasti ongelmasuuntautuneet elämäntalouden muodot ovat todennäköisempiä silloin, kun on arvioitu, että kyseisiä olosuhteita on mahdollista muuttaa.

Toisaalta teoreettisesti ottaen ongelmasuuntautuneet ja tunnesuuntautuneet elämänhallinnan tavat voivat molemmat auttaa ja tukea toisiaan elämänhallintaan pyrkivässä kokonaisprosessissa. (Mt., 150 ja 153.)

Ongelmasuuntautuneen elämänhallinnan strategiat ovat samanlaisia kuin ne strategiat, joita käytetään ongelmanratkaisussa, koska myös ongelmasuuntautuneet hallintayritykset pyrkivät suuntaamaan toimintaa ongelman määrittelyyn ja tarkentamiseen, vaihtoehtoisten ratkaisujen löytämiseen, eri vaihtoehtojen hyötyjen ja haittojen punnitsemiseen, valintaan eri vaihtoehtojen välillä ja kaiken tämän jälkeen ongelman käytännölliseen ratkaisemiseen. Kuitenkin ongelmasuuntautunut elämänhallinta pitää sisällään laajemman toimintakeinojen valikoiman kuin ongelmanratkaisu yksinään. Ongelmanratkaisu on objektiivinen, analyttinen prosessi, joka kohdentuu pääasiallisesti ympäristöön, kun taas ongelmasuuntautunut elämänhallinta sisältää myös strategioita, joiden vaikutus suuntautuu ongelmanratkaisuun pyrkivään henkilöön itseensä. Itseen suuntautuvilla strategioilla tavoitellaan motivaatioon liittyviä ja kognitiivisia muutoksia. Sellaisia ovat muun muassa tahtotason nostaminen, turhan itsetietoisuuden vähentäminen, vaihtoehtoisten tyytyväisyyden ja mielihyvän lähteiden löytäminen, uusien suoriutumisstandardien kehittäminen ja uusien toimintatapojen ja taitojen oppiminen. (Mt., 152.)

Psykologisesta kirjallisuudesta löytyy paljon esimerkkejä tunnesuuntautuneen elämänhallinnan muodoista. Yksi suuri ryhmä käsittää kognitiiviset prosessit, joiden avulla pyritään vähentämään emotionaalista ahdistusta. Ryhmä sisältää esimerkiksi sellaiset strategiat kuin välttely, vähättely, etäistäminen, valikoiva huomio, myönteinen vertaaminen ja epätodenmukaisten myönteisten arvojen etsiminen kielteisistä tapahtumista. Monien näiden strategioiden nimeäminen ja kuvailu pohjautuu defensiivisten prosessien tutkimukseen ja teorioihin. Sitä paitsi niitä käytetään käytännöllisesti katsoen kaikissa tilanteissa, joissa joudutaan kohtaamaan eri tyyppisiä stressaavia tekijöitä. Pienempi ryhmä kognitiivisia strategioita suuntautuu emotionaalisen ahdistuksen lisäämiseen. Päästäkseen kokemaan huojentumisen tunteen, joidenkin yksilöiden tulee ensin tuntea ahdistuksensa akuutisti ja päälle päätteeksi antautua itsesyytöksille tai vastaaville tavoille rankaista itseään. (Mt., 150.)

Tietyt tunnesuuntautuneen elämänhallinnan kognitiiviset muodot johtavat muutokseen stressaavan tapahtuman tulkinnassa ilman että objektiivinen tilanne millään tavoin muuttuu. Näitä strategioita voidaan pitää yhtenevinä uudelleentulkinnan kanssa. Lazarus viittaa näihin kognitiivisiin hallintayrityksiin termillä ”defensiivinen uudelleenarviointi”. Kaikki uudelleenarviointit eivät tähtää tunteiden säätelyyn, vaan niiden kohteena on itse ongelma. Silloin kognitiivisten manööverien tilanteen merkitystä muuttava toiminta perustuu realistiseen tulkintaan todellisuuden aspekteista ja todellisuuden vääristymisen mahdollisuuksista. Vaikka tunnesuuntautuneet prosessit voivat muuttaa stressorina toimineen tapahtuman merkitystä ilman että kuva todellisuudesta vääristyy, on silti otettava huomioon ”itsepetoksen” mahdollisuus, koska se on potentiaalisesti luonteenomainen piirre tämän tyyppisille elämänhallinnan prosesseille. (Mt., 150-151.)

Lazarus ja Folkman (mt., 152) ovat taipuvaisia väittämään että itsepetos laajenee jatkumona henkilökohtaisista tai sosiaalisista illuusioista kohti suurempia vääristymiä ilman tarkkaa erottavaa rajalinjaa niin sanottujen terveiden ja patologisten muotojen välillä. On ymmärrettävä esimerkiksi ne olosuhteet, joissa itsepetos tapahtuu. Hämmennyksen ja väärinymmärryksen vaara uhkaa jokaista, joka luokittelee itsepetoksen terveeksi tai patogeeniseksi ja joka ei osaa ottaa huomioon sitä, että kognitiiviset emotionaalisesti suuntautuneen elämänhallinnan muodot ovat luonnollinen osa yksilön kaikkinaista psykologista olemusta.

Tunteet ja niiden säätely

Perinteisen mallin mukaan emootiot on jaettu kolmeen tasoon. Emootioiden perustana on ekspressiivis-motorinen taso, joka ilmentyy muun muassa kasvojen ilmeinä ja muina fyysisinä reaktioina. Toinen taso muodostuu skeemoista, joiden pohjalla ovat emotionaaliset muistot. Kolmas taso sisältää yksilön uskomukset ja hänen omaksumansa säännöt, jotka ohjaavat emotionaalisten kokemusten syntetisointia. Tätä sanotaan käsitteelliseksi tasoksi. Tämän perinteisen mallin lisäksi on tosin esitetty myös hiukan erilaisia jaotteluja. Emootioiden on katsottu myös rakentuvan primaarisista affekteista, jotka pohjautuvat aistimuksiin ja fysiologiaan, motivaatiotekijöistä sisältäen tarpeet ja huolenaiheet, sekä kognitiivisista tekijöistä. Osa emootioista on syntynyt ihmisen evoluution hyvin varhaisessa vaiheessa. Silloin ne ovat edesauttaneet lajin säilymistä. Pidetään epätodennäköisenä, että ihmisen evoluution nykyisessä vaiheessa tunteiden

kokeminen olisi mahdollista ilman kognitioita. Emootioilla on toimintaa organisoiva ja motivoiva tehtävä, johon kognitiot tarjoavat välineitä. (Toskala & Hartikainen 2005, 62-63)

Emootioita koskevassa kirjallisuudessa erotetaan tavallisesti kolme tunnetta kuvaavaa käsitettä. Affektilla tarkoitetaan tiedostamattoman, biologispohjaisen ärsytyksen seurauksena syntyvää reaktiota, johon liittyy automaattisia, fysiologisia, motivationaalisia ja hermostollisia prosesseja. Juuri näitä prosesseja voidaan evoluution näkökulmasta katsoen pitää sellaisina, jotka pyrkivät turvaamaan hengissä säilymisen. Ne tapahtuvat hyvin automaattisesti, koska niihin ei liity tietoista arviointia. Tietoisella tasolla ilmeneviä affektien seuraamuksia kuvaa ehkä parhaiten englannin kielen sana "feeling". Esimerkiksi pelon affekti voidaan nimetä siten, että "olo tuntuu jännittyneeltä". Toskalan ja Hartikaisen mukaan "emootiot taas ovat tietoisella tasolla koettuja kokemuksia, jotka syntyvät, kun toimintapyrkimykset ja tunnetilat liittyvät mieleen palautuviin muistoihin. Emootioissa yhdistyvät kokemukset, joissa tietoa tulee psyyken eri tasoilta. Kokonaisuutena ajatellen tunneperäinen kokeminen sisältää sekä biologisten perustunteiden kokemista, joka varmistaa ihmislajin säilymisen, että monimutkaisempien tunteiden kokemista, joka liittyy yksilön henkilöhistoriaan ja kehitykseen." (Mt., 63.)

Toskala ja Hartikainen (mt., 63-64) toteavat Greenbergin ja Paivion erottavan toisistaan myös primaariset, sekundaariset ja instrumentaaliset emootiot. Primaarisia emootioita ilmenee jo vastasyntyneellä lapsella. Sellaisia ovat muun muassa pelko, viha, suru, vastenmielisyys, uteliaisuus ja mielihyvä ja ne sisältävät myös välittömän toimintayllykkeen. Esimerkiksi pelko saa aikaan pako- ja valmistautumisen ja suru halun etsiä lohdutusta. Primaariset emootiot palvelevat ihmisen välitöntä adaptaatiota suhteessa ympäristöön. Sekundaariset emootiot syntyvät reaktioina tunnistettavissa oleviin primaarisiin emotionaalisiin ja kognitiivisiin prosesseihin. Ihminen voi esimerkiksi pelätä omaa vihaansa, jolloin pelko toimii sekundaarisena reaktiona. Niin sanotut krokotiilinkyyneleet taas ovat hyvä esimerkki sellaisesta instrumentaalisesta tunneilmaisusta, jota käytetään välineenä jonkin tavoitteen saavuttamiseksi.

Tunteiden säätelyn tutkimus on ollut yksi tärkeimmistä psykologian tutkimusalueista aivan viime vuosikymmenen lopusta lähtien. Tunteiden säätelyllä tarkoitetaan tunteisiin liittyviin fysiologisiin toimintoihin tai sisäisiin tunnetiloihin vaikuttamista tahdonalaisesti siten, että niitä saadaan heräämään ja niiden voimakkuutta ja kestoa voidaan säädellä. Sillä pyritään

estämään tunnetason kohoaminen stressiä aiheuttavaksi, estämään häiriökäyttäytymistä ja saamaan tunne-elämä sillä tavoin tarkoituksenmukaiseksi, että se on vastuuntuntoista, mutta joustavaa. Fysiologisilla, sosiaalisilla ja tilannesidonnaisilla tekijöillä on havaittu olevan yhteys kykyyn säädellä tunteita. Samoin varhaisen vuorovaikutuksen turvallinen kiintymystyyli, lapsuuskodin myönteisten tunteiden ilmaisun ilmapiiri ja muiden ihmisten läsnäolo vaikuttavat myönteisesti kykyyn kehittää tunteiden säätelyn taitoa siten, että se auttaa voimaan hyvin ja muodostamaan tyydyttäviä vuorovaikutussuhteita. (Kokkonen 2001, 37)

John Bowlby alkoi kehittää edelleen ajankohtaista ja hyvin perusteltavissa olevaa varhaisen vuorovaikutuksen kiintymyssuhdeteoriaansa jo 1950-luvulla. Bowlby kehitti kiintymyssuhdemallien teoriaa ja suoritti systematisoinnin, mutta hän luotti suuresti työtovereihinsa saadakseen käytännössä koeteltua empiiristä todistusaineistoa teoriansa tueksi. Erityisesti Mary Ainsworth on tutkimustensa kokeellisilla asetelmilla tehnyt työtä Bowlbyn teorian hyväksi, joskin hän on itse sitä vielä osin muokannut ja kehittänyt eteenpäin. (Holmes 1993, 27, 84-85)

Tutkimukset ovat toistuvasti voineet erottaa kolme varhaislapsuuden kiintymyssuhdemallia. Turvallisessa kiintymyssuhteessa vanhempi, useimmiten äiti, on lapsen saatavilla, huomioi lapsen tarpeita ja toimii empaattisesti lapsen tarvitessa apua tai lohdutusta. Tällöin lapsi tutkii rohkeasti maailmaa ja luottaa omaan kyvykkyyteensä, koska hän on oppinut luottamaan avun saantiin, jos hän sitä tarvitsee. Toista mallia Bowlby kutsuu ahdistuneen vastustavaksi (anxious resistant). Tällöin lapsi on jatkuvasti epävarma vanhemman saatavilla olosta ja halusta auttaa tarvittaessa. Jatkuvasta epävarmuudesta johtuen lapsi kärsii jatkuvasta eroahdistuksesta, hän on helposti takertuva, eikä ahdistuneisuutensa vuoksi rohkene tutkia ympäristöään ja käyttäytyä omaehtoisesti. Tämän vanhempien epä johdonmukaisuuden seurauksena rakentuu sisäinen toimintamalli, johon liittyy hylkäämisen tai hylkäämisuhan käyttö kontrollikeinona ihmissuhteiden ylläpitämisessä. Välttelevässä (anxious avoidant) kiintymyssuhdemallissa lapselle syntyy kokemus siitä, ettei huolenpitoa ole saatavilla, vaan sitä tarvitessaan lapsi tulee johdonmukaisesti torjutuksi. (Kuusinen 2000, 6)

Lea Pulkkinen (1996, 23-24) on laajojen pitkittäistutkimustensa pohjalta kehittänyt emotionin ja käyttäytymisen säätelyn mallin, joka sisältää aggressiivisuuden lisäksi kolme

epäaggressiivista käyttäytymisstrategiaa: muita ihmisiä huomioonottavan rakentavan eli konstruktivisen toiminnan, mukautumisen ja ahdistuneisuuden. Aggressiivisuudelle ja ahdistuneisuudelle on yhteistä heikko käyttäytymisen kognitiivinen säätely eli heikko itsehallinta, minkä seurauksena tunteet saavat käyttäytymisessä ylivallan. Sitä vastoin konstruktivisuutta ja mukautuvuutta yhdistää vahva kognitiivinen säätely, minkä vuoksi toiminta on harkittua.

Ehkäisevien ja vahvistavien prosessien yhdistelmät määrittelevät neljää mainittua perustoimintastrategiaa. Aggressiivisessa toimintastrategiassa sekä emootiot että käyttäytyminen ovat intensiivisiä, kun taas mukautumisen strategiassa ne ovat ehkäistyjä. Konstruktivisessa toimintastrategiassa henkilö etsii ulospääsyä tilanteesta tavalla, joka ottaa huomioon eri osapuolten tarpeet. Toiminta on aktivoitua, mutta tunteet ovat hallinnassa. Ahdistuneisuuden strategiassa käyttäytyminen on estynyt, mutta tunneviritys sitoutuu uhkaavaan asiaan aiheuttaen ahdistuneisuutta ja pelkoa. (Mt., 25.)

Pulkkisen (mt., 25) käsityksen mukaan käyttäytymisstrategioiden omaksumisen perustana on (1) yksilön synnynnäinen temperamentti, jolla hän tarkoittaa toimintojen viriämisherkkyyttä ja niiden fysiologista säätelyä, (2) vuorovaikutus ympäristön kanssa, (3) tilannetekijät, (4) hetkellinen mieliala ja (5) kypsyytensä sekä siihen liittyen tilanteen arviointi.

”Aktiivisuus, jossa itsehallinta on heikkoa, on luonteeltaan harkitsematonta omien mielijohteiden varassa toimimista, kokonaistilanteen huomiotta jättämistä, nopeaa suuttumista ja itsekeskeisyyttä”. Pulkkisen tutkimuksen mukaan tällaisten koululaisten suhtautumisessa toisiin ihmisiin korostui aggressiivisuus, joka ilmeni sekä itsepuolustuksena hyvin vähäisestä syystä että ennen kaikkea toisten kiusaamisena. Puolustautuminen ilman hyökkäävää aggressiivisuutta oli ominaista oppilaille, jotka tulivat toimeen muiden kanssa ja joiden kasvaminen vastuulliseen aikuisuuteen eteni sopuisasti. Sitä vastoin ”hyökkäävä aggressiivisuus sisältää riskin, että oppilas joutuu sosiaalisen yhteisönsä torjumaksi ja hakeutuu epäsosiaalisesti käyttäytyvien nuorten seuraan. Monet tutkimukset osoittavat hyökkäävän aggressiivisuuden ennakoivan rikollista käyttäytymistä sekä alkoholin ongelmakäyttöä.” (Mt., 30-31.)

Perinnäisesti aggressiivisuuden vaihtoehdoksi on käsitetty alistuvuus ja mukautuvuus. Mukautuvuuteen sisältyy passiivisuutta, joka pyrkii jatkamaan vuosien ajan. Toinen

passiivinen vaihtoehto aggressiivisuudelle on ahdistuva, pelokas suhtautuminen, joka lamaannuttaa toimintakykyä ristiriitatilanteissa. Heikon itsehallinnan vuoksi pelon ja ahdistuksen tunteet saavat vallan. Myös ahdistuneisuudella on jatkuvuutta vuosien ajan. (Mt., 32.)

Konstruktivisessa käyttäytymisstrategiassa on paljon samoja piirteitä kuin sellaisessa kyvykkyyden ilmenemisessä, josta puhutaan käsitteellä tunneäly. Daniel Goleman (1997, 65-66) sisällyttää tunneälyyn viisi pääaluetta: (1) Tietoisuus omista tunteista eli kyky tarkkailla omia tunteita hetkestä toiseen. Tämä kyky on tärkeä psykologisen oivalluksen ja itseymmärryksen kannalta. Kyvyttömyys havaita omia todellisia tunteita jättää ihmisen tunteiden armoille. Ihmiset, jotka ovat tietoisia ja varmoja tunteistaan, hallitsevat elämänsä ja päätöksiään muita paremmin. (2) Tunteiden hallinta eli tunteiden käsittely siten, että ne ovat tilanteeseen sopivia. Toisin sanoen tunnetila ja sitä seuraava reaktio ovat oikeassa suhteessa tunnetilan aiheuttaneeseen ärsykkeeseen. (3) Itsensä motivoiminen eli tunteiden ohjaaminen tietyn päämäärän saavuttamiseksi on ratkaisevan tärkeää tarkkaavaisuudelle, motivaatiolle, oppimiselle ja luovuudelle. Tunteiden itsehallinta, johon sisältyy kyky viivästyä tyydytyksen saamista ja impulsiivisuutta, edistää tehtävissä suoriutumista. (4) Toisten ihmisten tunteiden tunnistaminen eli empatia on yksi keskeisistä ihmisenä olemisen taidoista. Empaattiset ihmiset ovat herkempiä sosiaalisille viesteille, jotka osoittavat, mitä toiset tarvitsevat tai haluavat. (5) Ihmissuhteiden hallinta, joka sisältää kyvyn rakentavalla tavalla hallita toisten tunteita, lisää suosiota, johtajuutta ja tehokkuutta ihmisten välisissä suhteissa.

Kukaan ei tietenkään ole yhtä kyvykäs kaikilla tunneälyn osa-alueilla. Jotkut kykenevät käsittelemään omaa ahdistustaan, mutta eivät pysty lohduttamaan toista ihmistä, joka on ahdistunut. Tunneäly ja pystyvyys älyllisiin suorituksiin eivät ole sama asia, vaikka ne korreloivatkin keskenään. Joku voi olla hyvin älykäs, mutta taitamaton tunneälyltään, mikä vaikeuttaa hänen sosiaalista selviytymistään. (Mt., 66-67.)

Ihmisen tunnehallintaa ja käyttäytymistä ohjaavat skeemat ja toimintastrategiat syntyvät hyvin varhaisessa vaiheessa, joten keskeinen vastuu jää vanhemmille. Sekä sallivuus että rankaiseminen saattavat johtaa lasten aggressiivisuuteen. Sallivuus tarkoittaa tässä yhteydessä sitä, että kasvattaja antaa jonkin tietyn kielteisen ja ei-toivottavan käyttäytymisen alkaa tai alettuaan jatkua. Sallivat vanhemmat eivät estä lapsiaan

käyttäytymistä aggressiivisesti ja vahvistavat siten aggressiivista käyttäytymistä silloin kun sitä esiintyy. Rankaisevat vanhemmat taas toimivat aggressiivisen käyttäytymisen malleina lapsilleen. (Lagerspetz 1977, 157.) Pulkkinenkin (1996, 39) mukaan tällainen kasvatus, joka on heikkoa itsehallintaa ilmentävän aggressiivisen ja ahdistuneen käyttäytymisen taustalla, sisältää aineksia sekä välinpitämättömyydestä että määräilevästä, autoritaarisesta. Hän nimittää sitä aikuiskeskiseksi kohteluksi, millä hän haluaa ilmentää sitä, että kasvatustoimet eivät pohjautu niinkään lapsen tarpeisiin kuin vanhempien omaan ajankäyttöön, mukavuudenhaluun, mielihaluihin ja käsityksiin.

Vahvaa itsehallintaa osoittavien konstruktivisten ja mukautuvien nuorten kasvatus on lapsikeskeistä, mutta ei lapsijohtoista kasvatusta. Se sisältää vanhempien luontaiseen auktoriteettiin pohjautuvaa turvallisuutta, toimintojen valvontaa, suoritusodotuksia, lämpöä ja lasta aktiivisesti kuuntelevaa suhtautumista. Sille ovat luonteenomaisia seuraavanlaiset kasvatusilmapiirin piirteet: vanhemmat luottavat lapseen; vanhemmat tietävät, missä ja kenen kanssa lapsi viettää vapaa-aikansa; vapaa-ajanvietto ei aiheuta lapsen ja vanhempien välille ristiriitoja; vanhemmat ovat kiinnostuneita lapsen koulunkäynnistä; lasta ei ole kuritettu ruumiillisesti; lapsen tehdessä väärin, häntä ohjataan ja neuvotaan; vanhemmat ovat neuvoneet lasta sovitteluun ristiriitatilanteissa; vanhemmat kiittävät lasta tämän menestyessä ja käyttäytyessä hyvin; vanhemmat osoittavat myötätuntoa, jos lapsi epäonnistuu koulussa; vanhemmat ottavat lapsen mielipiteen huomioon; vanhemmat ja lapset keskustelevat päivittäin; vanhemmat ovat kasvatuksessa johdonmukaisia ja oikeudenmukaisia. (Mt., 39.)

Käyttäytymistä määrittävät skeemat ja käyttäytymisstrategiat ovat säilyviä ja jatkuvia. Silti olisi lohdutonta ajatella, että lapsena omaksutut käyttäytymisen piirteet – kielteiset ja vaurioittavatkin – määräisivät kohtalonomaisesti koko loppuelämää ja että ne olisivat muutettavissa ainoastaan raskaalla ja pitkällä psykoterapialla.

Lapsuudesta myöhäisnuoruuteen ulottuva Lea Pulkkinen (1996, 35) seurantatutkimus osoitti lasten sosiaalisen käyttäytymisen piirteiden ja strategioiden jatkuvuutta myöhäisnuoruuteen. ”Jatkuvuus oli tilastollisesti merkitsevää ja osoitti tutkittavien taipumusta tietynsuuntaisiin käyttäytymistapoihin. Tällaiset ennusteet eivät kenenkään yksilön kohdalla ole vahvoja, sillä jokaisella on mahdollisuus etsiä elämäänsä muutosta.

Kuitenkin huomattava epäjatkuvuus eli kehityksen suunnan kääntyminen vastakkaiseksi on harvinaista, mutta hyvin kiinnostavaa.”

Tiettyjen kielteisten tekijöiden vaikutuksesta ihmisen elämäntaito ja psyykinen elämäntaito voivat osittain tai kokonaan kadota. Lauri Rauhala erottaa inhimillisessä kokemuksessa kaksi puolta eli elämyksellisen tilan ja siinä ilmenevän mielen. Kyseinen mieli antaa todellisuuden osille jonkin merkityksen. Todellisuus jäsentyy siten ihmiselle merkityssuhteina, joiden kokonaisuus on subjektiivinen maailmankuva. Normaalisuuden vallitessa maailmankuvassa kietoutuu yhteen sekä negatiivisia että positiivisia merkityssuhteita. Maailmankuvan kokonaisuuden häiriintyneisyysaste riippuu negatiivisten merkityssuhteiden suhteellisesta osuudesta ja vääristyneisyyden määrästä. Maailmankuvan epäsuotuisuudesta seuraa elämäntaidon lasku. Uutta elämäntaitoa pyritään tavoittelemaan korjaamalla näitä psyykkis-henkisiä häiriöitä psykoterapian keinoin tavoitellen muutoksia maailmankuvan merkityssuhteissa. ”Tavoitteena on kehittää niitä realistisemmiksi, elämäntilanteen asiantiloja paremmin vastaavaksi, sisällöltään rikkaammiksi ja monipuolisemmiksi, lieventää niiden sisäistä ristiriitaisuutta, eheyttää niiden kokonaisuutta ja saattaa siten kokemus kaiken kaikkiaan parempaa tyydytystä tuottavaksi sekä elämäntaitoa lisääväksi.” (Rauhala 1992, 86) Psyykkiset sairaudet samoin kuin terapiat psykologisen tiedon ja taidon sovellusalueena ovat niin spesifejä ja laajoja kokonaisuuksia, ettei niihin ole tässä yhteydessä syytä syvemmin perehtyä, vaikka ne ovatkin erityisen keskeisiä alueita henkisen terveyden ongelmien kurimukseen joutuneiden ihmisten sisäisen elämäntaiton kannalta.

4.4 Elämäntaito sosiaalipoliittisessa tutkimuksessa

Sosiaalipoliittikka on osa yhteiskuntapolitiikkaa. Raimo Raitasalon (1995,11) mukaan sosiaalipoliittikka pyrkii tukemaan kaikkia niitä kansalaisia, jotka ovat tilapäisen tai pysyvän tuen, avun tai hoidon tarpeessa. Sosiaalipoliittikan tavoitteesta on esitetty toisistaan hiukan poikkeavia, mutta toisiaan täydentäviä määrittelyjä: huono-osaisten suhteellisen aseman parantaminen; hyvinvoinnin jakautumisen tasa-arvoisuuden lisääminen; epäaktiivisen, tuotantotoiminnan ulkopuolella olevan väestön kulutusmahdollisuuksien jatkuva turvaaminen.

Yhteiskuntapolitiikan kokonaisuudessa sosiaalipolitiikalla on tärkeänä tehtävänä huolehtia siitä, että hyvinvointi jakaantuu tasa-arvoisesti ja oikeudenmukaisesti kaikkien yhteiskunnan jäsenten kesken. Toisaalta sosiaalipolitiikka on myös osa kulutuspolitiikkaa. Se huolehtii lähinnä elämän materiaalisesta puolesta ja siihen liittyvien hyödykkeiden käytöstä. Sosiaalipolitiikan piiriin kuuluu ainoastaan yhteiskunnan kustantama ja säätelemä kulutus. (Raunio 1999, 118)

”Sosiaalipolitiikan kaikkein perustavin tavoite on turvata tulonsiirroilla ja palveluilla jokaiselle kansalaiselle tietty toimeentulon ja hyvinvoinnin minimitaso. Tämän rinnalla on korostettu pyrkimystä tasa-arvoisuuden lisäämiseen. Tasa-arvoisuuden lisääminen on ymmärretty laajasti hyvinvoinnissa olevien eriarvoisuuksien vähentämiseksi.” (Mt., 36.)

Sosiaalipolitiikka voidaan jakaa seuraaviin hallinnollisiin lohkoihin: työpolitiikkaan, sosiaaliturvapolitiikkaan ja sosiaalipolitiikan erilliskysymyksiin. Mainittuja sosiaalipolitiikan erilliskysymyksiä ovat muun muassa terveys-, alkoholi-, perhe-, asunto-, alue-, koulutus-, ympäristö- ja kuluttajapolitiikka sekä osuustoiminta ja kansainvälinen sosiaalipolitiikka. Keskeisimmin sosiaalipolitiikka ja sosiaaliturvajärjestelmät toimivat ja toteutuvat vuorovaikutussuhteessa erilaisten ihmisten ja väestöryhmien kanssa. Järjestelmien eräänä tavoitteena on tukea ihmisten ja väestöryhmien sopeutumista ja mukautumista erilaisissa taloudellisissa, terveydellisissä ja vuorovaikutuksellisissa vaikeuksissa paineissa ja ristiriitatilanteissa. Sosiaalipolitiikalla pyritään vaikuttamaan ulkoisiin ehtoihin ja resursseihin, kuten esimerkiksi taloudelliseen turvallisuuteen, asumisen tasoon ja perustarpeiden tyydytykseen. Lisäksi pyritään vaikuttamaan muun muassa ihmisten kokemuksiin pyrkimällä lisäämään turvallisuuden tunnetta, terveydentilaan ylläpitämällä ja parantamalla sitä, sosiaaliseen kiinnittyneisyyteen ylläpitämällä työkykyä ja järjestämällä työtä sekä käyttäytymiseen tukemalla aktiivista sopeutuvuutta, itsenäistä toimintakykyä ja normien mukaista käyttäytymistä. ”Sosiaalipolitiikan keinoin pyritään edistämään ihmisten ulkoista ja sisäistä elämänhallintaa, ts. tuetaan ihmisten selviytymismahdollisuuksia erilaisissa ristiriitatilanteissa ja paineissa, jotta he voisivat kokea erilaiset uhat entistä pienempinä.” (Raitasalo 1995, 11-12)

Lauri Rauhalan holistisen ihmiskäsityksen ihmisen ontologisen perusmuotoisuuden kolmijaossa kehollisuus eli olemassaolo orgaanisena tapahtumisena vastaa sosiaalipolitiikan toiminta-aluetta ja tavoiteasettelua. Rauhalan mukaan orgaanisessa tapahtumisessa on aina kysymys aineellis-orgaanisesta koskettavasta lähivaikutuksesta.

Mikään kehollisuuden eli orgaanisen olemassaolon piirissä ei tapahdu symbolisena tai käsitteellisenä kaukovaikutuksena. Siten kehollisuuden piirissä esiintyvä tapahtumisen struktuuri poikkeaa tajunnallisuudesta ja situationaalisuudesta, joissa symbolisella ja käsitteellisellä vaikutuksella on tärkeä merkitys. ”Elävän olemassaolonsa aikana elolliset olennot toteuttavat itseään rakentavassa ja uudistavassa tapahtumisessaan jotakin yhteistä periaatetta, jota kutsumme elämäksi. Elämä on siten orgaanisen olemassaolon olemus.” Korkeammilla olennoilla, kuten ihmisellä, elämän toteutuminen jakautuu hyvin suureksi joukoksi osatehtäviä, joiden onnistumista voidaan tutkia, vaikka elämään itseensä jäisi jotakin käsittämätöntä. (Rauhala 1989, 32-34.) Kaikki sosiaalipoliittinen toiminta ei kuitenkaan koske elämää ylläpitävän aineellisen vähimmäistoimeentulon turvaamista. Sosiaalipoliittikan erilliskysymyksistä esimerkiksi asunto-, alue- ja ympäristöpolitiikka koskevat ihmisen elämisen piiriä, situaatiota. Näin ollen kehollisuuden lisäksi myös situationaalisuus Rauhalan kuvaamana ihmisen perusmuotoisuuden kolmijaon yhtenä osana kuvaa sosiaalipoliittisen toiminnan vaikutusaluetta inhimillisen olemisen kokonaisuudessa.

Allardtin mukaan tietty aineellisten resurssien minimitaso on edellytys elämälle yleensä (1976, 41). Sosiaalipoliittikan tehtävänä on luoda vähintäänkin minimiedellytykset jokaisen kansalaisen elämälle ja Rauhalan mainitsemista elämän toteutumisen osatehtävistä suoriutumiseksi. Tähän se pyrkii erityisesti taloudellisesta turvallisuudesta ja perustarpeiden tyydytyksestä huolehtimisen ja terveydentilan ylläpitämisestä vastaamisen kautta, kuten Raitasalo esitti.

Raitasalon mallissa elämänhallinnan ulkoisten tekijöiden ja resurssien materiaaliset edellytykset määrittyvät Allardtin arvoluokan Having kautta. Allardt (1976, 32-33) ei määrittele sosiaalisten (Loving) ja itsensä toteuttamisen (being) tarpeiden tyydytystä aineellisten resurssien avulla, vaan inhimillisten suhteiden laadun perusteella. Tällaisten tarpeiden tyydytystä hän sanoo elämänlaaduksi. Sen sijaan niistä aineellisista ja persoonattomista resursseista, joiden avulla yksilö voi ohjailta elinehtojaan, koostuu Allardtin mukaan elintaso, joka siis liittyy niihin tarpeisiin, joiden tyydytys on määritelty aineellisten tai ainakin persoonattomien resurssien esiintymisen avulla.

Sinänsä luonnollinen lähtökohta pyrittäessä elintason arvojen operationalisointiin olisivat fysiologiset tarpeet, koska kaikki ihmiset tarvitsevat ravintoa, nestettä, lämpöä, ilmaa ja

perusmäärän turvallisuutta. Kuitenkaan käytännön hyvinvointiohjelmissa ja elintason arvoja määriteltäessä ei tule pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden kyseessä ollen ottaa lähtökohdaksi suoraan fysiologisia tarpeita, vaan perustellumpaa on lähteä tarpeiden tyydyttämiseen tarvittavista toimintaresursseista. Sen sijaan esimerkiksi vaikeasta proteiinipulasta kärsivien kolmannen maailman maiden on syytä pitää pulan poistamista ensisijaisena ohjelmana. Alhainen elintaso vaikuttaa ihmisen koko käyttäytymiseen ja sosiaaliseen organisaatioon, joten on sanomattakin selvää, että elintason arvot ovat perustavia hyvinvoinnissa. (Mt., 39-41.)

Myös psykologisemmin painottuneet tarveteoriat korostavat perustavanlaatuisen fysiologisten tarpeiden ensisijaisuutta. Näin on esimerkiksi Abraham H. Maslowin (1987, 56-61) tarvehierarkiassa. Hänen mukaansa korkeammilla ja alemmilla tarpeilla on erilaisia ominaisuuksia, mutta niiden molempien tulee kuulua ihmisluonteeseen. Ne ovat osa ihmisluonnetta, -luontoa. Ensisijaisia ovat fysiologiset tarpeet; ruoka, neste, lämpö. Toissijaiseksi Maslow asettaa turvallisuuden tarpeen. Tämän jälkeen tulevat järjestyksessä rakkauden, arvonannon ja itsensä toteuttamisen tarpeet. Raitasalon mukaan ”sosiaalipolitiikka on ollut ensi sijassa kiinnostunut hyvinvoinnin ulkoisista ehdoista” (1995, 15). Hyvinvointitutkimus on jo kauan ollut sosiaalipoliittisen tutkimustoiminnan valtavirtaa. Raunio (1999, 293-294) lainaa Armas Niemisen vanhaa, mutta edelleen ajankohtaista sosiaalipolitiikan tutkimusalojen luetteloa todetessaan, että hyvinvointitutkimuksessa ”selvitellään sosiaalipolitiikan keskeisimmän yleistavoitteen, hyvinvoinnin ja sen sukulaisasiain, kuten elinolosuhteiden, elintason, elämänlaadun ja elämäntavan teoriaa ja empiiristä esiintymistä sosiaalisessa todellisuudessa sekä hyvinvointipolitiikan periaatekysymyksiä”.

Allardt viittasi jo edellä resurssiperusteiseen ja tarveteoreettiseen painotukseen hyvinvointitutkimuksessa. Raitasalo (1995, 54-55) erottaa neljä hyvinvointitutkimuksen suuntausta: tavoitehakuinen, resurssiperusteinen, tarveteoreettinen ja elämänhallinnan hyvinvointitutkimus.

Hyvinvointikeskustelun ja -tutkimuksen sosiaalipoliittinen pääpainotus perustuu tavoitehakuiseen hyvinvoinnin käsitteeseen. Sen mukaan tarkastellaan arvosidonnaisesti hyvinvoinnin eri osatekijöiden häiriöitä ja puutteita. Havaittujen muutostarpeiden perusteella kritisoidaan yhteiskunnallisia valtarakenteita ja päätöksentekoa ja vaaditaan

muutoksia kansalaisten aineelliseen elintasaan ja aivan erityisesti perustoimeentuloon. Tietoa tämän ajattelun pohjaksi saadaan häiriöitä osoittavista tilastorekistereistä, mutta myös myötäelävästä ja kokemuksellisesta laadullisesta tutkimuksesta. (Mt., 54.)

Resurssiperusteinen hyvinvointitutkimus on toinen sosiaalipoliittisen hyvinvointitutkimuksen valtaväylä. Sen avulla löydetään ne väestöryhmät, joilla on puutteita aineellisessa elintassossa ja perustoimeentulossa. Se kartoittaa hyvinvoinnin ulkoisia häiriöitä, mutta se myös pyrkii kohdentamaan sosiaalipoliittisia tukitoimia puutteista kärsiville väestöryhmille. Raitasalo kritisoi tämän tutkimusperinteen staattisuutta, joka on helpoimmin havaittavissa silloin, kun tarkastelussa ei oteta huomioon elinolojen ja yhteisöllisten tekijöiden muuttuvaa luonnetta eikä ihmisten ja väestöryhmien selviytymis- ja mukautumiskeinojen jatkuvaa muutosta. (Mt., 54.)

Tarveteoreettinen eli sosiologisen psykologian suuntaus on sosiaalipoliittisen hyvinvointitutkimuksen kolmas haara. Siinä elintasaan liittyvien tekijöiden lisäksi otetaan huomioon ihmisten omat arviot, kokemukset ja ilmaisut koskien onnellisuutta, tyytyväisyyttä, vieraantuneisuutta, persoonallista kasvua ja yksilöllisiä haluja. Kuvaileva luonnehdinta "sosiologinen psykologia" juontuu pyrkimyksestä yhdistää sosiaalisen ympäristön mahdollisuuksia ihmisten yksilöllisiin tarpeisiin. Raitasalon mielestä käsitteellisiä vaikeuksia syntyy siitä, että osittain uutta ihmisen psykologiaa pyritään luomaan sosiaalitieteiden hahmottamien tarpeiden pohjalta. Toisaalta on perusteltua ottaa huomioon ihminen joko aktiivisesti tai passiivisesti toimivana ja kokevana yksilönä, jolla on erilaisia sisäisiä valmiuksia ja kompetenssia. (Mt., 54-55.)

Neljättä tutkimuksen suuntausta nimitetään elämänhallinnan hyvinvointitutkimukseksi. Se painottaa yksilöön liittyviä tekijöitä. Siinä pyritään ottamaan huomioon ympäristöön liittyviä elämänhallintaa tukevia ja ehkäiseviä tekijöitä ajallisessa muutoksessa. Ympäristöön liittyviä tekijöitä ovat Raitasalon mukaan muun muassa lähi-ihmissuhteet ja elintaso. Elämänhallinnan hän näkee tässä yhteydessä sopeutumisenä, mukautumisenä ja selviytymisenä. (Mt., 55.)

Aikaisemmin sivulla 6 esitetyssä Raitasalon elämänhallinnan mallissa Raitasalo pyrkii ottamaan huomioon kaikkien edellä olevien sosiaalipoliittisen hyvinvointitutkimuksen

perinteiden olennaisia termejä ja keskeistä terminologiaa. Mallia voidaan siis pitää hyvin ”sosiaalipoliittisena”.

Kuten Raitasalo (1995, 67) on todennut, sosiaalipolitiikka ja sosiaaliturvajärjestelmä toimivat ja toteutuvat keskeisimmin vuorovaikutussuhteessa ihmisten ja eri väestöryhmien kanssa. Eräiltä osin se toteutuu sosiaalityössä. Sen eräänä tavoitteena on tukea ihmisten sopeutumis- ja mukautumiskykyä, toisin sanoen elämänhallintaa, heidän kohtaamissaan taloudellisissa, terveydellisissä ja vuorovaikutuksellisissa paineissa ja ristiriitatilanteissa. Raunion (1999, 205, 294) mukaan sosiaalityö Suomessa kytkeytyy järjestelmä- ja hallintokeskeiseen perinteeseen. Sillä pyritään ensisijaisesti lievittämään perinteisiä sosiaalisia ongelmia, kuten aineellista köyhyyttä, poikkeavaa käyttäytymistä ja eriasteista avuttomuudesta johtuvaa kyvyttömyyttä selvitä vaikeutuneesta elämäntilanteesta. Aineelliseen puutteeseen liittyy usein myös muita kuormittavia tekijöitä ja elämän hallintaongelmia. Tarve asiakaskohtaiseen sosiaalityöhön syntyy silloin, kun ongelmiin joutunutta ei voida auttaa yleisten sosiaalipoliittisten palveluiden turvin ja kun tarvitaan erityisiä toimenpiteitä toimeentulon ja toimintakyvyn turvaamiseksi tai yhteiskunnan edellyttämän sosialisoinnin varmentamiseksi. Siten asiakaskohtainen sosiaalityö muodostaa valtiollisen sosiaalipolitiikan kokonaisuudessa erityisen ”mikrostruktuurin” eli se on niin sanottua mikrotason sosiaalipolitiikkaa.

Hyvin yleisellä tasolla ilmaistuna sosiaalipolitiikan keinoin yritetään edistää ihmisten ulkoista elämänhallintaa, jolla toivotaan olevan myös kokemuksellisia, hyvinvointia lisääviä, sisäisiä vaikutuksia. Sen vuoksi sosiaalipolitiikka on kiinnostunut ihmisten hyvinvoinnin jakautumisesta. Se on kiinnostunut myös korjaavista keinoista silloin, kun hyvinvoinnin jakautumisessa havaitaan merkittävää epätasaisuutta ja epäoikeudenmukaisuutta tai yhteiskunta- ja sosiaalipoliittiset mekanismit eivät vaikuta riittävän tuloksellisesti ihmisten ja eri väestöryhmien hyvinvointiin. ”Se on tietoisesti tai tiedostamattaan kiinnostunut ihmisten ja väestöryhmien elämänhallinnasta ja keinoista, joilla sitä voidaan ylläpitää ja mahdollisesti kehittää”. Perinteisesti sosiaalipoliittisten toimien kohteena ovat olleet ja ovat edelleen ns. vähäosaiset ja sosiaalisten riskien alaisena elävät ihmiset, mutta toisaalta nykyisin yhä laajemmat kansanosat kärsivät sosioekonomisista ja ilmeisistä henkisistäkin vaikeuksista ja samalla sekä sisäisen että ulkoisen elämänhallinnan ja ulkoisten resurssien puutteesta. (Raitasalo 1995, 67-68.)

Kun pyritään tarkastelemaan sosiaalipoliittisten toimenpiteiden vaikutusta ihmisen ulkoiseen ja sisäiseen elämänhallintaan, on ensiksi otettava huomioon, mitkä ovat toimenpiteiden ilmeiset, toivottavat ja ennakoitavissa olevat vaikutukset ja toiseksi tulisi arvioida toimenpiteiden mieli ja tarkoitus sekä tuloksellisuus. (Mt.,68-69.)

Sosiaalipoliitikka toimii pääasiassa makrotasolla yhteisöllisten elintasotekijöiden puitteissa, joten vaarana on varsinaisen kohteen – ihmisen – jääminen persoonattomaksi ja stereotyyppiseksi. Ihmislähtöisempi tavoiteasettelu olisi jatkossa paikallaan sosiaalipoliittisessa suunnittelussa, joten painopisteen tulee siirtyä elämänhallinnan sisäiset tekijät vakavalla tavalla huomion ja tutkimuksen kohteeksi ottavaan suuntaan. (Mt., 69.)

5 SOSIAALIPEDAGOGIIKKA JA ELÄMÄNHALLINTA

5.1 Sosiaalipedagogiikka tieteenä ja oppialana

Sosiaalipedagogiikka on elävä ja dynaaminen ajattelu- ja toimintaperinne, joka jatkuvasti rakentaa ja uudistaa omaa itseymmärrystään (Hämäläinen & Kurki 1997, 10). Kasvatus- ja yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa sosiaalipedagogiikka on haastava, moniulotteinen ja problemaattinenkin käsite, koska sen tulkintoihin liittyy erilaisia kansallisia ja kulttuurisia perinteitä ja korostuksia. Nämä tulkintojen erot liittyvät erilaisiin ihmis-, yhteiskunta-, moraal- ja tiedekäsityksiin koskien sosiaalipedagogiikan teoreettisia lähtökohtia ja sen luonnetta oppi-, koulutus-, työ- ja tutkimusalana. Tulkinnat ovat siis aikaan, paikkaan ja tilanteeseen sidottuja. (Mt., 10; Hämäläinen 1998, 149-150)

Sosiaalipedagogiikka käsitteenä syntyi saksalaisella kielialueella. Sitä käyttivät ensimmäisinä saksalaiset kouluelämän käytännönkin tunteneet kasvatusteoreetikot Karl Mager (1810 – 1858) ja Adolph Diesterweg (1790 – 1866). Miehet alkoivat toisistaan riippumatta käyttää sosiaalipedagogiikan käsitettä 1800-luvun puolivälissä . He tulkitsivat sitä merkittävästi eri tavoin. Mager piti sosiaalipedagogiikkaa kasvatuksen yhteiskunnallista luonnetta korostavana pedagogiikkana. Diesterwegille se merkitsi lähinnä yhteiskunnan huono-osaisten pedagogista auttamista. (Hämäläinen & Kurki 1997, 60-62; Hämäläinen 1998, 150)

Saksalaisesta sosiaalipedagogiikasta on olemassa kattavia kokonaisesityksiä, kun taas sosiaalipedagogiikasta muualla Euroopassa ei ole vastaavanlaista oppihistoriallista kuvausta siitä huolimatta että romaanisella kielialueella syntyi saksalaisen sosiaalipedagogiikan rinnalle toinen voimakas tämän tieteenalan valtavirta. Ranskassa syntyi sodan jälkeen sekä käsitteenä että toimintana sosiokulttuurinen innostaminen, animation socioculturelle, joka on laajalle levinnyt ja vahva sosiaalipedagogiikan sovellusalue. Innostaminen on ammatillista toimintaa, jonka tiedeperusta löytyy sosiaalipedagogiikasta. Brasilialaisen Paulo Freiren kasvatustieteen tunnetuksi tekeminen Euroopassa voimisti entisestään innostamisen leviämistä. Freire kehitti Latinalaisen Amerikan yhteiskunnallisista oloista ja slummeissa ja köyhinä maatyöläisinä elävän köyhän kansanosan elinoloista vääjäämättä nousseesta välttämättömyydestä sosiokulttuurisen innostamisen (animación sociocultural) ohella tai siihen liittyen omintakeisen ”vapautuksen pedagogiikkansa”. (Hämäläinen & Kurki 1997, 164-165, 196, 207-211)

Suomessa sosiaalipedagogiikka on vielä varsin nuori oppi- ja tieteenala. Vielä vuonna 1990 kirjoittaessaan Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirjaan Juha Hämäläinen (1990, 95) joutui toteamaan, että ”Suomessa ei ole sosiaalipedagogiikan käsitteelle rakentuvaa tiedon traditiota” ja ”sosiaalipedagogiikan käsitteelle rakentuvan tiedon tradition puuttuessa ei Suomessa ole myöskään hahmotettu sosiaalipedagogiikkaa oppialana – toisin kuin eräissä muissa Euroopan maissa”.

Ensimmäinen suomenkielinen sosiaalipedagogiikan oppikirja, Juha Hämäläisen ja Leena Kurjen kirjoittama ”Sosiaalipedagogiikka”, ilmestyi vuonna 1997. Koska sosiaalipedagogiikka on Suomessa niin uusi oppiala, sen määrittely on vielä kesken. Suomessa sosiaalipedagogiikkaan suhtautuminen vaikuttaa ylipäättäänkin olevan jossakin määrin varauksellista. Mahdollisesti ainakin osaksi se johtuu siitä, että halutaan pitää kiinni tarkkarajaisista tieteenalamäärityksistä. Sosiaalityössä sosiaalipedagogiikkaa ehkä vierastetaan siksi, että sosiaalityön menetelmissä ei perinteisesti katsota tarvittavan pedagogista työtettä. Kasvatustieteen puolella taas mahdollisesti pelätään sosiaalipedagogiikan ottavan omiin nimiinsä kaiken sosiaaliseen kasvatukseen liittyvän. Näistä ennakkoluuloista ja väärinkäsityksistä tulisi päästä irti, koska muualla maailmassa moderni sosiaalipedagoginen keskustelu tapahtuu jo varsin yleisesti avoimen tieteen välisen vuoropuhelun merkeissä. (Kurki & Nivala 2006, 12-13.)

Hämäläisen ja Kurjen (1997, 15) mukaan sosiaalipedagogiikka on ”sosiaalisen” ja ”pedagogisen” yhdistävä käsite, jossa sen näiden kahden osan mukainen näkökulma ihmiseen, yhteiskuntaan, sosiaalisiin ongelmiin ja niiden onnistuneeseen ratkaisemiseen kohtaavat. Sanoille sosiaalinen ja pedagoginen annettavasta painotuksesta ja merkityksestä riippuen sosiaalipedagogiikan käsite saa hiukan toisistaan poikkeavia tulkintoja. ”Pedagoginen” on määriteltävissä suhteellisen yksiselitteisesti ja ilman tulkintavaikeuksia, koska pedagogiikka tarkoittaa yleisesti oppia kasvatuksesta. ”Sosiaalinen” taas saa useampia määrittelyjä riippuen siitä, missä yhteydessä sitä käytetään. Eniten painottuneista merkityksistä nousevat selkeimmin esiin seuraavat kolme:

- 1) Sosiaalinen tarkoittaa ”yhteiskunnallista”, jolloin sillä kuvataan esimerkiksi yhteiskunnan sosiaalista rakennetta eli yhteiskunnan rakenteellisten ryhmitysten tai jonkin muun kulttuurisen ominaisuuden nojalla syntyneiden ryhmien kokonaisuutta.
- 2) Sosiaalinen viittaa yhteisöllisyyteen ja ihmisten väliseen vuorovaikutukseen.
- 3) Sosiaalinen koskee yhteiskunnan vähäosaisten auttamista ja ihmisten keskinäistä solidaarisuutta. Sosiaalisesta hädästä, sosiaalisesta mielenlaadusta ja sosiaalisesta auttamisesta ja muista vastaavista selvästi arvovärittyneistä sanan sosiaalinen merkityksistä voidaan puhua tässä yhteydessä.

Sanojen pedagogiikka ja sosiaalinen keskeisten merkitysten pohjalta Hämäläinen ja Kurki (mt., 16) muodostavat sosiaalipedagogiikan käsitelmäärittelyn, jota voidaan pitää varsin kattavana: ”Sosiaalipedagogiikasta voidaan puhua kasvatusoppina ja -teorianana, jossa korostetaan kasvatuksen yhteiskunnallisia kytkentöjä tai jossa keskeistä ovat yhteisöllisyyttä, yhteisöllistä yhteiselämää ja ihmisten keskinäistä vuorovaikutusta koskevat kysymykset tai jossa suuntaudutaan sosiaalisen hädän pedagogiseen lievittämiseen”.

Hämäläinen ja Kurki (mt., 37) ovat sosiaalipedagogiikan hiukan eri tavoin painottuneita määritelmiä tutkiessaan havainneet, että ”yhteisö” on sosiaalipedagogiikkaa keskeisesti luonnehtiva käsite ja että ”sosiaalipedagoginen toiminta on kasvattamista yhteisöä varten, yhteisössä ja yhdessä yhteisön kanssa unohtamatta yksilöä ja hänen ainutlaatuisia persoonansa”. Toinen keskeinen määrittelyjen korostus on pyrkimys muutokseen siten, että ihmisten ja yhteisöjen elämän laatu parantuisi. Ihmisiä autetaan havaitsemaan ja ymmärtämään sosiaaliset oikeutensa, heitä kannustetaan solidaariseen toimintaan ja toimintaan arkielämänsä elämänhallinnan parantamiseksi.

Sosiologia tutkii yhteiskuntaa ja yhteisöjä, kun taas psykologia keskittyy lähes yksinomaan ihmisen tutkimiseen. Sosiaalipedagogiikka on linkkinä näiden kahden tieteenalan välimaastossa. Pedagogisten suhteiden avulla pyritään herättämään ihmisten tietoisuutta omasta minästään subjektina, toimijana, joka toimii suhteessa yhteiskuntaan ja jonka toimilla on mahdollista vaikuttaa yhteiskuntaan. Sosiologia ja psykologia pyrkivät tutkimustuloksissaan objektiivisuuteen. Sosiaalipedagogiikka sen sijaan ottaa normatiivisena tieteenä kantaa siihen, mikä on yksilön subjektiivinen hyvä ja miten yhteiskuntaa ja yhteiskunnallisia järjestelmiä tulisi muuttaa, että ne paremmin voisivat toimia jäsentensä hyvän elämän puitteina. Sosiaalipedagoginen ajattelu perustuu siis moraalisiin ja eettisiin arvosidonnaisiin määrittelyihin hyvästä elämästä ja parempien yhteiskunnallisten ja rakenteellisten edellytysten luomiseen hyvälle elämälle.

Sosiologia ja myös sosiaalipolitiikka suuntautuvat käsitelmäärityksensä ja tutkimuksessaan elämänhallinnan ulkoisiin tekijöihin ja psykologia yksinomaan sisäiseen elämänhallintaan. Holistiseen ihmiskäsitykseen perustuvana tieteenä sosiaalipedagogiikka luo vuorovaikutuksellisen yhteyden sisäisen ja ulkoisen elämänhallinnan välille. Pedagogisin keinoin pyritään parantamaan ihmisten sisäistä elämänhallintaa siinä määrin, että he luottavat omaan taitoonsa ja voimaansa muuttaa ulkoisia elämisen ehtoja ja pitävät sitä myös oikeutettuna. Sosiaalipedagogiikkaa voidaan pitää elämänhallinnan tieteenä ja käytännöllisenä toimialana.

Sosiaalipedagoginen toiminta on siis kasvattamista, mutta sosiaalipedagogisen käsityksen mukaan neutraalia, arvovapaata kasvatusta ei ole (mm. Freire). Siksi sosiaalinen kasvatusta on ideologista ja arvosidonnaista. Sosiaalipedagoginen kasvatusta rakentuu humanismin periaatteille. Moraaliteoreettisesti pohditaan erilaisia käsityksiä ihmisestä ja siitä, mikä elämässä on oikein, suotavaa ja tavoiteltavaa. Sosiaalipedagogisessa ajattelussa on erityinen sosiaalinen korostus, joka pohtii yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden, tasa-arvon, yhteisen hyödyn, yhteisvastuun, solidaarisuuden, demokratian ja ihmisarvon kysymyksiä. (Hämäläinen & Kurki 1997, 31.)

5.2 Dialogisuus pedagogisena suhteena

Sosiaalisen kasvatuksen perustava käytännön elementti on dialoginen suhde. Paulo Freiren mukaan kasvatuksen tehtävä ei ole ”tehdä” vaan ”herättää” persoonia. Persoonaksi kasvamisen edellytys on autenttinen dialogi ihmisten välillä. (Mt., 208.)

Elämönhallinta sisältää käsitteellisesti ja käytännöllisesti sen oletuksen, että tietoisin aktiivisin toimin elämään ja elämisen ehtoihin voidaan vaikuttaa vastakohtana elämän kohtalonomaisuuden ja sattumanvaraisuuden oletukselle. Oletuksena on myös, että kukin yksilö, persoona, hallitsee itse omaa elämäänsä. Veli-Matti Värriin (1997, 22-23) mukaan itseys ja hyvä elämä ovat dialogisen kasvatuksen suuntaa antavat ideaalit, joista kumpaakaan ei voi olla ilman toista, vaan ne edellyttävät toisensa. Kasvatettavan hyvä elämä ei voisi toteutua itseyyden ideaalin vastaisessa kasvatuksessa. Silloin kun kasvatuksessa noudatetaan itseyyden ideaalia, sen päämääränä on kasvatettavan itseksi tuleminen, itseytyminen. Itseyden käsitteelle on mahdotonta antaa täsmällistä sisällöllistä merkitystä, mutta siitä huolimatta itseyyden idea on kasvatustajatteluissa välttämätön. Kasvatus suuntautuu itseyyden ideaalia kohti silloin kun kasvattaja ymmärtää itseksi tulemisen ehtoja ja toimii kasvatussuhteessa näiden ehtojen velvoittamana. Itseyden ideaali toteutuu kunkin yksilön elämismaailmassa hänen elämänsä mahdollistamalla tavalla. Se on jo sinänsä elämää suuntaava ideaali ja siten tavoittelemisen arvoinen.

Tavoitellulla itseydellä on kuitenkin eettiset ja sosiaaliset ehdot. Se on arvoteoreettinen käsite, jolla on kaksi puolta, yksilöllinen ja yleinen. Molemmat puolet liittyvät toisiinsa ja ovat välttämättömiä itseksi tulemisessa. Yksilöllisyytensä ansiosta ihminen on muista erottuva olento, persoona, ja yleinen puoli kytkee hänet vastuun ideaan ja yleisiin arvoihin ja itseisarvoihin, kuten hyvyyteen, totuuteen ja kauneuteen. Itseys määrittyy erottautumalla toiseudesta, mutta samalla toiseus asettaa sille rajat. Itsetietoisuus ja vastuu ovat itseyyden ideaalin ehtoja, jotka sitovat ihmisen maailmaan ja toisiin ihmisiin. ”Kasvatuksen tehtävänä on luoda edellytyksiä sekä itsetietoisuuden kehittymiselle että vastuun- ja oikeudentunnon kehittymiselle”. Tästä tehtävästä juontuu dialogisuuden ideaalin mieli. ”Hyvän elämän ja itseksi tulemisen ideaalia noudattava kasvatussuhde on dialoginen”. (Mt., 23-24, 29.)

Leena Kurki (2002, 56) pitää tärkeänä, että Paulo Freiren ajatuksia tulkittaessa ei nostettaisi tarkastelun kohteiksi hänen käyttämiään yksittäisiä käsitteitä, vaan ne tulisi nähdä hänen ajattelunsa laajaa taustaa vasten. Poikkeuksena voidaan kuitenkin pitää dialogin käsitettä, koska se on aivan oleellinen koko freirelaiselle lähestymistavalle ja sen ymmärtämiselle. Sen kautta löytyy myös tarvittava laaja peilauspinta. Freiren (2005, 95-96) mukaan dialogia inhimillisenä ilmiönä tarkasteltaessa havaitaan sen olennaisimmaksi elementiksi sana. Sana ei ainoastaan mahdollista dialogia, vaan sen perusrakenteen kaksi ulottuvuutta ovat reflektio ja toiminta. Ne kuuluvat niin olennaisesti yhteen, että ilman niiden samanaikaista ja samanarvoista läsnäoloa ei synny sellaista aitoa sanaa, joka Freiren mukaan muuttaa maailmaa.

Ihminen on olemassa maailmaa nimeämällä. Nimetty maailma näyttäytyy nimeäjilleen uudella tavalla ongelmana, joka vaatii uutta ja uudenlaista nimeämistä. Ihmiset kasvavat kielessä, työssä sekä toiminnan ja reflektion vuorovaikutuksessa. Aidon sanan lausuminen on työtä ja käytännöllistä toimintaa, joka merkitsee maailman muuttamista, eikä se voi olla vain harvojen etuoikeus, vaan se on jokaisen ihmisen oikeus. Aitoa sanaa ei voi sanoa toisen puolesta, mutta sitä ei voi sanoa kukaan yksin. Dialogi on eksistentiaalinen välttämättömyys, koska sen avulla ihmiset saavuttavat merkityksensä ihmisinä, jotka voivat muuttaa ja inhimillistää maailmaa. Dialogi ei voi olla pelkkää ajatusten vaihtoa eikä vihamielistä, poleemista väittelyä sellaisten ihmisten kesken, jotka ovat julistamassa vain omaa totuuttaan. Dialogi on luovaa toimintaa eikä väline, jolla joku hankkii salakavalasti valtaa toisiin nähden, vaan luovan dialogin sisältämä voima on vapaaseen vuoropuheluun antautuvien ihmisten valtaa maailmaan nähden. (Mt., 96-97.)

Freire (mt., 97-98) asettaa tiettyjä ehtoja sille, että dialogia voidaan todella pitää aitona. Aitoa dialogia ei esimerkiksi ole ilman syvää rakkautta maailmaa ja ihmisiä kohtaan. Rakkauden läpäisemä luova ja uudelleen luova maailman nimeäminen on vastuullisten subjektien tehtävä, joka ei toteudu hallintasuhteessa. Rakkautta määrittää pelon sijaan rohkeus, koska se on omistautumista toisille ihmisille. ”Jos en rakasta maailmaa, jos en rakasta elämää, jos en rakasta ihmisiä, en voi päästä dialogiin”.

Dialogia ei toisaalta voi olla ilman nöyryyttä, koska maailman nimeäminen luomalla maailma jatkuvasti uudelleen, ei voi olla ylimielinen teko. Dialogi on yhteiseen oppimiseen ja toimintaan pyrkivien ihmisten kohtaamista ja se menettää merkityksensä, jos sen

osapuolet eivät ole nöyriä. Itseriittoisuus ei kuulu aitoon dialogiin. ”Kohtaamisessa kukaan ei ole täysin tietämätön eikä kukaan täysin viisas. On vain ihmisiä, jotka pyrkivät yhdessä oppimaan enemmän kuin sillä hetkellä tietävät.” (Mt., 98-99.)

Usko ihmiseen on dialogin edellytys ”a priori”. ”Dialoginen ihminen” on sillä tavoin kriittinen ja tiedostava, että vaikka hän tietää ihmisellä olevan voimaa ja taitoa muuttaa maailmaa, hän myös tietää ihmisen konkreettisessa vieraantumisen tilassa olevan siihen kykenemätön. Silti ”dialoginen ihminen” ei menetä uskoaan ihmiseen, vaan pitää vieraantuneisuutta vain haasteena, johon on vastattava. ”Rakkaudelle, nöyryydelle ja uskolle perustuva dialogi muodostuu tasavertaiseksi suhteeksi, jonka ilmeinen seuraus on osapuolten keskinäinen luottamus”. (Mt., 99-100.)

Dialogia ei myöskään ole ilman toivoa, joka kasvaa ihmisen vaillinaisuudesta. Sen vuoksi hän suuntautuu maailmaan koko ajan uutta etsien perimmiltään aina yhdessä toisten kanssa. Toivottomuus on vaikenemisen, maailman kieltämisen ja siitä pakenemisen eräs muoto. Epätoivon ilmapiirissä ei voida käydä täydempää ihmisyyttä tavoittelevien ihmisten vapaata vuoropuhelua. (Mt., 100-101.)

Aittoa dialogia ei ole ilman kriittistä ajattelua, joka näkee todellisuuden prosessina ja muutoksena eikä staattisena tilana. Naiivi ajattelu on kriittisen ajattelun vastakohta. Naiivin ajattelijan mukaan tärkeintä on sopeutuminen ”nykyhetkeen”, joka nähdään normalisoituna. Kriittinen ajattelijan pitää tärkeimpänä todellisuuden jatkuvaa uudistamista ihmisten jatkuvan inhimillistymisen nimissä. ”Vain dialogi, joka edellyttää kriittistä ajattelua, voi synnyttää kriittistä ajattelua. Ilman dialogia ei ole kommunikaatiota, eikä ilman kommunikaatiota voi olla aitoa kasvatusta.” (Mt., 101.)

Dialogi on käytännön toiminnallinen tilanne, jota määrittävät kasvatustilanteen ulkoiset tekijät ja myös yhteiskunnalliset reunaehdot. Vuorikosken ja Kiilakosken (2005, 331) mukaan ”dialogisen kohtaamisen ihannetta voidaan lähestyä vasta kun vuorovaikutuksessa tiedostetaan sitä sääntelevien ja rajoittavien tekijöiden merkitys, tunnistetaan osallistujien lähtökohtien eroavaisuudet ja keskinäiset valtasuhteet sekä pyritään kohtaamaan toiset mahdollisimman paljon omista ennakoasenteista ja valta- asemista luopuen”.

Dialogi ei ole vain kahden ihmisen kohtaamista vaan pedagogisissa tilanteissa on vuorovaikutussuhteeseen vaikuttavien monenlaisten suhteiden dynamiikkaa. Dialogi ei ole pelkästään tiedollista keskustelua, vaan siinä ovat läsnä myös tunteet, arvostaminen, kunnioitus, välittäminen ja rakkaus. (Mt., 331.) Tähän haluavat Hämäläinen ja Kurki (1997, 208) vielä lisätä, että dialogisessa suhteessa tarvitaan nöyryyttä, toivoa, uskoa, luottamusta ja riskinottoa.

5.3 Sosiaalipedagogiikan kehityslinjat

Elämänkaariperspektiivi

Melko pitkään sosiaalipedagogiikka ymmärrettiin nuorisoon kohdistuvana virallisen kasvatustajärjestelmän ulkopuolisena sosiaalisena kasvatuksena. Vähitellen varhaiskasvatus sai sosiaalipedagogiset menetelmänsä ja ajan myötä uusien sovellusten siirryttyä aktiiviseen käyttöön sosiaalipedagoginen työ on alkanut vastata ihmisen koko elämänkaaren kehityksellisiin ja kasvatuksellisiin haasteisiin.

Hämäläisen (2007a, 15-16) mukaan ”sosiaalipedagogiikassa korostuu ajatus siitä, että hyvinvointi on paitsi sosiaalista turvaa, lainsäädäntöä ja sosiaalipoliittisia rakenteita myös osallisuutta yhteiseen kulttuuriperintöön ja kasvamista yhteiskunnalliseen subjektiuteen ja toimijuuteen”. Tästä näkökulmasta sosiaalipedagogiikka myös kattaa ihmisen koko elämänkaaren tarjoten oman ajattelu- ja toimintahorisonttinsa varhais-, nuoriso- ja aikuiskasvatukseen ja myös vanhuusvuosien kasvuprosesseihin. Elämänkaariperspektiivi on mielekäs lähtökohta sosiaalipedagogisen työn jäsentämiselle niin teoriassa kuin käytännössäkin. Osallisuuden, hyvinvoinnin, yhteiskunnallisen toimintakyvyn ja elämänhallinnan kasvuprosessit vaativat suhtautumaan eri tavoin elämänkaaren eri vaiheissa.

Lapsuus

Modernissa tieteelliseen tietoon kytkeytyvässä sosiaalipedagogisesti suuntautuvassa varhaiskasvatustyössä huomio pyritään keskittämään tämän ajan haasteisiin, lapsiperheiden arkeen ja sosiaalipedagogisen työtteen mahdollisuuksiin lasten ja perheiden hyvinvoinnin tukemisessa. Sosiaalipedagogisesti ajatellen olennaisinta on

lapsiperheiden osallisuus tarpeidensa ja tavoitteidensa määrittelyssä sekä sen pohtiminen, millaisin menetelmin intressiyhteisyyttä varhaiskasvatustyössä rakennetaan. (Tast 2007, 18)

Kasvatuskumppanuus Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden esiin nostamana uutena käsitteenä on herättänyt paljon keskustelua. Suomalaisessa varhaiskasvatuksessa kasvatuskumppanuus määritellään tasavertaiseksi vuorovaikutukseksi, jossa erilainen asiantuntijuus ja tietämys yhdistyvät. Näin vanhemmat pääsevät vaikuttamaan ja osallistumaan lapsensa kodin ulkopuoliseen varhaiskasvatukseen. Sekä vanhemmilla että työntekijöillä on olennaista, joskin erilaista tietoa lapsesta. Kumppanuudessa ehkä tärkeintä on se, miten vanhemman oman lapsensa tuntemus tulee kuulluksi, vastaanotetuksi, keskustelluksi ja arvioiduksi vuoropuhelussa ammattilaisen kanssa. Kasvatuskumppanuuden varhaiskasvatuksessa kuvataankin olevan vuorovaikutusta, jonka periaatteita ovat kuuleminen, kunnioitus, luottamus ja dialogi. (Mt., 23-24.)

Sosiaalipedagogisesta ja sosiokulttuurisesta näkökulmasta kasvatuskumppanuutta voidaan tarkastella dialogisuutena ja osallisuutena. Kasvatuksessa on aina kyse arvoista ja merkityksistä, mihin viittaa myös Freiren keskeinen sanoma, jonka mukaan arvovapaata kasvatusta ei ole. Lapsen vanhempien osallistaminen kasvatusyhteistyöhön sekä valtaistaa että vastuuttaa vanhempia etsimään kasvatuksen arvoista ja merkityksistä yhteistä näkökulmaa lapsen parhaaksi. Toisin sanoen koko kasvatusyhteisön, lapset ja vanhemmat mukaan lukien, on voitava osallistua arvokeskusteluun. (Mt., 24-25.)

Sosiaalipedagogisesti orientoituvassa varhaiskasvatuksessa lapsuus nähdään kulttuurisena ja sosiaalisena ilmiönä, jolla on oma erityisluonteensa. Lapsuutta määritellään yhteydessä nykyajan yhteiskunnan monimuotoistuvaan perheeseen, perheen historiaan ja perhekulttuuriin. Lapsi nähdään ennen kaikkea persoonana, subjektina ja toimijana, mutta aina myös osana perhettään ja lähiyhteisöjään. Lapsen kasvu ja kehitys nähdään kokonaisvaltaisena ja kontekstuaalisena prosessina, jolloin merkittäväksi nousee se ympäristö ja kulttuuri, jossa lapsi elää ja toimii. Lapsen ja aikuisen arki ovat yhteisiä, joten arjen merkitys korostuu. Aikuisten arjen tapahtumat koskettavat kaikilta osin myös lasta, koska ne tavalla tai toisella heijastuvat aina myös lapsen maailmaan ja olemiseen. (Mt., 29.)

Hans Thiersch on arkisuuntautuneen sosiaalipedagogiikan johtavia teoreetikoita. Hänen mielestään arki on kaikilla ihmisillä, joten puhe arjesta koskee kaikkia arvoasemasta riippumatta. Arjessa ihmisten luonnehditaan kohtaavan moninaisia ongelmia ja vaatimuksia, joista täytyy selviytyä. Keskustelu arjesta suuntaa huomion yleisiin, kaikkia ihmisiä koskeviin arjen vaikeuksiin, ennen kaikkea niihin, jotka ovat huomaamattomia ja vaikeasti havaittavia. Arjessa kuitenkin ihmiset itsessään ovat päteviä selviytymään heihin kohdistuvista vaatimuksista, joten puhe arjesta sisältää oletuksen jokaisen ihmisen kyvykkyydestä heidän omassa arjessaan. (Thiersch 1986, 11-12.) Elämänhallinta ilmenee ja koetellaan nimenomaan arjessa. Ihmisillä on itsessään potentiaalinen kyky elämänhallintaan, jonka he kykenevät aktualisoimaan joko omin voimin tai saaden tukea, jonka kehys parhaimmillaan on sosiaalipedagoginen.

Nuoruus

Sosiaalipedagogiikan synty ja kehittyminen voidaan historiallisesti liittää yhteiskuntien teollistumiseen ja siitä aiheutuvien integraatio-ongelmien ratkaisemiseen. Saksa teollistui voimakkaasti 1800- ja 1900-luvun vaihteessa, mikä aiheutti ongelmia yksilön ja yhteiskunnan välisissä suhteissa, koska vanhat kasvatustieteet, perhe, koulu ja oppipoikajärjestelmään perustunut ammattikasvatus ei enää kyennyt sopeutumaan uusien sukupolvien integroitumaan muuttuvaan yhteiskuntaan. Sosiaalipedagogiikka kehittyi täyttämään kasvatustieteiden muodostunutta aukkoa ja luomaan uudenlaista tilanteen vaatimukseen vastaavaa kasvatuksellista ajattelu- ja toimintatapaa sekä teoreettisella että käytännöllisellä tasolla. (Nivala 2007a, 81.) Nuorten integraatio-ongelmat aiheuttivat myös taloudellisen toimeentulon ja yhteiskunnasta syrjäytymisen ongelmia. Niinpä saksalaisessa sosiaalipedagogiikan traditiossa on painottunut tulkinta, jossa sosiaalipedagogiikan käsitteellä viitataan nimenomaan huono-osaisuuden pedagogiseen ratkaisemiseen, toisin sanoen köyhyyden ja osattomuuden kohtaamiseen, ehkäisemiseen ja lievittämiseen (Hämäläinen 2007a, 10-11). Tämä sosiaalipedagogiikan historiallinen syntytilanne on aiheuttanut sen, että sosiaalipedagogiikka on hyvin pitkään ymmärretty ainoastaan lasten ja nuorten sosiaaliseen kasvatukseen liittyväksi ajattelu- ja toimintaperinteeksi. Tämän lisäksi sosiaalipedagogiikan nähtiin liittyvän lähinnä muodollisen koulutuksen ulkopuoliseen kasvatustyöhön, mutta formaalia ja non-formaalialla kasvatustyötä ei nykyisen sosiaalipedagogiikan luonteen kannalta ole enää mahdollista

tarkastella erillisinä, vaan ne limittyvät toisiinsa (Kurki & Nivala & Sipilä-Lähdekorpi 2006, 10).

Sosiaalipedagogisen teorian ja toiminnan molemmissa, kansalaiskasvatuksen ja huono-osaisuuden lievittämisen, kehityslinjoissa voi nähdä olevan kyseessä ihmisen tukeminen kasvussaan yhteiskunnan jäseneksi, kasvatuksellinen ohjaaminen oman paikan löytämiseksi yhteiskunnassa. Sosiaalipedagogisessa teoriaperinteessä tähän oman paikan etsimiseen ja löytämiseen viitataan useammilla eri käsitteillä, mutta yleisimmin käytetään sosialisatian ja integraation käsitteitä. Sosialisatiana voidaan tarkastella sitä prosessia, jossa yksilö kehittyy yhteisönsä ja yhteiskuntansa jäseneksi. Siinä tapauksessa, että ollaan enemmän kiinnostuneita lopputuloksesta, yhteiskunnan toimintajärjestelmiin kiinnittymisestä, käytetään integraation käsitettä. Kyseistä käsitettä voidaan myös täsmentää ja kohdentaa ja puhua silloin muun muassa yhteiskunnallisesta, sosiaalisesta, poliittisesta ja kulttuurisesta integraatiosta. Yksinkertaistaen sosialisatio voidaan nähdä paikan etsimisen prosessina ja integraatio vastaavasti paikan löytämisenä. (Nivala 2007a, 78-84.)

Lothar Böhnisch (1992, 93) näkee elämänhallinnan sekä sosiaalisen integraation että sosialisatian, mutta myös individualisoitumisen avainkäsitteeksi. Hän määrittelee elämänhallinnan sosiaalipedagogisena käsitteenä kolmitasoisesti. Toimintatasolla hän näkee elämänhallinnan jokapäiväisen elämänkulun tasapainottamisen henkilökohtaisena strategiana, toimintataitojen etsimisenä elämänvaikeuksia ja arkipäivän ristiriitaisia ja kuormittavia tilanteita varten. Sosialisatorisella tasolla elämänhallinta on ikää vastaavan sosialisatioprosessin läpiviennin ja ristiriidoista selviämisen tukena. Hallinta on koetuksella erityisesti silloin kun muutoin selväpiirteinen ja varmasti etenevä nuoruuden murrosvaihe on monimutkaistunut ja rakentunut väärin. Elämäntilannetasolla elämänhallinta auttaa ihmistä pitämään puoliaan annettujen yhteiskunnallisten olosuhteiden sisällä elämänhistoriallisten, elämäkerrallisten mahdollisuuksien puitteissa.

Edellä mainitut ulottuvuudet vastaavat myös keskeisen sosiaalipedagogisen toimintakategorian ”elämänhallinnan kasvatuksellinen tukeminen” kolmitahoista sisältöä. Elämänhallinnan kasvatuksellinen tukeminen tapahtuu antamalla apua ja tukea pyrkimyksille tasapainottaa elämää. Se sisältää myös sosialisatiota edesauttavan tukiohjelman, joka kohdistuu siirtymä- ja integraatio-ongelmien arkipäivän hallintaan.

Kolmas tukiohjelma suuntautuu biografisiin, elämänhistorian luomiin mahdollisuuksiin ja riskeihin, mutta myös valintojen mahdollisuuksiin, joita nuoruusiässä on paljon, ja joiden kautta sosiaalinen elämäntilanne saa uutta vapautta ja yksilöllisyyttä. (Mt., 93-94.)

Saksalaisessa perinteessä nuorisotyö ja nuorisokasvatus ovat sekä institutionaalisesti että ajatuksellisesti kiinteässä yhteydessä sosiaalipedagogiikan oppihistoriaan. Nuorisotyö käsitetään siis osaksi yhteiskunnan sosiaalipedagogista toimintajärjestelmää ja siitä puhutaan sosiaalipedagogisena nuorisokasvatuksena. Tässä sosiaalipedagogisesti orientoituneessa yhteiskunnallisen kasvatustyön kehyksessä yhteiskunnallinen subjektius, osallisuus, osallistuminen ja elämänhallinta ovat asioita, joihin kasvetaan ja joita saavutetaan pitkällisten kasvuprosessien myötä. ”Toiminnallisesti kehyksessä korostuvat dialogisuus, kommunikatiivisuus, Minä-Sinä –vuorovaikutus, pedagoginen toiminnallisuus, yhteisöllisyys ja elämyksellisyys, ylisukupolvinen ajattelutapa, itseapuun auttamisen periaate ja ajatus tietoisuuden ja toiminnan yhteenkuuluvuudesta”. (Hämäläinen 2007b, 186-188.)

Sosiaalipedagogisen nuorisokasvatuksen piirissä olennaista on myös pyrkimys auttaa nuoria selviytymään moninaisista integraatio-ongelmista, joita ovat esimerkiksi koulutuksellinen syrjäytyminen ja syrjäytyminen työmarkkinoilta, rikosten tekeminen, harrastuksettomuus, ihmissuhdevaikeudet, passiivisuus, näköalattomuus elämässä ja kykenemättömyys suunnitella omaa tulevaisuutta. Sosiaalipedagogiikan teoreettisessa ymmärryksessä kyseiset ongelmat nähdään kasvatuksellisinä haasteina, joten niitä tulee tarkastella pedagogisina kysymyksinä. (Mt., 187-188.)

Kun sosiaalipedagogisessa tarkastelussa keskitytään nuoruuteen, se nähdään ikä kautena, jolloin ihminen omaksuu itsenäisen toiminnan valmiuksia yksityistä elämänpiiriä laajemmissa yhteiskunnallisissa toimintaympäristöissä, etsii paikkaansa ensimmäistä kertaa itsenäisenä yksilönä, eikä enää pelkästään perheensä jäsenenä sekä rakentaa suhdettaan yhteiskunnan sosiokulttuurisiin, taloudellisiin ja poliittisiin toimintajärjestelmiin (Nivala 2007a, 87-89).

Ihminen on kaikissa ikävaiheissaan yhteiskunnallisen todellisuuden jäsen, mutta jokaisen suhde tähän todellisuuteen on erilainen johtuen erilaisista valmiuksista ja muodollisista määräyksistä. ”Nuoruuden erityisyys on suhteen voimakas kehitysluonne,

yhteiskunnallisen kasvun, paikan etsimisen, yksilöön kohdistuvien yhteiskunnallisten vaatimusten lisääntymisen ja samalla valmiuksien kehittymisen intensiivisyys”. (Mt., 90.)

Yksilön yhteiskunnallinen paikka määräytyy edelleen keskeisesti palkkatyön perusteella. Nuorten yhteiskunnallisen integraation katsotaan onnistuneen silloin kun integroituminen työelämään on turvattu. Tähän päämäärään ja tehtävään sitoutuu koko yhteiskunnan koulujärjestelmä alusta alkaen eli se huolehtii tulevan työvoiman kvalifikaatioprosessista. Näin turvataan yhteiskunnan kasvaville jäsenille riittävät tiedot ja taidot aina ammatillisia tai akateemisia taitoja myöten. (Mt., 92.)

Muodollisessa koulutusjärjestelmässä menestyminen on yksi yhteiskunnan merkittävimmistä elämässä selviytymisen indikaattoreista. Syrjäytyminen, taloudelliset vaikeudet ja sosiaaliset ongelmat ovat nuorten välitön uhka silloin kun koulutuksessa epäonnistutaan, koulutusura keskeytyy tai siirtymä peruskoulutuksesta ammatilliseen jatkokoulutukseen katkeaa. Ongelmien myönnetään tällä alueella lisääntyneen ja viime vuosina niihin on lisääntyvässä määrin myös kiinnitetty huomiota. Nuorten tarpeista lähtien nuoria muun muassa ohjataan, neuvotaan ja tuetaan opinnoissa, ammatin ja koulutuspaikan valinnassa, oppilaitoksesta toiseen siirtymisessä. Myös sosiaalipedagogisella toiminnalla myönnetään ja nähdään olevan näihin nuorten tarpeisiin liittyviä tehtäviä. Sosiaalipedagogiikan olennaisena tehtävänä on paikata niitä nuorten kasvun tukemisen puutteita, joista esimerkiksi koulupoissaolot ja koulutuksen keskeyttäminen saattavat kertoa. Tällöin sosiaalipedagogiikan tehtävänä on tarjota nuorille kasvatuksellisesti-sosiaalista tukea, että he selviytyisivät opinnoista. Vaihtoehtoisten tuettujen kouluttautumismuotojen tarjoaminen on myös mahdollista. Sosiaalipedagogisen työn turvin voidaan nuorta tukea muodollisen koulutuksen suorittamisen jälkeen saavuttamaan todelliset työelämävalmiudet tarjoamalla mahdollisuuksia työnteon harjoitteluun, työelämän sääntöihin totutteluun ja muuhun vastaavaan työhön harjaantumiseen erilaisissa tuetun työn ympäristöissä kuten esimerkiksi työpajoissa. ”Kyse on yleisellä tasolla nuorten elämänhallintataitojen ja itsenäisten toimintavalmiuksien tukemisesta”. (Mt., 92-93.)

Aikuisuus

Aikuisuus on melkein näihin päiviin saakka ymmärretty lapsuuden ja nuoruuden kautta saavutettuna kypsyyden ja valmiuden tilana, jota ei ole tarvinnut erikseen määritellä. Viime aikoina on kuitenkin herätty siihen tosiasiaan, että ei ole olemassa elämän keskivaihetta, aikuisuutta ja keski-ikäisyyttä, kuvaavaa luontevaa kieltä ja käsitteistöä. Kasvatuspsykologiassa elämänkaarajattelu on vielä ajankohtaista, mutta se ei kuitenkaan tarkoita sitä, että voisimme nähdä elämänkulun määräytyvän ongelmattomasti ja ennakoitavalla tavalla selkeän elämänkaaren mukaisena, vaan iän muuttuvia sosiokulttuurisia määryksiä joudutaan tarkastelemaan uudelleen ja tarkentamaan niitä. Aikuisuuteen liittyvät normaaliaikuisuuden mielikuvat ovat uudella tavalla liikkeessä ja niitä myös tulkitaan uudella tavalla. Aikuisuutta ei enää voi ymmärtää vakioiseksi ja ongelmattomaksi standardiksi, johon verrataan kaikkia muita ikävaiheita, vaan enemmänkin sitä leimaa määrittelemättömyys ja kriisitilassa oleminen. Ei ole yksiselitteistä määritellä esimerkiksi aikuisuuden rajoja, sen alkua ja sen päättymistä. On perusteltava esimerkiksi milloin nuoruus muuttuu aikuisuudeksi ja voidaanko vanhuus sulkea aikuisuuden ulkopuolelle. (Filander 2007, 151-154.)

Aikuisen kansalaisvastuu on jälkimodernissa yhteiskunnassa myös ratkaisevasti muuttumassa. Vaikka tämän päivän aikuisilla on ainakin periaatteessa hyvät mahdollisuudet elämäänsä koskeviin sekä pieniin että suuriin valintoihin, hän joutuu yksin kantamaan vastuun valinnoistaan, joiden pohjaksi hän joutuu itse hankkimaan tarvitsemansa tiedon ja refleктоimaan sen itse. Valinnan vapauden kääntöpuolena on yksin omalla vastuulla tehtävien valintojen pakko. (Roos 1998, 22-23.) Hyvinvointivaltioideologian murentuessa kansalaisten odotetaan kantavan henkilökohtaisessa elämässään eettistä vastuuta läheistensä hoidosta ja huolenpidosta ja myös sellaisista yhteiskunnan vähäosaisista, jotka jäävät supistuvien julkisten palvelujen ulkopuolelle. Uusi moraalijärjestys suosii yksityisiä toimijoita, markkinaprosesseja ja julkisen vastuun siirtämistä yksityiseksi vastuuksi. ”Tavoitteena on korvata kollektiivista vastuuta korostava hyvinvointivaltion eetos uudella vahvan yksilöllisyyden ja kypsän aikuisuuden eetoksella”. (Filander 2007, 155.) Kansalaisilta vaaditaan eettisyyttä ja moraalista vastuuta, mutta myös yhteiskunnan tulisi täyttää tietyt moraaliset vähimmäisvaatimukset, joihin kuuluu ainakin heikoimmassa asemassa olevista kansalaisista huolehtiminen. Mikäli tietoisesti annetaan sellainen viesti, että yhteiskunnan

kautta ja sen toimin ei haluta kantaa yhteisvastuuta kansalaisten hyvinvoinnista, on vaarana moraalinen vakava rappeutuminen.

Kun sosiaalipedagogiikassa ei enää haeta teoreettista suhdetta pelkästään lapsuuteen ja nuoruuteen, vaan ihmisen koko elämänsä kulkua, joudutaan hyvin ristiriitaisiin tilanteisiin ja vaikeiden kysymysten eteen. Vaikka aikuisuuteen liittyy vastuullisuuden, vakiintuneisuuden ja vakauden vaatimus, siihen ei aina kyetä vastaamaan, vaan yhä enemmän kohdataan keskeneräisyyttä, kaaosta ja ennakoimattomia tilanteita. Siksi myös aikuisille suunnataan yhä enemmän terveystieteistä, perhekasvatusta, kansalaiskasvatusta, yrittäjyyskasvatusta, laillisuuskasvatusta ja samalla tarvitaan aikuisten ohjaavaa koulutusta ja aikuisten opinto-ohjaajia, jotka opastavat aikuisväestöä ajattelemaan ja toimimaan työelämässä ja muissa postmodernin yhteiskunnan uusissa kansalaisuuden määräyksissä. Tässä aikuiskasvatuksen uudessa nousussa sosiaalipedagogiikalla on oma tilaisuutensa palauttaa aikuisten kasvun ja kasvatuksen kysymysten tarkastelu peruskysymyksiin, jotka koskevat kasvun, kasvatuksen ja kehittämistyön politiikkaa ja arvovalintoja. Sosiaalipedagogiikka rakentaa sosiokulttuurista ymmärrystä ja näkökulmaa ihmisen kasvun, kehityksen ja elämänsä hallinnan kysymyksiin myös elämänsä kulkun keskivaiheissa. (Filander 2007, 158-159, 162.)

Vanhuus

Ikääntyneiden ihmisten kohdalla voidaan empiiristen tutkimusten mukaan erottaa kolme erilaista elämänsä hallintamallia tai paremminkin tulkintaa elämänsä hallinnan toteutumisesta. Vähenevän elämänsä hallinnan mallia edustavat eräät poikittaistutkimuksista saadut tulokset, joiden mukaan vanhat ihmiset käyttävät joskus tehottomampia elämänsä hallintakeinoja kuin nuoret. Heillä sanotaan esimerkiksi olevan heikommat ongelmanratkaisun tai emotionaalisen käsittelyn taidot. Hyvin vanhat ihmiset myös etsivät vähemmän apua ja informaatiota ongelmiansa ratkaisemisen tueksi. Tulosten pohjalta on kuitenkin mahdotonta päätellä onko kysymys enemmän sukupolvieroista vai iästä johtuvista eroista. Jatkuvuuden puolesta ovat kuitenkin puhuneet kaikki aiheesta tehdyt pitkäaikaiset tutkimukset. Niitä voidaan pitää luotettavampina, koska niissä on käytetty jatkuvaa seuranta-aikaa. Päätulos näissä tutkimuksissa on elämänsä hallinnan pysyvyys, joskin joillakin tutkittavilla muutoksia ilmeni joko kielteiseen tai myönteiseen suuntaan. Elämänsä hallinnan kompensatiomallin mukaan iän myötä elämänsä hallintastrategiat vähenevät, mutta niiden valinta on harkittua ja

valitut strategiat ovat yleensä kaikkein tehokkaimpia. Sopivien strategioiden valinnalla siis kompensoidaan vähentyneiden keinojen määrää. Elämänhallinnan kasvun malli perustuu kehityspsykologisiin tutkimustuloksiin, joissa persoonallisuuden kypsymisen ja tehokkaampien elämänhallintastrategioiden soveltamisen on havaittu vaikuttavan myönteisesti elämänhallintaprosessiin. (Ruth 1998, 322-323.)

Tutkimusten mukaan ikääntyneillä ihmisillä on monia eri voimavaroja elämänhallintansa ylläpitämiseksi. Sisäisistä voimavaroista tärkeimpiä ovat kognitiiviset kyvyt, kokemus ja kypsyyt. Iäkkäät ihmiset osaavat myös suhtautua asioihin lämpimästi ja huumorintajuisesti. Sosioekonominen asema taas on tärkeä ulkoinen voimavara. Hyvin koulutetuilla on paremmat mahdollisuudet päästä osalliseksi sosiaalipalveluista, ja heidän sosiaalinen verkostonsa voi auttaa heitä saamaan paremmin tietoa elämän stressitilanteista. Oman puolison tuki on myös erittäin tärkeä tekijä vanhusten elämänhallinnassa. (Mt., 326.)

Sosiaalipedagogisen gerontologian ajattelumallin mukaan vanhuutta koskevat kysymykset ovat laajempia kuin sosiaaligerontologian yhteiskunnalliset, sosiaaliset, kulttuuriset ja kokemukselliset pohdinnat tai pelkät kasvatuksen ja koulutuksen kysymykset. ”Sosiaalipedagogiikka yhdistää filosofisesta antropologiasta nousevan ihmisen elinikäiseen kasvuun suuntaavan kasvatuksellisen ja oikeudenmukaisen ja inhimillisen yhteiskunnan syntymiseen tähtäävän sosiaaliskriittisen näkemyksen”. Tässä tarkastelussa vanhuutta ei pidetä mihinkään aikarajaiseen ikään liittyvänä kysymyksenä, vaan näkökulma on sukupolvienvälinen ja siten se tulkitsee ikääntymisen prosessiksi. (Kurki 2007, 197-198.)

Sosiaalipedagogiikalla nähdään nykyisten määrittelyjen mukaan olevan kaksi keskeistä tehtävää. Sen yleisenä tehtävänä on sosiaalisen kasvatuksen keinoin auttaa yksilöä, persoonaa, kasvamaan yhteiskuntaan ja yhteiselämään toisten ihmisten kanssa. Ikäihmisten kohdalla se tarkoittaa vanhuuden vahvistamista normaalina ihmiselämään kuuluvana vaiheena. Silloin ikääntyneet ihmiset elävät yleensä vielä omissa kodeissaan ja heillä mahdollisesti on tiivis yhteys läheisiinsä eikä heillä ole suurta huolta terveydentilastaan tai taloudellisesta toimeentulostaan. Tällöin myös isovanhemmuutta voidaan sosiaalipedagogisesti tukea. Sosiaalipedagogiikan erityistehtävänä on huonossa asemassa olevien, syrjäytyneinä elävien ihmisten tukeminen heidän arkielämässään siten,

että he vähitellen kykenisivät muuttamaan ja kehittämään sekä omaa että yhteisönsä elämää yhä inhimillisemmäksi arkipäivän elämäksi. Tämän tehtävän mukaiset toimet koskettavat erityisesti laitoksessa asuvia vanhuksia, mutta myös niitä vielä omassa kodissaan asuvia ikääntyneitä ihmisiä, jotka ovat yksinäisiä, sairaita ja köyhiä. Tehtävä voi koskettaa myös niitä isovanhempia, jotka joutuvat syystä tai toisesta kantamaan päävastuun lastenlastensa hoidosta ja kasvatuksesta. (Mt., 204-205.)

Sosiaalipedagogisessa gerontologiassa keskitytään teorian ja käytännön vuorovaikutukseen eli aitoon praksikseen. Teoria saatetaan käytäntöön suunnittelemalla ja toteuttamalla erilaisia kursseja, projekteja ja sosiaalisia toimintoja toimintatutkimuksellisia menetelmiä soveltamalla. Sen kautta vanhusten elämänlaatu paranee ja elämä saa onnellisempia sävyjä. Ikääntyneiden ihmisten kanssa tehtävän työn on välttämättä rakennuttava integroidun monitieteisyyden pohjalle, koska tarvitaan laaja-alaista tietoa niistä demografisista ja sosioekonomisista seikoista, joilla on vaikutusta vanhenevien ihmisten elämään. Lisäksi tarvitaan tietoa esimerkiksi väestön ikärakenteesta ja sen muutoksista, miesten ja naisten suhteellisesta osuudesta ja sen muutoksista, eläkkeelle jäännin syistä ja seurauksista, sairastavuudesta, sairauskuluista ja sosiaalikulujen painottumisesta. Vanhusten kanssa työskentelevällä henkilöstöllä tulisi olla myös riittävästi tietoa ja näkemystä terveydenhuollollisista asioista kyetäkseen antamaan tukea oikealla tavalla. (Mt., 206.)

Sosiaalipedagoginen gerontologia liittyy kokonaisuudessaan ikäihmisten sosialisointiin. Siihen kuuluva oleellinen elementti eli se, että ikääntynyt ihminen kykenee mahdollisimman pitkään kehittämään yhteiskuntaa ja omaa elämäänsä ja osallistumaan sosiaalisesti, ei kuitenkaan aina toteudu, mitä voidaan pitää iäkkäiden ihmisten sosialisointin suurimpana ongelmana. Vanhat ihmiset saattavat osin jopa eristäytyä sosiaalisesti. Tutkimuksissa onkin löydetty viisi ikäihmisten elämän laatuun vaikuttavaa sellaista aluetta, joista tulisi erityisesti huolehtia ja joita tulisi edelleen kehittää. Ne ovat paljolti poliittisen päätöksenteon ja sosiaalipolitiikan vastuualuetta. Näistä alueista ainakin kolme ensimmäistä, eläkkeet, terveys ja hygienia sekä sosiaalipalvelut vaativat juuri sosiaali- ja terveystieteiden päätöksentekoa. Kulttuuri ja vapaa-aika sekä yhdistyminen eri tavoin, yhdistyselämä ja muu yhteisöllisyys puolestaan ovat sosiaaliskasvatuksellisen vanhustyön keskeisintä aluetta. Niin sanottu kolmas ikäkausi pyritään ottamaan huomioon erityislaatuksena, myönteisenä kautena elinikäisen kasvun ja kasvatuksen näkökulmasta

sekä pyritään turvaamaan mahdollisuudet itsetoteutukseen ja itseluottamuksen, riippumattomuuden ja vapauden säilymiseen. (Mt., 206-207.)

Elämönhallinta kansalaisuuteen kasvamisena

Keskustelua kansalaisuudesta ja kansalaiskasvatuksesta on viime vuosina käyty vilkkaasti useista eri syistä. Yhteiskunnallisessa, tieteellisessä ja varsinkin poliittisessä keskustelussa se on ollut aktiivista erityisesti Matti Vanhasen hallituksen hallitusohjelman kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman vuoksi. Ohjelman taustalla on ollut kasvanut huoli kansalaisten poliittisesta passiivisuudesta ja varsinkin nuorten yhteiskunnallisesta välinpitämättömyydestä. Viime vuosikymmenten aikana lisääntyneen kansalaisuutta kohtaan tunnetun mielenkiinnon taustalla on kuitenkin laajempia ilmiöitä. Niistä perustavanlaatuisin on kansallisvaltiollisen maailmanjärjestyksen joutuminen kyseenalaiseksi toisaalta toiminnan ja identiteettien paikallistumisen, lokalisaaion, toisaalta mahdollisuuksien ja uhkien maailmanlaajuistumisen, globalisaaion vuoksi. Kansalaisuutta on niin juridisena asemana ja kansallisena identiteettinä kuin poliittisena toimintanakin pidetty vahvasti moderniin valtioon liittyvänä, mutta viime vuosikymmenten aikana valtion mahdollisuudet turvata kansalaistensa asema tai toimia riittävänä toimintaympäristönä ovat vaarantuneet lokalisaaion ja globalisaaion prosessien vuoksi. (Nivala 2007b, 93)

Maailman nopeaan muuttumiseen liittyvät ilmiöt, globalisaaio, uusliberalismi, informaatioteknologia, verkostoyhteiskunta ja muut uudet ilmiöt suuntaavat yhteiskunnallista keskustelua, mutta vaativat myös kasvatuksellisia ratkaisuja. (Kurki 2006, 118.) Suurelta osin kansalaisuuden pedagoginen tarkastelu on kuitenkin liitetty yhteiskunnallisen vaikuttamisen kysymykseen eli aktiiviseen kansalaisuuteen hyvin rajoittuneena käsitteenä. Sosiaalisesti painottuneen pedagogiikan, sosiaalipedagogiikan, tavoitteena onkin avata pedagogiseen kansalaisuuteen laajempi näkökulma ja osoittaa, että täyteen kansalaisuuteen kasvu on kokonaisvaltaisesti persoonan kehittymiseen liittyvä prosessi. Monimutkaistuvassa maailmassa on vielä avoinna tulevaisuuden kansalaisen kunnollisuuden määrittelyn tapa, joten on mahdollista edetä kohti sosiaalipedagogista kansalaisuutta. (Kurki & Nivala 2006, 14, 22)

Kansalaisuutta pohdittaessa ei käsitteitä yhteiskunta, yhteisö, kulttuuri ja kasvatusta ole mahdollista irrottaa toisistaan. Yksilöllisen persoonan käsite kuuluu myös keskeisesti kansalaisuuskeskusteluun, sillä yhteiskunta muodostuu ihmisistä, ainutkertaisista persoonista ja heidän välillään olevista suhteista. Mainitut viisi käsitettä muodostavat yhdessä perustan kansalaisuuteen kasvamisen tukemiselle. Se puolestaan tapahtuu sosiaalipedagogisesti esimerkiksi filosofis-ideologisen metodologisen sosiokulttuurisen innostamisen (*animation socioculturelle*) ja vapauttavan kasvatuksen avulla. Kansalaisuuden syntyminen on oleellisesti pedagoginen kysymys. (Kurki 2006, 146)

Elina Nivalan (2006, 28) mukaan ihmisyyys ja kansalaisuus eivät ole toisistaan irrallisia asioita. Ihminen on aina sekä ihminen että kansalainen, kansalaisuus ei ole muusta persoonasta irrallinen asema tai olotila. Ihmistä ei kasvateta pelkästään kansalaiseksi, vaan tavoitteena on kasvun tukeminen sekä ihmisenä että kansalaisena. Kasvu ihmisenä on samalla kasvua kansalaisena, ja toimiessaan poliittisessa yhteisössään ihminen ei toimi vain kansalaisena, vaan mukana on aina hänen ihmisyytensä.

Sosiaalipedagogisen näkemyksen ja tavoiteasettelun mukaista kansalaisen ihanneyhteisöä kuvastavat yhteisön jäsenten keskinäiset lämpimät suhteet, välittäminen, jakaminen, yhteiset tavoitteet, tasavertainen ja avoin vuorovaikutus – eli kaiken kattava syvä yhteisöllisyys, joka ei kuitenkaan tukahduta jäsentensä ainutlaatuisuutta vaan perustuu jokaisen ihmisen kunnioittamiseen. Tämän laadullisesti erityisen yhteisön kannalta kansalaisuuden ja ihmisyyden välillä erottelua voidaan tehdä vain näkökulmallisesti, mutta ei olemuksellisesti. (Mt., 28.)

Yleisesti ottaen yhteisön jäsenyyteen valmistamista voi tarkastella sosialisatiiona tai kasvatuksena. Näiden käsitteiden yhteyksistä ja eroista on monia tulkintoja. Nivala (mt., 53) käyttää näkemystensä tukena yleisluontoista määritelmää sosialisatiosta kokonaisvaltaisena suhteellisen suunnittelemattomana prosessina ja kasvatuksesta tavoitteellisempänä toimintana, yksittäisempinä suunnitelmallisina kasvatustoimenpiteinä.

Sosialisatiiossa eli sosiaalistumisessa yhteiskuntaan pohditaan keskeisesti yksilön ja yhteisön välistä suhdetta, mikä on myös sosiaalipedagogiikan tärkeintä ongelmakenttää. Käsite sosialisatiosta muotoutuu sen mukaan, mikä käsite määrittelijällä on yksilön ja yhteiskunnan välisestä suhteesta. (Kurki 2002, 38.)

Perinteisen sosialisointinäkömyksen mukaan yksilö omaksuu sosialisointissa yhteiskunnalliselle integraatiolle ja jatkuvuudelle välttämättömät arvot ja normirakenteet. Modernissa näkömyksessä korostuu enemmän myös yksilön subjektiksi kasvamisen oikeus ja hänen kykynsä kehittää itseään ja ympäristöään. Näissä näkömyksissä kulminoituu itseen keskittyvä individualismi tönnesiläisen *rationaalisen tahdon* käsitteenä ja toisaalta toisiin suuntautuva persoona *luonnollisen tahdon* mukaisena näkömyksenä. (Mt., 39.)

Leena Kurki (mt., 40) ymmärtää sosialisointin sosiaalipedagogisesti siten, että erityisen voimakkaana painottuu ajatus ihmisen omista mahdollisuuksista luoda sosiaalista todellisuutta. Sosiologisen sosialisointinäkömyksen rinnalla korostuu silloin yksilön, hänen persoonallisen kehittymisensä ja ihmissuhteidensa kehittymisen merkitys. Hyvä sosialisointi muodostuu toisaalta "sopeutumisesta" yhteiskuntaan ja toisaalta yhteiskunnan uudistamisesta. Ihmisellä on ehkä henkilökohtainen sosiaalinen kohtalonsa, mutta sen asettamisrajoissa hänellä myös on kyky ja mahdollisuudet toteuttaa "parasta mahdollista sosialisointia" ja luoda siten kohtaloaan. "Sopeutuminen yhteiskuntaan osoittaa toisaalta kypsyyttä, mutta silloin tämän sopeutumisen laatu on oleellinen asia. Tukahduttavien ja epäoikeudenmukaisten olosuhteiden vallitessa kypsä ihminen kapinoo ja kieltäytyy hyväksymästä, ja siten myös kaikki yhteiskunnalliset edistysaskeleet on saatu aikaan juuri kyseisen kriittisen asenteen ja sen avulla toimintaan heräämisen kautta."

Kun huomio yhteiskunnan jäsenten valmistamisessa kiinnitetään avoimesti tavoitteelliseen kasvatustoimintaan, puhutaan kansalaiskasvatuksesta. Perhe on lapsuuden aikana tärkein kansalaisuuden toimintamallien omaksumisen paikka. Vanhemmat pyrkivät ohjaamaan lastensa kasvua sen mukaan, mikä käsitys heillä itsellään on kunnan kansalaisuudesta. Kansalaisuus kuuluu kuitenkin yhteiskunnan julkiseen alueeseen ja koti yksityiseen alueeseen, jonka puitteissa voidaan ainoastaan ohjata kasvussa kohti julkista toimintakenttää. Muut yhteiskunnan instituutiot tarttuvat toimeen täysin toimintakykyisen kansalaisen kasvattamiseksi. Viimeistään murrosiässä tärkeitä vaikuttajia ovat koulu, harrastusympäristöt ja tiedotusvälineet. Niiden kautta nuori kansalainen omaksuu käsityksiä yhteiskunnasta ja omasta paikastaan siinä. Yhteiskunnan ylläpitämä koulujärjestelmä on keskeinen kansalaisten valmentaja. Koti on luonnollinen sosialisointiympäristö, mutta koulu on erityisesti yhteiskunnan jäsenten valmistamiseksi

suunniteltu ja muokattu tietoisien kasvatuksellisen vaikuttamisen ympäristö. (Nivala 2006, 58-59.)

Koulun kansaliskasvatuksen tavoitteisiin vaikuttaa koulun yhteiskunnallisen tehtävän määrittelytapa, mikä vastaavasti riippuu vallitsevista poliittisista ideologioista. Keskustelua on käyty siitä, tuleeko valtion kustantaman ja järjestämän peruskoulutuksen kehittää kansalaisten sitoutumista kansalliseen etuun eli kansalaislojalisuuteen suhteessa valtioon, vai onko demokratian toimivuuden kannalta välttämätöntä kasvattaa kansalaiset kriittisyyteen, kyseenalaistamaan valtionsa toimintatapoja ja sitoutumaan yleismaailmallisiin ja yleisinhimillisiin periaatteisiin kansallisten sijaan. (Mt., 60.)

Filosofiset, humanistiset ja sosiaaliset sisällöt pitäisi integroida kasvatukseen ja koulutukseen, koska silloin arvokysymykset nousisivat esiin nykyistä paremmin. ”Arvojen kääntymisen toiminnaksi, aidoksi praksikseksi, on inhimillisen kansalaisuuden ja yhteiskunnan kehittymisen elinehto”. Toiseksi nykyinen oppimiskäsitys korostaa muistia ja yleensä rationaalisuutta, mutta kriittinen ajattelu, arvojen sisäistyminen ja kulttuurinen kasvu vaativat perustakseen ja kasvunsa avuksi myös paljon muuta. Koulun pitäisi välttämättä avautua ja ottaa mukaan erilaisia toimijoita. Esimerkiksi koulukuraattorin työ on luonteeltaan puhdasta sosiaalipedagogista nuorisotyötä ja vähin, mitä poliittisessa päätöksenteossa koulun tukemiseksi voitaisiin tehdä, olisi kuraattorin työn laajentaminen koulukohtaiseksi. Parhaimmillaan kuraattori aktivoi koulussa kulttuurista, sosiaalista ja non-formaalista pedagogista työtä ja luo näin hyviä puitteita kansalaisuuden rakentumiselle. (Kurki 2006, 174-175.)

6 YHTEENVETOA JA POHDINTAA

Elämönhallinta sanana ja käsitteenä on sillä tavoin mielenkiintoinen, että sitä käytetään paljon niin puhutussa kuin kirjoitetussakin kielessä. Se ilmeisesti on hyvin kattava ja helposti käytettävä termi kuvaamaan ihmisenä olemisen ja yhteisön jäsenenä elämisen onnistuneisuutta. Sitä käytetään melkeinpä arkikielen keskusteluissa kuvaamaan edellä mainittua elämisen onnistuneisuutta, mutta ainakin sitä näkee ja kuulee käytettävän mediassa melko paljon. Sosiaalisen työn eri ammateissa elämönhallinnan käsitettä käytetään suorittavan työn käytännön keskusteluista aina erilaisiin toimintasektorin periaate- ja tehtäväkuvauksiin.

Useimmiten kun elämänhallinnan käsitettä näkee ja kuulee käytettävän, tulee sellainen mielikuva, että kun kyseinen käsite on ilmaistu, on kaikki tyhjentävästi ja perustellusti sanottu. Lukijoiden ja kuulijoiden oletetaan automaattisesti ymmärtävän, mitä käsite merkitsee ja mitä se pitää sisällään ja käsitteen esittäjä tekee kaiki saman oletuksen itsestään. Henkilökohtaisesti aloin tuntea sen vuoksi lisääntyvää ärtymystä. Siksi mielenkiintoni oli jo valmiiksi herännyt, kun sosiaalipedagogiikan opintojeni alkuvaiheessa ”törmäsin” saksalaisen sosiaalipedagogiikan moderneihin tulkintoihin ja arjen, subjektiivien ja elämänhallinnan käsitteisiin. Kerätessäni silloin taustatietoa ja lähdeaineistoa elämänhallintaa käsittelevää esseetä varten päädyin melko yllättävillekin tutkimuksen alueille. Esimerkiksi psykologisen stressitutkimuksen ja terveystieteellisen tutkimuksen käsitteistö sai minut varmistumaan siitä, että elämänhallinnan käsite sisältöineen ja taustoineen ei ole niin yksiselitteinen ja tyhjentävä käsite kuin sen helpon oloisesta käytöstä voisi päätellä. Sen vuoksi elämänhallinta käsitteenä yleensä, mutta erityisesti sosiaalipedagogisena käsitteenä on ollut minulle ”pakkomielle”, josta nyt pro gradu – tutkielman kirjoittamisen turvin pyrin ”tervehtymään”.

Elämänhallinnan tutkimusta tekee useampi tieteenala, keskeisimmin sosiologia, psykologia, sosiaalipolitiikka ja sosiaalipedagogiikka, mutta ne operoivat ainakin jossakin määrin toisistaan poikkeavin käsittein. Sen vuoksi tutkimustulosten vertailu yhteisin käsittein on mahdotonta. Ainoaksi keinoksi tässä yhteydessä jäi yhdistely ja kokoava uudelleentulkinta Allardtin ja Rauhalan käsitteiden turvin. Juuri Allardtin hyvinvointitutkimuksen käsitteistön ja Rauhalan holistisen ihmiskäsityksen käsitteistön olen ottanut tämän teoreettisen tutkielmani johdonmukaisesti analysoitavaksi ydinaineistoksi. Vertaamalla, rinnastamalla ja yhdistelemällä Allardtin ja Rauhalan käsitteistöä on ollut mahdollista löytää ymmärrettävä ja ajatuksin hallittava, kokonaisuutena mieleen palautettava hahmo eri tieteiden näkökulmista ja painotuksista elämänhallinnan tutkimuksessa. Rehellisyyden nimissä on todettava, että käsitteiden rinnastaminen tuntui joissakin tapauksissa hiukan väkijäiseltä, vaikka se ei lopputulokseen ja kokonaisuuden uudenlaisen hahmottamisen mahdollisuuteen vaikuttanutkaan. Esimerkiksi Allardtin kategoria ”Being” (itsensä toteuttamisen muodot) ei yhtä hyvin kuvaa psykologian tutkimusalaa kuin Rauhalan käsite ”tajuus”. Allardtin kyseistä arvoluokkaa koskevassa tutkimuksessa on kohteina kognitioihin liittyviä tekijöitä (mm. arviot ja käsitykset) sekä käyttäytymistä ohjaavia tekijöitä, esimerkiksi tarpeet ja motivaatio. Sen

sijaan emootiot ja affektit, jotka ovat ihmisen sisäisiä, tunteisiin liittyviä tekijöitä, on unohdettu kokonaan.

Toinen ”tunnustus” on tehtävä Allardtin ”Doing” –kategoriaan liittyen. Sen tarkempaa määrittelyä en ole löytänyt tieteellisestä kirjallisuudesta, joten olen perustanut näkemykseni melko hataralle pohjalle tulkiten ainoastaan yhtä J.P. Roosin lausetta, joka hänen tekstistään sanatarkasti lainaten kuuluu: ”Ainakin kerran Allardt täydensi luetteloja neljännellä tekijällä: tämä oli *doing* – toiminnallisuus? – joka on lisäyksenä hiukan ongelmallinen, mutta elämänpoliittisesti tärkeä”. (Roos 1998, 25) Vaikka ”Doing” ei kovin hyvin vastaisikaan sitä ihmiselämän aluetta, jota sosiaalipedagogiikka tutkii tai jolla alueella sosiaalipedagogiset käytännön toimet toteutuvat, tärkeintä on kuitenkin ymmärtää viittaus siihen, että sosiaalipedagogiikka monitieteisenä tieteenalana ja holistiseen ihmiskäsitykseen lujasti kiinnittyvänä toimintakenttänä kattaa kaikki kolme ihmisolemusta kuvaavaa osa-aluetta Rauhalan käsitteistöissä.

Erilaiset näkökulmat elämänhallinnan käsitteeseen ja käytäntöön johtuvat kunkin tieteenalan tutkimusalueesta. Juha Hämäläinen esittää ilmeisen yleisen perusjaon mukaisesti tieteenalojen jakautuvan havaintotietoa ja päämäärätietoa etsiviin tieteisiin. Sosiologiassa ja psykologiassa pyritään todellisuuden ilmiöitä kuvaavan ja selittävän tiedon muodostukseen ilman varsinaisesti päämäärätietona ilmenevää käytännöllistä tarkoitusta. (1990, 99)

Sosiologia tutkii yhteiskunnan rakenteita ja toimintaa. Rauhalan käsittein tutkimuksen kohteena on ihmisen situationaalisuus. Elämänhallinta sosiologisessa mielessä on sosialisatioprosessin onnistuneisuutta. Sosialisatio ja sen onnistuminen ovat painottuneesti yhteisön ja yhteiskunnan toimivuuden kysymys. Yhteiskunnan etu nähdään myös yksilön etuna. Sosiologinen elämänhallinnan tutkimus, mukaan lukien Antonovskyn terveys sosiologinen tutkimus, painottuu ihmisen ulkopuolella oleviin tekijöihin ja sisäisistä tekijöistä huomioidaan korkeintaan kognitiivisesti virittyneet. Kuitenkin psyyken ja sooman yhteys eli emotionaalisten kokemusten vaikutus fyysiseen terveyteen on tunnettu jo kauan.

Psykologia puolestaan tutkii elämänhallintaa yksilön sisäisenä hallinnan prosessina. Painopiste on erilaisissa yksilöllisissä selviytymisstrategioissa, joiden turvin ihminen pyrkii kohti tasapainoa stressitilanteissa tai kriisin kohdatessa. Tunteiden säätelyn tutkimus on

uusi ”kuuma” psykologisen tutkimuksen alue, joskin tunteiden onnistuneella säätelyllä on sama tavoite eli estää stressiä nousemasta häiritsevän voimakkaaksi. Ympäristön merkitys jää psykologisessa elämänhallinnan tarkastelussa vähäiseksi.

Sosiaalipolitiikan alueella mielenkiinto väestön elämänhallintaa ja hyvinvoinnin säilyttämistä kohtaan lisääntyi 1990-luvun alussa, jolloin Suomessa tapahtui lyhyessä ajassa valtavia taloudellisia, sosiokulttuurisia, sosiaalisia ja arvoihin sekä normeihin liittyviä yllättäviä muutoksia. Yhteiskunnan aineelliset voimavarat heikentyivät ja samalla sen mahdollisuudet hoitaa perinteinen tehtävänsä hoidon, avun ja rahan avulla korjata, lievittää ja korvata sosiaalisten ongelmien ja terveyden menetysten seurauksia. (Aromaa 1996, 13-15.) Yhteiskuntapolitiikan yhtenä lohkona sosiaalipolitiikalla on yhteiskunnallinen painotus ja siihen liittyvä elämänhallinnan tutkimus on osin turhaan pyrkinyt löytämään tietä yksilön sisäisen mielen yllykkeisiin rakentaakseen käytännön ohjelmia, joilla niin yksilön hyvinvointi kuin yhteiskunnan toimivuus saavutettaisiin.

Näiden edellä mainittujen tieteenalojen elämänhallinnan tutkimusten joskus melko kapeistakin näkökulmista huolimatta ne ovat kuitenkin relevantteja myös sosiaalipedagogisen teorianmuodostuksen ja elämänhallinnan käsitteen määrittelyn kannalta. Sosiaalipedagogiikan monitieteisyys perustuu keskeisesti juuri näihin tieteenaloihin, joiden teoreettisia määrittelyjä se yhdistelee myös elämänhallinnan käsitteen yhteydessä, mutta sillä on vielä sen jälkeenkin annettavana käsitteelle omaleimainen lisänsä erityisesti pedagogisen painotuksensa ja normatiivisuutensa vuoksi.

Sosiaalipedagogiikka on aktiivinen, dynaaminen, strategisesti eteenpäin suuntautuva, eettis-normatiivinen oppiala. Erityisesti juuri dynaamisuus, pedagogisuus ja strateginen tulevaisuuteen suuntautuminen erottavat sosiaalipedagogiikan sitä muutoin lähellä olevasta sosiaalityötieteestä. (Kurki 2002, 8.) Nykyisten määrittelyjen mukaan sosiaalipedagogiikan tehtävä nähdään kaksijakoisena. Yleisen tehtävän mukaisesti ”se on sellaista sosiaalista kasvatusta, joka auttaa yksilöä, persoonaa, kasvamaan yhteiskuntaan ja yhteiselämään toisten ihmisten kanssa”. Toisena eli ”erityistehtävänä on syrjäytyneinä ja onnettomina elävien ihmisten tukeminen heidän arkipäivässään niin, että he vähitellen, askel askeleelta, kykenisivät kehittämään sekä omaa että yhteisönsä elämää yhä täydemmäksi ja inhimillisemmäksi arkipäivän elämäksi”. (Kurki 2007, 204.) Tämä sosiaalipedagogiikan erityistehtävän alue on yhteneväinen sosiaalityötieteen määrittämän

käytännön toiminta-alueen kanssa. Muut toiminnan alueet ja niihin liittyvä teorianmuodostus ovat näillä tieteellisillä ja toiminnallisilla aloilla toisistaan eroavat.

Sosiaalipedagogiseen viitekehykseen kuuluu hyvin olennaisesti ajatus siitä, että ihminen saavuttaa subjektiuden ja elämänhallinnan arjen ongelmien keskellä tapahtuvissa inhimillisissä oppimis- ja kasvuprosesseissa. Yksilön subjektiuden vahvistamista ja elämänhallinnan tukemista lähestytään sosiaalipedagogiikassa nimenomaan pedagogisena, inhimilliseen kasvuun ja oppimiseen liittyvänä kysymyksenä. (Hämäläinen 2000, 22)

Sosiaalinen kasvatus, sosiaalipedagogisen työtteen turvin tehty sosiaalinen työ on kantaaottavaa ja emansipatorista. Sosiaalinen ja yhteiskunnallinen eriarvoisuus tehdään näkyväksi ja tuodaan esille se näkökohta, että kaikilla ihmisillä ei ole samanlaiset edellytykset elämänhallintaan. Ihmisiä, joiden parissa työtä tehdään, autetaan näkemään realistisesti oma tilanteensa ja asemansa yhteiskunnassa ja tiedostamaan eri vaihtoehtoja oman elämänsä hallinnan lisäämiseksi. Suhteellisuudentaju vastuun jakamisessa toisaalta yksilölle ja toisaalta yhteiskunnallisille järjestelmille on jälkimodernissa yhteiskunnassa hyvinvointivaltiojärjestelmän purkautuessa hämärtynyt entisestään, koska järjestelmän kannalta on hyödyllistä saada resurssittomuus ja ongelmat näyttämään yksilön omasta kyvyttömyydestä, osaamattomuudesta ja haluttomuudesta johtuvilta.

Sosiaalipedagoginen kasvatus on siis arvosidonnaista ja kantaaottavaa, mutta vastattavaksi jää vielä se, miksi se silti on eettisesti kestävä. Paulo Freiren mukaan neutraalia kasvatusta ei edes ole olemassa, vaan kasvatuksen kutsumuksena tulee olla ihmisen saattaminen oman kasvatuksensa subjektiksi, toteaa Leena Kurki esitellessään Freiren keskeisiä ajatuksia (2002, 58). Juuri tästä juontuu se Freiren jo aikaisemmin esitelty ajatus, että kasvatuksen tavoitteena ei ole "tehdä" persoonia vaan "herättää" persoonia.

Kuten edellä on todettu, kasvatus on aina arvosidonnaista, mutta sosiaalipedagogisin menetelmin tapahtuva sosiaalinen kasvatus pyrkii kaikin tavoin välttämään yrityksiä muuttaa toista ihmistä yksipuolisilla kehotuksilla ja vetoimuksilla. Silloin otetaan vakavasti se tosiasia, että yksisuuntaisesti ei voi vaikuttaa toiseen ihmiseen, vaan tarvitaan vastavuoroisuutta. Ihminen ei muutu muuttamalla vaan luomalla mahdollisuuksia ja

vaihtoehtoja, mutta siinä onnistuminen vaatii välttämättä dialogin käyttämistä kasvatustieteen menetelmänä. Ilman aitoa dialogia ei ole aitoa kasvatusta. Dialoginen kohtaaminen on toista kunnioittava, moniääninen ja toisia kuunteleva vastavuoroisen oppimisen tilanne. Dialogisessa kohtaamisessa kuunteleminen ja kuuleminen ovat aivan yhtä tärkeitä kuin puhuminen. Dialogisuuden ideaalin mukainen kuuleminen tarkoittaa pyrkimystä ymmärtää sanojan viestiä sanojan näkökulmasta katsoen. Kuuleminen tarkoittaa siis sitä, ettei anna toisen sanomalle merkityksiä omista lähtökohdista käsin. Dialogisuus viittaa asennoitumiseen ja erityisesti asennoitumiseen muutokseen, luvan antamiseen sille, että voi ja saa kiinnostua niistä asioista, joita ei alunperinkään kannattanut. Dialogin avulla tuodaan esiin uutta tietoa ja uusia näkemyksiä, joita yhdistämällä löydetään uutta ja laajempaa yhteistä ymmärrystä.

Dialoginen kohtaaminen vaatii myös turhauman sietoa. Sen tuloksena ei välttämättä ole yhteisymmärrys. ”Dialogin lopputulosta ei kukaan tiedä, mutta juuri siinä on sen vahvistava ja eteenpäin työntävä voima” (Pyhäjoki 2005, 73). Dialogin osapuolet käyvät dialogia paitsi toistensa, myös itsensä kanssa. Persoonallisella tasolla ihminen haastaa silloin itsensä, mikä voi olla monella tavalla uhkaavaa. Hän käy dialogia omien ennakkoluulojensa, pelkojensa ja epäilystensä kanssa ja asettaa ne toisten tarkasteltaviksi ja arvioitaviksi. (Kurki 2002, 60.) Näin tulee ymmärrettäväksi se tosiasia, että aidossa dialogissa kukaan ei ole toistaan viisaampi tai oikeutetumpi vaatimaan oman näkemyksensä tai arvojensa yksimielistä hyväksymistä.

Sosiaalipedagogista kansalaisuuskeskustelua seurattessani olen tehnyt sen havainnon, että elämänhallinnan käsitettä ei siinä juurikaan käytetä. Sen vuoksi oletan, että onnistunutta kansalaisuuteen kasvamista voidaan sinänsä pitää hyvänä elämänhallintana, mutta sitä ei kyseisessä keskustelussa ole tarpeen ilmaista juuri elämänhallinnan käsitteellä vaan nimenomaan kansalaisuuskeskustelun omin käsittein.

Kansalaisuuteen kasvattaminen kuuluu sosiaalipedagogiikan yleisen tehtävän alueeseen. Oma henkilökohtainen todellisuuteni työelämässä lastensuojelun avotyöntekijänä on saattanut ohjata sosiaalista tietoisuuttani painottuneesti kohti sosiaalipedagogiikan erityistehtävää. Lastensuojelullista perhetyötä tekevänä kohtaan pääasiassa eriasteisista vaikeuksista kärsiviä ja hädänalaisessa tilanteessa eläviä perheitä ja perheenjäseniä. Mikäli tämä painottuneisuus näkyy tutkielmani kielellisessä ilmaisussa, mainitsemani

käytännöllinen tosiasia saattaa olla siihen ainakin osasyynä. Siitä huolimatta, säilyttääkseni motivaationi ja ”kutsumukseni” työssäni ja kyetäkseni luomaan asiakkaileni tulevaisuudenuskoa, haluan korostetusti tiedostaa sosiaalipedagogiikan aatemaailmaan keskeisesti kuuluvat toivon, paremman tulevaisuuden omaehtoisen rakentamisen mahdollisuuksien ja dynaamisen tulevaisuuteen suuntautumisen elementit.

Tavoitteeni on ollut määritellä elämänhallintaa sosiaalipedagogisena käsitteenä. Siksi olen tarkastellut muiden tieteenalojen piirissä tehtyä elämänhallinnan tutkimusta nähdäkseni mikä on ominaista ja toisaalta erityistä sosiaalipedagogisessa tavassa määritellä elämänhallintaa. Tiivistettynä yhteenvetona aiemmin esitetystä voidaan todeta, että ominaista sille on jo tieteenalan nimeen sisältyen pedagoginen tapa lähestyä elämänhallintaa ja siihen erityisenä piirteenä sisältyvä aidon dialogin käsite ja dialogisuuden käyttö käytännön menetelmänä. Persoonaksi kasvamisen ja samalla omaehtoisen elämänhallinnan lisääntymisen edellytys on autenttinen dialogi ihmisten välillä. Lisäksi erityisenä piirteenä pedagogisessa tavassa lisätä elämänhallintaa ja kaikenkattavasti koko sosiaalipedagogisessa ajattelutavassa on normatiivisuus ja sen myötä eettinen tapa tarkastella yhteiskuntaa ja sosiaalisia ilmiöitä. Leena Kurjen (2002, 36) mukaan normatiivisuus määrittyy hyvin saksalaisen Buchkremerin ajatuksissa. Hän kiteyttää sosiaalipedagogiikan sisällöksi kultaisen säännön (*regula aurea*): Kaikki, minkä tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te heille.

LÄHTEET:

Allardt, Erik (1976) Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Juva: WSOY

Allardt, Erik (1998) Hyvinvointitutkimus ja elämänpolitiikka. Teoksessa Roos, J.P. & Hoikkala, Tommi (toim.) Elämänpolitiikka. Tampere: Gaudeamus, 34-53

Aromaa, Arpo (1996) Avauspuheenvuoro ”Elämänhallinta sosiaalipolitiikassa” – tutkijaseminaarissa 18.1.1995 Kela-hallissa. Teoksessa Raitasalo, Raimo (toim.) Elämänhallintaa etsimässä. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 13. Helsinki: Kansaneläkelaitos, 13-15

Beck, Ulrich (1995) Poliitiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Teoksessa Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott: Nykyajan jäljillä. Jyväskylä: Vastapaino, 11-82

Bertaux, Daniel (1998) Huomioita ihmistaloudesta. Teoksessa Roos, J.P. & Hoikkala, Tommi (toim.) Elämänpolitiikka. Tampere: Gaudeamus, 76-91

Bronfenbrenner, Urie (1979) The Ecology of Human Development. USA: Harvard University press

Bronfenbrenner, Urie (1981) Ekologinen sosialisatiotutkimus – peruskehikko. Teoksessa , Kurt Lüscher (toim.) Urie Bronfenbrenner, Sosialisatiotutkimus. Espoo: Weilin+Göös

Böhnisch, Lothar (1992) Sozialpädagogik des Kindes- und Jugendalters. Weinheim und München: Juventa Verlag

Eskola, Antti (1975) Sosiologian tutkimusmenetelmät 2. Porvoo: WSOY

Filander, Karin (2007) Aikuisuus, sosiaalipedagogiikka ja uusi moraalijärjestys. Teoksessa Sosiaalipedagoginen aikakauskirja. Vuosikirja 2007. Kuopio: Suomen sosiaalipedagoginen seura, 151-165

Freire, Paulo (2005) Sorrettujen pedagogiikka. Jyväskylä: Osuuskunta Vastapaino

Giddens, Anthony (1995) Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott: Nykyajan jäljillä. Jyväskylä: Vastapaino, 83-152

Goleman, Daniel (1997) Tunneäly. Lahjakkuuden koko kuva. Helsinki: Otava

Haavio, Ari & Pöntinen, Seppo (2004) Epilogi: Sosiologia tieteenä ja toimintana. Teoksessa Kantola, Ismo & Koskinen, Keijo & Räsänen, Pekka (toim.) Sosiologisia karttalehtiä. Jyväskylä: Vastapaino, 341-354

Heikkinen, Alpo (2002) Lasten ja nuorten voimaantuminen auttamisen strategiassa. Nuorisotutkimus 20(4), 43-48

Holmes, Jeremy (1993) John Bowlby and Attachment Theory. London and New York: Routledge

Hämäläinen, Juha (1990) Sosiaalityö sosiaalipedagogisessa viitekehyksessä. Lähtökohtien ja sovellutusten luonnostelua. Teoksessa Suomalainen sosiaalityö. Sosiaalipolitiikka 1990:2. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja. Viidestoista vuosikerta. Jyväskylä: Sosiaalipoliittinen yhdistys, 95-108

Hämäläinen, Juha (1998) Seikkailu- ja elämyspedagoginen orientaatio sosiaalipedagogisessa ajattelussa ja toiminnassa. Teoksessa Lehtonen, Timo (toim.) Elämän seikkailu. Näkökulmia elämyksellisen ja kokemuksellisen oppimisen kysymyksiin. Jyväskylä: Atena Kustannus, 148-167

Hämäläinen, Juha (2000) Sosiaalipedagoginen strategia koulutuksesta ja työstä syrjäytyneiden ja syrjäytymisuhan alla elävien nuorten auttamiseksi. Teoreettisen viitekehyksen perusteiden hahmottelua. Snellman-instituutin arkistojulkaisu 1/2000. Kuopio: Snellman-instituutti

Hämäläinen, Juha (2007a) Sosiaalipedagogiikan kaksi kehityslinjaa. Pääkirjoitus teoksessa Sosiaalipedagoginen aikakauskirja. Vuosikirja 2007. Kuopio: Suomen sosiaalipedagoginen seura, 9-16

Hämäläinen, Juha (2007b) Nuorisokasvatuksen teoria sosiaalipedagogisessa kehyksessä. Teoksessa Nivala, Elina & Saastamoinen, Mikko (toim.) Nuorisokasvatuksen teoria – perusteita ja puheenvuoroja. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura, 169-200

Hämäläinen, Juha & Kurki, Leena (1997) Sosiaalipedagogiikka. Helsinki: WSOY

Keltikangas-Järvinen, Liisa (2004) Tunne itsesi, suomalainen. Juva: WS Bookwell

Kokkonen, Marja (2001) Emotion Regulation and Physical Health in Adulthood. A Longitudinal, Personality-Oriented Approach. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 184. Jyväskylä: University of Jyväskylä

Kurki, Leena (2002) Persoona ja yhteisö. Personalistinen sosiaalipedagogiikka. Jyväskylä: Kopijyvä

Kurki, Leena (2006) Kansalainen persoonana yhteisössään. Teoksessa Kurki, Leena & Nivala, Elina (toim.) Hyvä ihminen ja kunnan kansalainen. Johdatus kansalaisuuden sosiaalipedagogiikkaan. Tampere: Tampere University Press, 115-191

Kurki, Leena (2007) Sosiaalipedagogiikkaa ikäihmisten parissa. Teoksessa Sosiaalipedagoginen aikakauskirja. Vuosikirja 2007. Kuopio: Suomen sosiaalipedagoginen seura, 197-230

Kurki, Leena & Nivala, Elina (2006) Johdanto teoksessa Kurki, Leena & Nivala, Elina (toim.) Hyvä ihminen ja kunnan kansalainen. Johdatus kansalaisuuden sosiaalipedagogiikkaan. Tampere: Tampere University Press, 11-23

Kurki, Leena & Nivala, Elina & Sipilä-Lähdekorpi (2006) Sosiaalipedagoginen sosiaalityö koulussa. Helsinki: Finn Lectura

Kuusinen, Kirsti-Liisa (2000) Terapiasuhde ja emotionaalinen säätely kiintymyssuhdeteorian näkökulmasta. Teoksessa Kuusinen, Kirsti-Liisa (toim.) Kognitiivinen psykoterapia ja kiintymyssuhdeteoria. Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu 4. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 1-27

Lagerspetz, Kirsti (1977) Aggressio ja sen tutkimus. Helsinki: Tammi

Lazarus, Richard S. & Folkman, Susan (1984) Stress, appraisal, and coping. New York: Springer Publishing Company

Lüscher, Kurt (1981) Urie Bronfenbrennerin tie ekologiseen sosialisaatiotutkimukseen. Johdanto teokseen Lüscher, Kurt (toim.) Urie Bronfenbrenner, Sosialisaatiotutkimus. Espoo: Weilin+Göös

Maslow, Abraham H. (1987) Motivation and Personality. New York: Harper & Row

Massa, Ilmo (1998) Elämänpolitiikka epävarmassa kulttuurissa. Teoksessa Roos, J.P. & Hoikkala, Tommi (toim.) Elämänpolitiikka. Tampere: Gaudeamus, 189-218

Nivala, Elina (2006) Kunnan kansalainen yhteiskunnan kasvatuksellisena ihanteena. Teoksessa Kurki, Leena & Nivala, Elina (toim.) Hyvä ihminen ja kunnan kansalainen. Johdatus kansalaisuuden sosiaalipedagogiikkaan. Tampere: Tampere University Press, 25-113

Nivala, Elina (2007a) Sosiaalipedagogiikka nuorten yhteiskunnallisen kasvun tukena. Teoksessa Sosiaalipedagoginen aikakauskirja, Vuosikirja 2007. Kuopio: Suomen sosiaalipedagoginen seura, 77-107

Nivala, Elina (2007b) Kansalaisuus nuorisokasvatuksen teorian jäsentäjänä. Teoksessa Elina Nivala & Mikko Saastamoinen (toim.): Nuorisokasvatuksen teoria – perusteita ja puheenvuoroja. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura, 93-131

Pulkinen, Lea (toim.) (1996) Lapsesta aikuiseksi. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy

Pyhäjoki, Jukka (2005) Dialogisuus auttamistyön verkostoissa. Teoksessa Reijonen, Mikko (toim.) Voimaa perhetyöhön. Arjen tuki ja ammatilliset verkostot. Jyväskylä: PS-kustannus, 71-91

Raitasalo, Raimo (1995) Elämänhallinta sosiaalipolitiikan tavoitteena. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 1. Helsinki: Kansaneläkelaitos

Raitasalo, Raimo (1996) Aaron Antonovskyn ”salutogeeninen malli” ja elämänhallinta. Teoksessa Raitasalo, Raimo (toim.) Elämänhallintaa etsimässä. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 13. Helsinki: Kansaneläkelaitos, 57-72

Rauhala, Lauri (1989) Ihmisen ykseys ja moninaisuus. Helsinki: Sairaanhoidtajien koulutussäätiö

Rauhala, Lauri (1992) Humanistinen psykologia. Helsinki: Yliopistopaino

Rauhala, Lauri (1995) Tajunnan itsepuolustus. Helsinki: Yliopistopaino

Rauhala, Lauri (2005) Ihmiskäsitys ihmistyössä. Helsinki: Yliopistopaino

Raunio, Kyösti (1999) Sosiaalipolitiikan lähtökohdat. Tampere: Gaudeamus

Riihinen, Olavi (1996) Elämänhallinta – käsitteen erittelyä ja ongelmia. Teoksessa Raimo Raitasalo (toim.) Elämänhallintaa etsimässä. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 13. Helsinki: Kansaneläkelaitos, 16-34

Roos, J.P. (1985) Elämäntapaa etsimässä. Tutkijaliiton julkaisusarja 34. Helsinki: Tutkijaliitto

Roos, J.P. (1987) Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Roos, J.P. (1998) Mitä on elämänpolitiikka? Teoksessa Roos, J.P. & Hoikkala, Tommi (toim.) Elämänpolitiikka. Tampere: Gaudeamus, 20-33

Roos, J.P. & Hoikkala, Tommi (1998) Esipuhe teoksessa Roos, J.P. & Hoikkala, Tommi (toim.) Elämänpolitiikka. Tampere: Gaudeamus, 7-19

Rusanen, Timo (1996) Mitä tutkia elämänhallinnasta. Teoksessa Raimo Raitasalo (toim.) Elämänhallintaa etsimässä. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 13. Helsinki: Kansaneläkelaitos, 77-78

Ruth, Jan-Erik (1998) Elämänhallinta ikäännyttäessä. Teoksessa Roos, J.P. & Hoikkala, Tommi (toim.) Elämänpolitiikka. Tampere: Gaudeamus, 314-329

Tast, Eeva (2007) Juuret ja siivet – sosiaalipedagoginen orientaatio varhaiskasvatuksessa. Teoksessa Sosiaalipedagoginen aikakauskirja, Vuosikirja 2007. Kuopio: Suomen sosiaalipedagoginen seura, 17-50

Thiersch, Hans (1986) Die Erfahrung der Wirklichkeit. Perspektiven einer alltagsorientierten Sozialpädagogik. Weinheim und München: Juventa Verlag

Toskala, Antero & Hartikainen, Katja (2005) Minuuden rakentuminen. Psykkinen kehitys ja kognitiivis-konstrukttiivinen psykoterapia. Keuruu: Jyväskylän Koulutuskeskus

Vuorikoski, Marjo & Kiilakoski, Tomi (2005) Dialogisuuden lupaus ja rajat. Teoksessa Tomi Kiilakoski & Tuukka Tomperi & Marjo Vuorikoski (toim.) Kenen kasvatus? Kriittinen pedagogiikka ja toisinkasvatuksen mahdollisuus. Tampere: Vastapaino, 309-334

Vuorio, Seppo (1996) Mitä tarkoitamme puhuessamme elämänhallinnasta: Kadoksissa käsiteviidakossa. Teoksessa Raimo Raitasalo (toim.) Elämänhallintaa etsimässä. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 13. Helsinki: Kansaneläkelaitos, 84-96

Värri, Veli-Matti (1997) Hyvä kasvatus – kasvatus hyvään. Tampere: Tampere University Press